

Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого

І. П. Жигалкін

**УСТАНОВИ
ЯК ЮРИДИЧНІ ОСОБИ**

Монографія

Харків
«Право»
2010

ББК 67.9 (4УКР)301+310
Ж 68

*Рекомендовано до видання вченою радою
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
(протокол № 5 від 20 листопада 2009 р.)*

Рецензенти:

Н. С. Кузнєцова, доктор юридичних наук, професор, академік АПРН України, професор кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

І. В. Венедиктова, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Жигалкін І. П.

Ж 68 Установи як юридичні особи : монографія / І. П. Жигалкін. — Х. : Право, 2010. — 168 с.

ISBN 978-966-458-168-1

Монографію присвячено розгляду питань, пов'язаних із генезою установи як організаційно-правової форми юридичних осіб, поняттям, ознаками, видами та її місцем у системі юридичних осіб, порядком створення установ, майновою основою діяльності, управлінням, правоздатністю, підставами і способами припинення, а також обґрунтуванню пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного цивільного законодавства в цій сфері та практики його застосування.

Для студентів, аспірантів, викладачів юридичних вищих навчальних закладів і факультетів, науковців, патентних повірених, юристів-практиків.

ББК 67.9 (4УКР)301+310

ISBN 978-966-458-168-1

© Жигалкін І. П., 2010
© «Право», 2010

Слово до читача

Метою представленої роботи є розроблення теоретичних і практичних питань правового положення установ як самостійних суб'єктів цивільних правовідносин та обґрунтування пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного цивільного законодавства в цій сфері та практики його застосування. Логічна побудова і структура роботи дали можливість найбільш повно розкрити проблемні питання теми цього дослідження.

Автор глибоко й ретельно аналізує генезу виникнення і становлення установи, досліджує сучасний погляд на її правовий статус не тільки в законодавстві та в доктрині цивільного права України, але й зарубіжних країн, визначає місце установ у системі юридичних осіб України, пропонує авторське визначення поняття установи як організаційно-правової форми невідприємницької юридичної особи, розкриває її конститутивні і функціональні ознаки, досліджує майнову основу діяльності, розробляє конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства в цій сфері.

Слід погодитися, що установа своїм підґрунтям мала корпорацію, модифіковану з метою досягнення за допомогою нової форми певної соціально корисної мети; що установа — це організаційно-правова форма невідприємницьких юридичних осіб, яку можна визначити як форму застосування і призначення майна для задоволення суспільно значущих цілей та інтересів невизначеного кола осіб — її дестинагорів. Слушним є й висновок, що функціональний критерій — здійснення невідприємницької діяльності — хоча і вказаний у чинному ЦК України як системоутворюючий критерій для розрізнення юридичних осіб приватного права на підприємницькі та невідприємницькі, вважатися таким не може. Єдиним системоутворюючим критерієм їх розрізнення є заборона розподіляти прибуток на користь або

учасників юридичної особи, або інших заздалегідь визначених осіб, зокрема, на користь засновників установ. Функціональний же критерій є критерієм поділу установ на види. Заслуговує на увагу і висновок автора щодо того, що характер спеціальної правоздатності установи — це той чинник, який виключає можливість закріплення майна, яке забезпечує участь установи в цивільному обороті, не на праві власності, а на будь-якому іншому обмеженому речовому праві на чужі речі. Слід погодитися і з тим, що в установі відсутній волеутворюючий орган, але обов'язково створюється волевиявляючий (виконавчий) орган — правління, яким проводиться у життя воля установи як втілене волевиявлення її засновника (-ів); що на рівні закону необхідно закріпити за засновником (-ами) право «контролю» за діяльністю установи, створивши в структурі її органів Піклувальну раду, в діяльності якої засновник братиме участь; що у формі установи не можуть створюватися всі без винятку фінансові та кредитні інститути в Україні; що майно установи має цільове призначення і т. ін.

Заслуговують на увагу рекомендації із застосування чинного законодавства, а також пропозиції щодо вдосконалення окремих нормативно-правових приписів у частині, яка стосується досліджуваної проблеми.

Вдале використання автором термінологічного апарату, термінологічна коректність, намагання відстежити та відповісти на запит сучасних суспільних відносин свідчать про глибоке розуміння сутності існуючих проблем, пов'язаних з правовим статусом установ, та творчий підхід до їх вирішення.

Науковий керівник

кандидат юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри цивільного права № 1 Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого *В. І. Борисова*

Вступ

Звернення до проблеми установ зумовлено тим, що правове положення останніх, які створюються для досягнення соціально-культурних, наукових, благодійних та інших соціально значущих цілей, тривалий час залишалося поза увагою цивільно-правових досліджень. Незважаючи на те, що останнім часом інтерес до зазначеної проблематики значно підвищився, правове положення установ усе ще залишається недостатньо вивченим. Аналіз викладених у науковій правовій літературі теоретичних концепцій, положень і рекомендацій показав, що значне коло питань, як-от: можливість створення юридичних осіб у такій організаційно-правовій формі, як установа, на підставі установчого акта, який міститься в заповіті, управління справами установ, майнова основа їх діяльності, правоздатність, можливість здійснення підприємницької діяльності та ін. — потребують подальшого опрацювання. Вирішити їх на рівні чинного законодавства, зокрема Цивільного кодексу України, неможливо, оскільки останній хоча й містить приписи щодо установ, усе ж таки залишається орієнтованим здебільшого на правове регулювання діяльності підприємницьких товариств.

Отже, вибір представленого дослідження пояснюється не тільки важливістю проблеми правового положення установ як юридичних осіб, а й ступенем її висвітлення в національній доктрині за умов кодифікації цивільного законодавства. Метою роботи є розроблення теоретичних і практичних питань правового положення установ як самостійних суб'єктів цивільних правовідносин, а саме поглиблене дослідження процесу становлення установ як правосуб'єктних організацій, аналіз нормативно-правових актів, що регламентують діяльність установ в Україні, порівняння їх із законодавством інших країн, визначення місця установ у системі юри-

дичних осіб України, дослідження процесу створення й етапів життєдіяльності установ, окреслення обсягу їх цивільної правоздатності, дослідження майнового підґрунтя діяльності, розкриття конститутивних і функціональних ознак установи як організаційно-правової форми юридичної особи, розроблення й обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавства, що регулює діяльність установ.

Теоретичну основу дослідження склали праці вчених як минулого, так і сьогодення, а саме: С. І. Архіпова, С. І. Аскназія, К. П. Біляєва, С. В. Богданова, В. І. Борисової, С. М. Братуся, Є. В. Булатова, О. В. Венедиктова, І. В. Венедиктової, Д. М. Генкіна, М. В. Гордона, М. М. Грімма, О. С. Іоффе, Н. В. Козлової, О. А. Красавчикова, Н. С. Кузнецової, І. М. Кучеренко, Г. Б. Леонової, Д. С. Лещенко, О. Ю. Літвіної, Р. А. Майданика, В. Ф. Піддубної, І. А. Покровського, В. Д. Примака, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Д. І. Степанова, Ю. К. Толстого, В. О. Чепурного, Г. Ф. Шершеневича, О. С. Янкової та ін.

Монографія має характер теоретичного наукового дослідження, емпіричну базу якого становить чинне національне законодавство й законодавство зарубіжних країн, що стосується правового статусу установ, а також узагальнені матеріали судової практики.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ УСТАНОВИ ЯК ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Генеза установи як організаційно-правової форми юридичної особи

Вважається, що загальну категорію юридичної особи було введено в науковий і практичний оборот для того, щоб підкреслити особливий характер колективного утворення, яке не є людським індивідом, і відобразити особливості юридичної особистості цього утворення [17, с. 251]. Класичною формою юридичної особи була корпорація, тобто юридична особа, що заснована на членстві. Пізніше з'явилися й інші форми юридичної особи, і в сучасних умовах категорія «юридична особа» обіймає не тільки товариства (корпорації), а й установи (ч. 3 ст. 83 ЦК України), хоча, як допускає закон, можуть існувати інші форми, які закріплюють організаційно-структурну, майнову і функціональну єдність відмінного від фізичної особи учасника цивільних відносин¹, встановлює межі його

¹ Видається, що в сучасних умовах законодавець вчинив правильно, закріпивши на рівні ЦК України можливість створення юридичних осіб і в інших, ніж товариства (корпорації) і установи, формах, встановлених законом (ч. 1 ст. 83 ЦК України). Цілком слушною з цього приводу є точка зору В. Д. Примака, який вважає, що слід стриманіше ставитися до будь-яких спроб звести все розмаїття можливих організаційно-правових форм юридичних осіб до якихось «класичних» різновидів корпорацій та установ, котрі подекуди надто спрощено й однозначно трактуються або як союзи осіб, або як об'єднання майна відповідно. Хибність такої «уніфікації», вважає автор, найбільш наочно виявляється саме в тих сферах суспільної життєдіяльності, у яких цивільно-правова форма юридичної особи використовується як правовий засіб забезпечення суспільно корисної діяльності, врегульованої переважно нормами публічного права [142, с. 378]. Безумовно, існують і супротивники такого підходу, зокрема, А. С. Довгерт, який вважає, що інших форм, окрім товариств і установ, у правовій реальності існувати не може [58, с. 132].

цивільної право- і дієздатності, визначає порядок його створення і припинення, види і порядок створення його органів управління, компетенцію останніх і т. ін.

Досліджуючи установи як суб'єкти цивільних відносин, з огляду на те, що окремі питання цієї проблематики вже були предметом досліджень інших науковців, лише коротко окреслимо шляхи і підгрунття виникнення цієї організаційно-правової форми (далі — форми. — *І. Ж.*) юридичної особи, бо передумови і причини її виникнення — це поступовий розвиток самої категорії «юридична особа» [41, с. 10].

Хоча ознаки, які відрізняють установу від інших форм юридичних осіб, поступово набували властивостей системоутворюючих (кваліфікуючих), за всіх часів вибір установи як форми існування тієї чи іншої організації обумовлювався метою, якої прагнули досягти засновники шляхом утворення останньої і яка була, як правило, спрямована на задоволення соціально-корисних потреб не самих засновників, а дестинаторів такої організації.

У доктрині цивільного права виникнення установи як окремої форми юридичної особи, як і виникнення самого терміна «установа», досі залишається спірним. Проте ніхто не заперечує, що формування установи як юридичної особистості (штучного утворення) пройшло довгий шлях, починаючи ще з часів Стародавнього Риму [70, с. 59–62]. Як одна з форм публічного утворення установа виникає після прийняття Римом християнства як державної релігії (380 р. н. е.), що відбулося на ґрунті виокремлення майна для створення церков. Згодом ця форма поширилася й на інші утворення, які належали до тих юридичних особистостей, що існували на підставі *lex generalis*, а обсяг правоздатності і загальні правила виникнення яких визнавався загальним законом. Зазначені утворення отримали назву «*prae causae*» [116, с. 72–74]¹.

¹ Вираз «*prae causae*» означав благодійну ціль. Пізніше цим виразом стали позначати благодійні установи, утворення яких пов'язувалося із досягненням певної корисної мети.

С. Н. Суворов відзначав, що пошук конструкції нового суб'єкта права, майно якого уособлювалося б від майна тих, хто його створював, розпочали ще юристи Римської республіки (Марціан, Алфен, Ульпіан). Вони першими звернули увагу на той факт, що майно, права та обов'язки можуть належати не окремим громадянам або їх групам, а певній створеній ними і самостійно існуючій організації. Проте поділ осіб на дві категорії: фізичних і юридичних з'явився не в римській, а в пізнішій юриспруденції [203, с. 29]. Це означає, що римляни не тільки не знали такого поняття, як юридична особа, а й не оперували поняттям «фізична особа». З цим погоджуються й інші правники, зокрема І. П. Грешников, вказуючи, що в сучасних умовах зручно використовувати порівняння двох добре відомих нам суб'єктів права — фізичну і юридичну особу, але термін «фізична особа» не був відомий римському праву і вперше з'явився у європейському праві часів рецепції або навіть пізніше [52, с. 24–25].

Слід додати, що останнім часом у науці цивільного права висловлюється думка, що римське право взагалі не прагнуло створювати поряд з громадянином будь-якого нового учасника правовідносин. Так, Ю. С. Любимов стверджує, що спочатку йшлося про створення «ідеальної єдності», в основу якої було покладено властивість певної групи осіб або відокремленого майна виступати в обороті як суб'єкт права. Лише тоді, коли у правовідносинах не вбачався «носій первинної правоздатності», юридична думка зверталася до створення конструкції, яка «підміняла» відсутність громадянина. Таким чином, римське право прагнуло «розширити» виключно в практичних цілях правоздатність окремого індивіда, застосовуючи для цього технічний прийом, що був побудований на фікції [105, с. 101].

У науковій літературі зазначається, що установи часів Стародавнього Риму не набули належного розвитку [5, с. 127]¹, але на думку одних учених вони були союзами ненадійними,

¹ Так, К. Аненков вказує, що римській юриспруденції, природно, не були відомі такі установи, як художні музеї, галереї, різноманітні бібліотеки, заклади освіти, літературні фонди тощо [5, с. 127].

оскільки не засновувалися на єдності учасників і могли розпастися в будь-який час [134, с. 473–476], а на думку інших, з чим слід погодитися, причина полягала в тому, що установи, як і інші колективні утворення того часу, а саме товариства, на відміну від фізичних осіб відігравали у правових відносинах другорядну роль [219, с. 95].

Проте як окрема форма юридичної особи установа розвивалась і вже в епоху Середньовіччя поширилася на залежні від церкви утворення, такі, наприклад, як духовні навчальні заклади, богадільні, притулки, шпиталі, школи при церквах та ін. [24, с. 48; 131, с. 27], причому в деяких країнах Західної Європи порядок виникнення зазначених організацій регламентувався правом канонічним (конкордатами, збірниками, звичаями, статутами чи хартіями).

Щодо появи самого терміна «установа», то в науковій літературі на сьогодні усталеним є погляд, що в цивільний оборот термін «Stiftungen» ввів німецький цивіліст Штифтунг, і саме з цього моменту всі штучні утворення (юридичні особистості) поділилися на корпорації і установи, причому корпорація почала розглядатися виключно як юридична особистість, заснована на членстві та участі засновників у її діяльності [31, с. 18–24; 24, с. 49; 78, с. 209–210]¹.

З виникненням у Західній Європі різноманітних видів загальнокорисних установ, а саме художніх музеїв, галерей, бібліотек, закладів освіти, літературних фондів тощо, цілі діяльності яких були нетотожними із діяльністю церковних установ, у юриспруденції питання щодо сутності установ постало досить гостро. Тому вже починаючи з середини XIX ст. здійснюються спроби з розроблення теорій юридичної особи [21, с. 117–130; 39, с. 18–24; 78, с. 166–200; 89, с. 3–5; 215,

¹ Слід зауважити, що для виокремлення установ, а також інших організацій з управління майном та виконання загальнокорисних цілей у німецькому цивільному праві і сьогодні використовується цей термін (§ 80–88 Цивільного уложення Німеччини (далі — ЦУН) [40, с. 28–29]. Першим з правників, хто довів різницю між корпораціями та установами, за твердженням С. Н. Суворова, став німецький цивіліст Гейзе [203, с. 141].

с. 81–111; 223, с. 152–158] у цілому, й установи (*Anstalten i Stiftungen*), зокрема.

Серед цих теорій найбільш яскраво виділялися теорія «фікції» і теорія «безсуб'єктного» (цільового) майна» (теорія персоніфікованого майна), аналіз яких, на наш погляд, дасть можливість відкрити завісу над сутністю установи як самостійної організаційно-правової форми юридичної особи.

Прихильники теорії «фікції» вважали юридичну особу сукупністю окремих осіб, яка за допомогою фікції як наукового прийому розглядається як єдина особа. Держава за допомогою фікції дозволяла створити штучний суб'єкт права для досягнення мети, поставленої його засновниками. Прибічники саме цієї теорії виділили загальні риси установи як учасника цивільних відносин: а) створення та діяльність для задоволення релігійних, просвітницьких, благодійних та інших неприбуткових потреб невизначеного кола дестинаторів; б) виокремлення певного майна засновників для здійснення її діяльності; в) створення у формі юридичної особи; г) відсутність членства; д) належність права власності на майно, яке передане установі, засновнику (-ам) [203, с. 134, 168–171].

Представники теорії «безсуб'єктного» (цільового) майна» допускали можливість існування суб'єктивних прав без суб'єкта. Йдучи шляхом дослідження сутності юридичної особи через відповідь на запитання, кому належить майно корпорації, Алоїзій Бринц, який вважається засновником теорії «персоніфікованої мети», дійшов висновку недоцільності пошуку людського субстрату в юридичній особі, оскільки в певних випадках право може існувати і без суб'єкта, а майно належати не особам, які створили корпорацію, а меті, яка стоїть перед юридичною особою. Звідси остання — це триваючий стан управління майном, яке відділене від усього іншого майна засновників, тобто майно і є цією персоніфікованою метою [249]¹. Алоїзій Бринц вважав, що в системі

¹ Вважається, що Бринц був послідовником Вінштейда, який, досліджуючи правову природу лежачого спадку, дійшов висновку, що майно після смерті спадкодавця продовжує існувати як безсуб'єктне майно, яке не належить нікому й охороняється лише об'єктивним правом як майно, а звідси суб'єкт — це те, що є несуттєвим для права [249].

цивільного права для юридичних осіб узагалі немає місця. Цей підхід поділяв і його послідовник Кніп, щоправда, поширюючи це твердження тільки на установи, пояснюючи при цьому, що оперування на рівні закону терміном «корпорація» як формою юридичної особи робить недоречним застосування такої форми, як установа, оскільки в обох випадках ідеться про союз осіб.

Аналізуючи зазначені теорії, можна дійти висновку, що саме вони сприяли становленню установи як самостійної організаційно-правової форми юридичних осіб як штучних утворень, що реально існують, але створюються учасниками цивільних відносин для досягнення ідеальних соціально значущих цілей і функціонують на принципах, що суттєво різняться від тих, які закладені в механізм функціонування іншої організаційно-правової форми — товариства.

Щодо тих етапів, які пройшли у своєму розвитку і становленні установи в Україні, то в цілому ми поділяємо той підхід, що застосовують інші правники при дослідженні цього питання [28, с. 9]. Можна погодитися з тим, що паростки установ з'являються ще за часів Київської Русі, коли створюються духовні навчальні заклади, братства, шпиталі, церковні благодійні установи, хоча прояв співчуття до нужденних, надання їм матеріальної допомоги, головним чином роздача їжі й одягу, як найпростіші форми благодійництва входили у звичай східних слов'ян і були поширеними ще раніше [102, с. 8]¹. Унаслідок посилення центральної влади поряд із церковною і приватною благодійністю набрав сили процес оформлення державного піклування. Так, з 1670 р. у Російській імперії, до складу якої входила на той час Україна, було видано наказ «Про створення богаділень», що, у свою чергу, знайшло подальше відбиття в постановах Земського собору 1681 р. У пер-

¹ Слід зауважити, що й інші дослідники, зокрема О. Ю. Литвіна, відносно появи благодійних установ дотримується тоїжної позиції і відзначає, що поява останніх була зумовлена не стільки гуманними мотивами, скільки традиціями, притаманними старому суспільству. Із зовнішнього боку благодійність – це акції по роздачі милостині жебракам і пожертвувань на релігійні потреби [102, с. 8].

шій чверті XVIII ст. створюється мережа світських соціальних установ, виходять такі закони, як «Про заборону жебрацтва» (1712 р.) та «Про визначення жебраків соціально небезпечним елементом» (1721 р.) тощо. А в першій половині XIX ст. було створено державну систему соціального піклування, яка підпорядковувалася спеціальним адміністративно-управлінським органам і складалася переважно з благодійних установ закритого типу.

У цілому, якщо не звертати увагу на термінологію, яку застосовують учені в галузі господарського права, можна погодитися і з тим, що для *дореволюційного етапу (1842–1917 рр.)* було характерним трактування установи як структурного типу юридичної особи, протилежного корпорації (форми юридичної особи. — *І. Ж.*), хоча в дореволюційній Росії, де всі юридичні особи поділялися за законом на приватні та публічні, поширеною формою були товариства, серед яких виділялися ті, які не мали за мету отримання прибутку, а прагнули досягти інших, зокрема, благодійних, просвітницьких, релігійних цілей. У доктрині ці товариства отримали назву ідеальних союзів [185, с. 115–116], до яких належали навчальні і благодійні заклади, шпиталі, богадільні, будинки для божевільних; богоугодні заклади, єпархіальні начальства, церковні, монастирські та архієрейські будинки, мечеті, синагоги, молитовні будинки [55, с. 299; 5, с. 237–246]. І. А. Покровський виділяє існування в ті часи також і аліментних установ, які здійснювали благодійницьку діяльність за рахунок пожертвувань влади на утримання сиріт [72].

Ранній радянський етап (1917–1961 рр.) характеризується тим, що з'являється конструкція бюджетної установи — не власника, яка уособлювала в собі будь-які культурні та управлінські організації, що фінансувалися за кошторисом. За такими установами не визнавалася юридична особистість (права юридичної особи — *І. Ж.*). Так, після Жовтневої революції першими організаціями, що мали ознаки установ, були *комітети бідноти* [56; 57]. Як зазначається в літературі, це були псевдоблагодійницькі організації, що здійснювали матеріаль-

ну підтримку бідняків та міського населення землею і продовольчими продуктами за рахунок конфіскації останніх у заможних селян [100, с. 68].

Середній радянський етап (1961–1987 рр.) характеризується тим, що установи — не власники були визнані юридичними особами. Так, Цивільний кодекс Української РСР 1963 р. (далі — ЦК УРСР) [230] відносив установу до видів юридичних осіб, які знаходяться на державному бюджеті й мають самостійний кошторис, керівники яких користуються правами розпорядників кредитів (ст. 25). На цей час у цивілістичній науці превалювала точка зору, що установи можуть створюватися тільки у формі державних юридичних осіб, які здійснюють виключно соціально-культурні функції. На законодавчому рівні заборонялося створювати установи приватного права, а державним установам заборонялося займатися господарською діяльністю, хоча можливість для останніх виконувати свої функції на платній основі, наприклад, для кінотеатрів, музеїв, палаців культури тощо, все ж таки існувала [189, с. 123–124]. З цього приводу С. І. Вільнянський зазначав, що державні установи, до яких належали державні кредитні установи, ощадні каси, Академія наук СРСР, утримуються за рахунок державного бюджету, мають кошторис, згідно з яким фінансуються, і виступають у цивільному обороті як певні частини єдиного цілого [34, с. 117]. Такої самої точки зору дотримувалися М. Й. Бару і М. В. Гордон [231, с. 36–37], В. І. Давидов і А. Л. Маковський [82, с. 33] та інші вчені. При цьому у ст. 11 Основ цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік [121] було закріплено норму, що держбюджетні установи вважаються юридичними особами лише за умови наявності у них самостійного кошторису, до того ж, що їх керівники користуються правом розпорядження кредитами.

Але якщо правники і не заперечували, що державні установи мають право на існування, визначення поняття установи завжди було дискусійним. Це пов'язувалося з тим, що установи розглядались, як було показано, як публічні юридичні

особи, наділялися спеціальною правоздатністю, виконуючи управлінські, культурно-просвітницькі та наукові функції, діючи на підставі типових положень або статутів [111, с. 125]. Р. Й. Халфіна характеризувала підхід до визначення поняття установи з боку тих правників, які вважали, що ця форма взагалі не належить до приватного права, як насторожений [218, с. 183].

Проте вже в ті часи окремі правники, зокрема В. А. Рясенцев, вказували на те, що поряд з публічними юридичними особами, яким при їх створенні надається певне майно державою, а поточні витрати покриваються за рахунок державного бюджету, існують і організації, які не знаходяться на самофінансуванні, а фінансуються за рахунок інших джерел, які жодним чином не пов'язані з державним бюджетом. Так, у формі установ могли створюватися школи, клуби, музеї, а їх засновниками були організації, що їх фінансували. Але вказані установи могли бути визнані юридичними особами тільки за умови, якщо вони мали самостійний баланс і відокремлене майно [190, с. 130–131].

Слід зазначити, що саме в цей час С. М. Братусь провів порівняння корпорацій і установ публічного права, встановивши, що корпорація — це: а) об'єднання осіб, які створюють її у своїх інтересах і отримують за результатами діяльності останньої прибуток; б) склад її засновників заздалегідь визначений; в) існує і діє в інтересах засновників, які безпосередньо пов'язані поміж собою і з установою членськими правами і обов'язками; г) засновники беруть участь у її управлінні.

Учений визначав такі ознаки установи: а) створення за волевиявленням одного чи декількох засновників шляхом виділення майна для досягнення певної, як правило, соціально-культурної мети; б) дія в інтересах третіх осіб — дестинаторів, які не беруть участі в її заснуванні і таким чином не пов'язані між собою й установою відносинами членства; в) коло дестинаторів є невизначеним; г) майно має цільове призначення; д) засновники не управляють установою і не розподіляють майно після її ліквідації.

Проте С. М. Братусь підкреслював, що діяльність засновника установи завершується визначенням мети її діяльності і виділенням певного майна для досягнення цієї мети [25, с. 51–61], з чим не можна погодитися з огляду на таке. Відсторонення засновника (-ів) від подальшого впливу на діяльність установи шляхом заборони на управління нею не пов'язано з тим, що останньому (-нім) надано право заснувати установу, забезпечивши її матеріальну базу, а з тим, що установка не є об'єднанням осіб. Навряд чи особа, яка заснувала «ідеальний союз», втратить до діяльності останнього інтерес, якщо розглядати діяльність у більш широкому вимірі.

Перебудовний етап (1987–1991 рр.) характеризується тим, що в діяльність бюджетних установ вводяться елементи господарського розрахунку, оскільки вони отримують право надавати оплатні послуги.

У пострадянський етап (1991–1997 рр.) установи діяли в умовах становлення та розвитку національної правової системи й у певних випадках їх діяльність регулювалася законодавством радянського і перебудовного етапів.

Не можна не відзначити, що науковці не стояли осторонь від вирішення питання доцільності запровадження вказаної форми юридичної особи, обґрунтовуючи і виокремлюючи ті особливості, які б дали змогу здійснити ефективне регулювання її діяльності. Можна виділити такі точки зору щодо цього: «теорію відокремлення майна», «корпоративну теорію» походження установ та «теорію «вічної особи».

Представником першої був І. Б. Новицький, який вважав, що установка виникла як одна з форм публічного утворення після прийняття Римом християнства як державної релігії (380 р. н. е.). Це відбулося на ґрунті виокремлення майна для створення церков. Згодом церква (від грец. *ecclesia* — божий дім) стала особливою установою, через яку здійснювалося боже піклування про віруючих на Землі. Церковне майно почало розглядатися таким, що належить церкві і призначене для її божої і вічної мети, служителі церкви вважалися розпорядниками, а віруючі — користувачами цього майна [116, с. 72–75].

Щодо «корпоративної теорії» походження установ, то К. П. Победоносцев доводив, що у Стародавньому Римі поняття «*universitas*» означало «корпоративну установу» (союз), яка наділялася ідеальною (юридичною) особистістю, була учасником правових відносин нарівні з громадянами, управління нею здійснювалося відповідним органом, а майно на праві спільної власності належало її учасникам. Такої думки дотримувався і В. М. Хвостов, стверджуючи, що виникнення установи як юридичної особи — це своєрідний розвиток категорії «корпорація» (від лат. *corpus habere* — права юридичної особи). Вчений зауважував, що починаючи з 160 р. н. е. права юридичної особи поступово стали визнаватись і за приватними спілками в Римі імператорського періоду [220, с. 114]. Цю точку зору підтримав пізніше і С. М. Братусь, який розглядав установу як корпорацію з невизначеним колом учасників, розуміючи під ними всіх її дестинаторів. Окрім того, він вважав, що існують і певні перехідні форми між корпорацією й установою, а саме: установи з корпоративним устроєм і корпорації, що наближаються за своїм устроєм до установ, зокрема університети [247, с. 358]¹. Таким чином учений підкреслював, що тип корпоративної установи або корпорації, близької за своїм устроєм до установи, виникає головним чином з корпорацій, що переслідують так звані ідеальні, тобто культурні, наукові, виховні й подібні до них цілі, схожі з цілями, що здійснюють установи» [25, с. 60]. Цю особливість відзначав Л. Загурський, вказуючи, що християнська громада з точки зору її членів — це корпорація, а з точки зору мети, яку вона переслідує, — установа (*piae causae*) [62, с. 142]. На цьому наполягає і сучасна дослідниця В. Ф. Піддубна, зазначаючи, що окремі релігійні організації за

¹ Слід відзначити, що свого часу відмежування установи від закладу як організаційно-правової форми на прикладі університетів проводив ще Л. Еннексерус, який вважав, що межа між зазначеними утвореннями є вельми хиткою, доходячи висновку, що між ними правильно не встановлюють різниці, тобто це тотожні поняття. Але університети вчений відносив до юридичних осіб публічного права, а тому також поділяв точку зору, що сумнівно в цілому вважати їх корпораціями чи установами.

організаційно-правовою формою не можна віднести ні до товариств, ні до установ, оскільки вони мають характерні ознаки і тих і інших, що проявляється в особливості створення і припинення їх діяльності, управлінні, участі цих організацій у цивільних відносинах тощо. Правник пояснює це конфесійними традиціями і нормами канонічного права, які мають неабиякий вплив на правовий статус цього виду невідприємницьких юридичних осіб [130, с. 6].

У сучасних умовах тезу С. М. Братуся про можливість існування перехідних за своїм устроєм утворень поділяє І. М. Кучеренко, яка пропонує запровадити в Україні таку організаційно-правову форму неприбуткового товариства, як заклад, посилаючись при цьому на досвід Російської Федерації (далі — РФ), де одночасно з фондами, які за своїм правовим статусом відповідають передбаченим ЦК України установам, закріплене існування інших установ (пойменованих саме в такий спосіб), щодо яких засновники можуть здійснювати управлінські функції, зобов'язані фінансувати їх та нести відповідальність за їх боргами [94, с. 279–280]¹.

Представником теорії «вічної особи» був В. І. Синайський, який дійшов висновку, що установи виникли внаслідок вирішення проблем, які склалися в цивільному обороті, який потребував усталеного існування правових форм, а окрема людина або їх сукупність — корпорація були більш-менш тимчасовими носіями прав і обов'язків [226, с. 144]. Учений вважав, що установа і є тим суб'єктом, який повністю відсторонюється від окремої людини або від їх сукупності, засновується для існування постійних і в більшості своїй важко здійсненних цілей і, як така, є *постійним* (курсив мій. — І. Ж.) носієм прав і обов'язків у цивільному обороті [186, с. 92].

Проаналізувавши погляди щодо виникнення установ, вважаємо, що представники і першої і другої мають сенс під час розгляду установи як окремої організаційно-правової форми юридичної особи, тобто юридичної особистості, яка

¹ На доцільності запровадження цієї форми юридичної особи ми зупинимось далі докладніше.

виникла спочатку як колективне утворення — союз фізичних осіб. І тільки згодом, коли цілі, яких прагнули досягти засновники, створюючи нове утворення, а саме отримання від цього благ третіми особами (дестинаторами), які не були його засновниками, неможливо або недоцільно було вирішити в межах утворення-корпорації, виникла потреба в модифікації цієї форми, що і відбулося за рахунок можливості створення не союзу осіб, а об'єднання майна осіб з передачею останнього в управління юридичній особі, яка повинна була у своїй діяльності слідувати меті засновника (-ів), використовуючи передане їй майно виключно для досягнення засновницької мети. Цей висновок підтверджується і тим, що на сьогодні майже ні в кого не викликає сумніву, що і така форма, як товариство однієї особи — це корпорація, хоча на відміну від установи, в якій все ж таки може спостерігатися об'єднання майна декількох осіб, при його створенні відсутня не тільки така ознака, як об'єднання осіб, але й об'єднання майна. Відрізняє ж ці форми юридичних осіб те, що в товаристві однієї особи засновник бере участь у її управлінні й отримує прибуток, а засновників установи може бути декілька, вони не беруть участі ні в її управлінні, ні в розподілі прибутку, і до того ж не отримують майно при припиненні її діяльності. Таким чином, можна дійти висновку, що установа своїм підґрунтям мала корпорацію, яка була певним чином модифікована з метою досягнення за допомогою цієї форми певної соціально корисної мети.

Як вірно відзначається в літературі, до загальних підстав виникнення різних організаційно-правових форм юридичної особи, включаючи й установу, слід віднести: історичну еволюцію суспільства, що відбувається завдяки розвитку соціальних відносин; соціальну необхідність створення учасників цивільних відносин, відмінних як від фізичних осіб, так і від підприємницьких товариств, за допомогою яких задовольнялися би в основному немайнові інтереси фізичних або юридичних осіб у соціальній, культурній, релігійній сферах [33, с. 59].

Щодо теорії «вічної особи» В. І. Синайського, то з нею важко погодитися, враховуючи хоча б те, що вона несе в собі елементи міфічності, оскільки добре відомо, що нічого вічного не буває, і кожна юридична особа, як і фізична, «проживає» своє «життя», тобто виникає, існує, може, перетворюючись, змінювати організаційно-правову форму, мету, в кінці кінців припиняти свою діяльність [16, с. 79].

На сьогодні установа як форма здійснення непідприємницької діяльності продовжує існувати в багатьох країнах Західної Європи. Так, за законодавством Німеччини і Швейцарії установа створюється за волею фізичної особи, яка наділяє устанovu певними коштами й майном для досягнення поставленої мети. Особи, які користуються послугами останньої, не пов'язані з нею відносинами членства, а тому установа розглядається як цільове майно. Існують установи приватного права, які створюються за волевиявленням приватних осіб, та установи публічні, які створюються за волею держави. В окремих випадках на установи приватного права може бути покладено виконання функцій установ публічного права.

Швейцарський Цивільний кодекс теж дозволяє вільно створювати приватні установи без отримання на це відповідного дозволу з боку держави [46, с. 73–75].

Проте праву Франції хоча і відома така форма юридичної особи, як установа, але в ній можуть існувати виключно організації, які створюються публічною владою [78, с. 220].

Форми юридичної особи з такою назвою взагалі не існує в законодавстві Англії, але воно знає таку форму, як траст (*trustee* — довірче управління майном).

Законодавство Російської Федерації, як і законодавство України, розглядає устанovu як одну з організаційно-правових форм юридичної особи, закріпивши визначення її поняття в Цивільному кодексі Російської Федерації 1994 р. (далі — ЦК РФ) [44, с. 58]. Відповідно до цього закону установою визнається організація, яка створена власником для здійснення управлінських, соціально-культурних або інших функцій не-

комерційного (непідприємницького, за термінологією законодавства України. — *І. Ж.*) характеру і яка фінансується ним повністю або частково. Установа відповідає за своїми зобов'язаннями грошовими коштами, які є в її розпорядженні. При їх недостатності субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями установи несе власник відповідного майна. Особливість правового статусу окремих видів державних та інших установ визначається законом та іншими правовими актами (ст. 120 ЦК РФ). Установа володіє майном, що за нею закріплене, на праві оперативного управління (ч. 2 ст. 120; ч. 1 ст. 296 ЦК РФ). Визначення поняття установи міститься й у Федеральному законі РФ «Про некомерційні організації» [117] (далі — Закон РФ), відповідно до якого установою визнається виключно некомерційна (непідприємницька. — *І. Ж.*) організація. Остання створюється для виконання функцій некомерційного характеру і фінансується власником (-ами), який (-і) її створили, повністю або частково. Установи можуть створюватися для досягнення соціальних, культурних, освітніх, наукових та управлінських цілей, охорони здоров'я громадян, розвитку фізичної культури та спорту, задоволення духовних та інших нематеріальних потреб громадян, захисту прав, законних інтересів громадян та організацій, вирішення конфліктів та спорів, надання юридичної допомоги, а також в інших цілях, спрямованих на досягнення загальних благ (статті 2 і 9 Закону РФ).

Підхід законодавця підтримується і в російській цивілістичній доктрині. Так, і В. О. Білов, і С. П. Грішаєв вважають, що у формі установ мають бути створені переважно такі організації, як школи, лікарні, санаторії, будинки відпочинку, спортивні й культурні організації та інші подібні до них структури. При цьому вчені, з огляду на те, що в РФ юридичні особи на рівні ЦК не поділені на приватні і публічні, відносять місцеві органи влади, правоохоронні органи до «непомітних» (нетипових. — *І. Ж.*) суб'єктів майнових відносин [10, с. 151–152; 48, с. 50].

1.2. Поняття, ознаки, види й місце установ у системі юридичних осіб

Хоча в сучасних умовах установа як організаційно-правова форма приватних юридичних осіб знайшла врегулювання в ЦК України (ч. 1 ст. 83), не можна не відмітити, що в діяльності установ виникають проблеми, які пов'язані, як зазначається в літературі, з недостатньо продуманим урегулюванням їх правового статусу [96, с. 10]. Розмірковуючи над тим, чому ЦК України порівняно з підприємницькими товариствами так «поверхово» поставився до врегулювання правового статусу непідприємницьких юридичних осіб, включаючи й установи, слід погодитися з Д. І. Степановим, який вважає, що це своєрідна індульгенція на більшу свободу дій, яку держава видала цій групі юридичних осіб, і перш за все установам за те, що ті виконують частину функцій, які довелося би брати на себе державі [197, с. 19].

Спробуємо дослідити правовий статус установ, визначити їх місце в системі юридичних осіб, дати авторське визначення поняття цієї організаційно-правової форми юридичної особи, визначивши конститутивні і спеціальні ознаки, виокремити види установ. Із цього приводу доречним є висловлення О. С. Іоффе, який свого часу вказував, що при розробці наукових понять важливо не тільки дотримуватися вимог, що ставляться до їх створення, а й безперечно визначити місце, яке відведене цьому поняттю в загальному понятійному апараті науки або системи наук [71, с. 127, 150].

Перш за все слід зазначити, що установи, як і інші юридичні особи, залежно від порядку їх створення поділяються на установи приватного права й установи публічного права. Перші створюються за волевиявленням засновника (-ів) на підставі установчих документів, другі — розпорядчим актом відповідного органу, зокрема, розпорядчим Актом Президента, органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування¹. Проте цей поділ не відбивається

¹ Див. докладніше: [18, с. 7–11].

на можливості участі установ публічного права в цивільних відносинах, оскільки відповідно до ст. 82 ЦК України на юридичних осіб публічного права поширюються положення останнього, тобто вони прирівнюються до юридичних осіб приватного права в цивільних відносинах, якщо інше не встановлено законом. Таким чином, установи можуть бути створені як державною, так і фізичними або юридичними особами.

На сьогодні можливе створення установ приватного права з цілями, які тотожні цілям установ публічного права, тобто досягнення певних загальнолюдських благ, зокрема захист соціальних прав та інтересів усіх учасників цивільних відносин або чітко визначених категорій фізичних осіб, які цього потребують, може ставити собі за мету не тільки держава, а й фізичні та юридичні особи, які мають прагнення й достатню фінансово-матеріальну базу.

Правовий статус окремих видів установ закріплено на рівні спеціальних законів, положення останніх, якщо це прямо зазначено в них, поширюються на діяльність не тільки установ публічного права, але й установ приватного права. Так, Закон України «Про національний архівний фонд та архівні установи» [166], спрямований на врегулювання діяльності організацій у сфері архівної справи та діловодства, передбачає, що архівні установи можуть засновуватися на будь-якій формі власності, а засновниками останніх можуть бути як органи державної влади, органи місцевого самоврядування, так і юридичні та фізичні особи. Діяльність архівних установ здійснюється в порядку, визначеному цим Законом, правилами, положеннями, інструкціями, затвердженими центральним органом виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства, державними стандартами та іншими нормативно-правовими актами (ст. 22).

Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» [170] регулює діяльність таких установ соціального призначення, як будинок нічного перебування; центр реінтеграції; соціальний готель. Відповідно до положень цього закону створення зазначених

закладів можливе не тільки місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, а й відповідно до потреб регіону також і об'єднаннями громадян, установ і організацій, тобто суб'єктами приватного права. Це означає, що положення цього закону поширюються не лише на діяльність публічних будинків нічного перебування, центрів реінтеграції, соціальних готелів, а й на діяльність приватних.

Зазначений підхід спостерігається і в інших законах України, зокрема, «Про свободу совісті та релігійні організації» [173], «Про благодійництво та благодійні організації» [146]¹, «Про музеї та музейну справу» [165], «Про бібліотеки та бібліотечну справу» [145], «Про театри та театральну справу» [175], «Про освіту» [169], а також в Основах законодавства України про охорону здоров'я [120] та Основах законодавства України про культуру [119]. Відповідно до положень цих нормативно-правових актів і публічні, і приватні суб'єкти можуть створювати установи з однаковими цілями діяльності (театри, музеї, бібліотеки, благодійницькі фонди тощо).

Тим часом аналіз норм окремих законів, які регулюють діяльність юридичних осіб у тій чи іншій сфері діяльності, дає змогу стверджувати, що законодавець занадто «широко» використовує термін «установа», охоплюючи ним і юридичних осіб, діяльність яких спрямована на досягнення певних загальнолюдських благ соціально-культурного характеру, і тих, які займаються виключно підприємницькою діяльністю і можуть існувати тільки в такій формі, як товариство. Слід погодитися з Є. В. Булатовим, що це не дає можливості узгодити поняття «установа» з його цивільно-правовим розумінням [28, с. 7–8]. Як приклад можна навести Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [176], який виокремлює такі види установ, як фінансова і кредитна, розуміючи під *фінансовою установою* юридичних осіб, які відповідно до закону надають одну чи декілька фінансових послуг і які внесені до відповідного

¹ У системі релігійних і благодійних організацій можуть створюватися юридичні особи в такій організаційно-правовій формі, як установи.

реєстру: банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг. До речі, у Класифікаторі інституційних секторів економіки України [75] фінансова установа має таке саме визначення, але з поясненням, що установа одночасно є і компанією, і корпорацією, що не може не викликати здивування. Під *кредитною установою* закон розуміє фінансову установу, яка має право за рахунок залучених коштів надавати фінансові кредити на власний ризик.

Закон України «Про страхування» [174] визначає, що страхові компанії (страховики) є фінансовими установами і створюються у певних формах господарських товариств, а саме: акціонерних, повних, командитних або товариств з додатковою відповідальністю згідно із Законом України «Про господарські товариства» [150]. Проте добре відомо, що хоча страхування і належить до ризикових видів діяльності, проте це — підприємницька діяльність, тобто діяльність, спрямована на отримання прибутку і розподіл його між засновниками страховика.

Якщо проаналізувати Положення про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії [137], а також закони України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» [162] та «Про банки і банківську діяльність» [144], то теж можна дійти висновку, що всі зазначені фінансові установи створюються в такій організаційно-правовій формі, як господарське товариство [197, с. 14].

Привертає до себе увагу той факт, що й перспективне законодавство не опікується цією проблемою. Зокрема, відповідно до проекту Закону України «Про мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва спеціалізованими установами» [164] установа визначається як неприбуткова юридична особа, що здійснює виключний вид діяльності — мікрокредитування і може створюватися однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в її управлінні.

Безумовно, з таким визначенням поняття установи погодитись не можна, оскільки надання кредитів відбувається на підставі принципу відплатності, тобто отримання прибутку, а тому незалежно від того, що установи, які надаватимуть такі послуги і йменуватимуться спеціалізованими, вони не можуть вважатися установами у значенні ч. 3 ст. 83 ЦК України.

Вважаємо, що у формі установи не можуть створюватися всі без винятку фінансові та кредитні інститути. Якщо це є прийнятним, наприклад, для таких страховиків, як Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, який є некомерційною (непідприємницькою. — *І. Ж.*) самоврядною організацією і діє на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [155], а також Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, який належить до цільових позабюджетних страхових фондів, є також некомерційною самоврядною організацією і діє на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» [156], то страховики, які є підприємницькими юридичними особами, не можуть бути створені у формі установ, оскільки отримують прибуток від своєї діяльності, здійснюючи його розподіл між своїми учасниками.

Таким чином, можна визнати, що в ряді випадків термін «установа» застосовується без урахування тих змін, які відбулися в класифікації організаційно-правових форм юридичних осіб в умовах переходу до ринкової економіки, тобто відбувається нехтування одним із загальних положень цивільного права, що юридична особа може існувати тільки в одній організаційно-правовій формі: або у формі товариств, або у формі установ, якщо інша організаційно-правова форма не буде зазначена в законі. З огляду на це спеціальне законодавство має бути приведено у відповідність з нормами ЦК України, на що вже зверталася увага у вітчизняній науковій літературі [98, с. 13].

Пропонується:

1. До Закону України «Про страхування» [174] внести відповідні зміни:

– викласти абз. 1 ст. 2 «Страховики» у такій редакції: *«Страховиками визнаються юридичні особи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно із законами України “Про господарські товариства” та “Про акціонерні товариства” з урахуванням особливостей, передбачених цими законами, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності».*

Це узгоджується і з нормами законів України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [155] та «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» [156], оскільки в Законі України «Про страхування» [174] чітко зазначено, що його дія не поширюється на державне соціальне страхування;

– виключити абз. 3 із цієї статті, положення якого повторюють положення абз. 1 про обов’язкове ліцензування страхової діяльності, а також вживають терміни, які або не є легальними, як термін «компанія», або не несуть відповідного навантаження, зокрема, «організація».

За чинним законодавством установа — це організація, яка створюється однією або декількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об’єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна (ч. 3 ст. 83 ЦК України). До речі, положення щодо того, що засновники не беруть участі в управлінні установою, знайшло своє закріплення також у ч. 1 ст. 101 ЦК України, у зв’язку з чим пропонується *виключити абз. 1 із ч. 1 ст. 101 ЦК України.*

Окрім цього, установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати й підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає

меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню (ч. 1 ст. 86 ЦК України). Аналіз вищенаведених норм дає можливість дійти таких висновків. Хоча поділ на рівні закону на підприємницькі і непідприємницькі юридичні особи застосовано виключно до товариств, які нарівні з установою складають окрему організаційно-правову форму юридичної особи, установи слід відносити саме до непідприємницьких юридичних осіб з огляду на те, що їм нарівні з непідприємницькими товариствами надано право здійснювати підприємницьку діяльність, але не як основну їх діяльність.

Цікавою з огляду на це є історія прийняття ЦК України, в проєкті якого, а саме в ч. 3 ст. 65, установа визначалась як організація, яка не мала членства і могла створюватися шляхом об'єднання майна однією або кількома особами (засновниками) для досягнення визначеної ними мети за рахунок цього майна. При цьому установи поділялись на суспільно корисні, тобто ті, які задовольняли культурні, соціальні чи економічні потреби суспільства, та приватнокорисні, які задовольняли потреби третіх осіб — дестинаторів¹. І хоча проєкт ЦК України, так само як і чинний ЦК, не давав чіткої відповіді на запитання, якою ж юридичною особою слід було визнавати установу — підприємницькою чи непідприємницькою, вже на той час у вітчизняній доктрині цивільного права обґрунтовувалась точка зору стосовно того, що під установою слід розуміти організацію, яка створюється власником і фінансується ним повністю або частково для здійснення функцій некомерційного (непідприємницького. — *І. Ж.*) характеру [128, с. 34–36; 23, с. 27–34].

У сучасних умовах *установа* — це організаційно-правова форма непідприємницьких юридичних осіб, яку умовно можна визнати формою застосування і призначення майна для задоволення соціально-культурних цілей та інтересів невинного кола осіб — її дестинаторів.

¹ Чинний ЦК України не поділяє установи на вищезазначені види, що слід визнати вірним, оскільки незалежно від того, задовольняються установами потреби суспільства в цілому або окремих його членів, потреба від цього не стає соціально некорисною.

Таким чином, складовими непідприємницьких юридичних осіб є непідприємницькі товариства і всі без винятку установи. З огляду на це суттєвим видається питання, який же критерій покладено в основу поділу юридичних осіб приватного права на підприємницькі і непідприємницькі? Аналіз ст. 85 ЦК України свідчить, що підприємницькі і непідприємницькі юридичні особи поділено на ці групи за двома критеріями: за метою, яка для підприємницьких осіб завжди спрямована на отримання прибутку, і за правом у подальшому розподіляти цей прибуток між учасниками таких юридичних осіб¹. Тим часом можливість здійснення непідприємницькими юридичними особами підприємницької діяльності, яка надана їм на рівні закону, на наш погляд, робить критерій «мети» несуттєвим, або, як зазначає Д. І. Степанов, виявляє його вкрай слабку значущість [201, с. 5; 197, с. 21–22]. Безумовно, не завжди і не будь-яке непідприємницьке товариство або установа здійснюватимуть підприємницьку діяльність, але навряд чи, якщо це стане можливим для них і, тим більш, необхідним, вони відмовляться від того, щоб здійснювати її, отримуючи прибуток. Таким чином, функціональний критерій — здійснення непідприємницької діяльності, хоча і вказаний у чинному ЦК України як системоутворюючий (кваліфікуючий) критерій, вважатися таким не може. Єдиним критерієм розрізнення підприємницьких і непідприємницьких юридичних осіб приватного права слід визнати заборону на розподіл прибутку (який, звісно, виникає, перш за все, за рахунок здійснення підприємницької діяльності) на користь або учасників юридичної особи, або інших заздалегідь визначених осіб, зокрема, в установах, на користь засновників.

Питання системоутворюючого критерію (критеріїв) поділу юридичних осіб на підприємницькі та непідприємницькі гостро постало тільки в умовах ринкової економіки. Тому слід віддати належне розробникам ЦК України, які знайшли підхід

¹ Цивільне законодавство РФ також поділяє юридичні особи на дві групи: підприємницькі і непідприємницькі саме за цими критеріями (п. 1 ст. 50 ЦК РФ) [44].

до вирішення цієї проблеми, хоча вже на сьогодні він потребує вдосконалення.

Порівнювані юридичні особи незалежно від того, що вони за характером основної діяльності належать до непідприємницьких, різняться між собою. Це виявляється як на етапі їх створення, зокрема, установчим документом непідприємницьких товариств є статут або засновницький договір, а установи — установчий акт, так і в процесі функціонування. Так, засновники непідприємницьких товариств не відсторонюються від участі в управлінні справами останніх, а в установі — відсторонені і т. ін. Пояснюється це тим, що товариства й установи є окремими організаційно-правовими формами юридичних осіб, що певним чином відбивається на їх правовому статусі, а саме на організаційній структурі, засобах виступу в цивільному обороті, відповідальності тощо.

Слід зазначити, що за часи кодифікації цивільного законодавства в літературі висловлювалася точка зору, що поняття «установа» можна розглядати як у широкому, так і у вузькому розумінні. У вузькому значенні установа — це одна з організаційно-правових форм, у якій можуть створюватися непідприємницькі юридичні особи, в широкому — будь-яка юридична особа, створена засновником (-ами) шляхом виділення (об'єднання) майна для досягнення мети, визначеної ними і за його (їх) рахунок. Навряд чи з цим слід погодитися, оскільки тут фактично відбулася підміна понять «юридична особа» й «установа». Установа — це дійсно юридична особа, але юридичні особи — це не тільки установи, тому що існує і така їх організаційно-правова форма, як товариство. Звідси установою може визнаватися не будь-яка юридична особа, а при застосуванні терміна «установа» в нормативно-правових актах слід виходити з її вузького розуміння як окремої організаційно-правової форми юридичної особи, на що звертається увага в літературі [50, с. 81].

Що ж являє собою організаційно-правова форма юридичної особи? На сьогодні в доктрині цивільного права склалося декілька точок зору відносно цього. Свого часу В. Н. Гордон

хоча і не оперував поняттям «організаційно-правова форма юридичної особи», але вказував, що типовими класифікаціями юридичних осіб є дві — німецька і французька, за якими всі юридичні особи поділяються на такі групи: установи (інститути); організації (товариства) і територіальні одиниці (сільські громади, міста, провінції, держава) [65, с. 78], тобто розрізняв серед юридичних осіб товариства й установи. О. А. Пушкін уже констатував, що організаційно-правова форма — це певний тип організації, у якості якого створюється і діє та чи інша юридична особа [51, с. 137; 226, с. 134]. Цей висновок не викликає заперечень, але він не може задовольнити нас, а тому зупинимось на визначеннях, які даються поняттю організаційно-правової форми юридичної особи в науковій літературі. Так, К. О. Кочергіна під цією категорією розуміє систему вказаних у законодавстві юридично значущих ознак, які спрямовані на акцентування функцій юридичної особи, що діє в умовах ринкових відносин, і які, у свою чергу, окреслюють правовий режим майна, закріпленого за нею засновниками, систему органів і відповідний порядок управління нею, зміст відносин, які склалися між засновниками і створеною ними юридичною особою, у тому числі межі й порядок їх відповідальності, а також особливості відносин, що виникають між самими засновниками або учасниками стосовно створення, функціонування і припинення юридичної особи [87, с. 162–164].

К. П. Біляєв розглядає організаційно-правову форму юридичної особи як сукупність конкретних ознак, які об'єктивно виділені в системі загальних ознак юридичної особи і які суттєво відрізняють певну групу юридичних осіб від усіх інших. При цьому правник зазначає, що якщо хоча б за одним із чотирьох елементів (складових) цієї конструкції — організаційної структури, засобів виокремлення майна, відповідальності, засобів виступу в цивільному обороті, юридична особа вирізняється з кола інших, то йдеться про самостійну організаційно-правову форму юридичної особи. Якщо ж суттєва відмінність відсутня, то йдеться лише про окремі різно-

види організацій у межах тієї самої організаційно-правової форми [11, с. 396–397].

І. М. Кучеренко зазначає, що організаційно-правова форма юридичної особи — це її видова характеристика, в основі виділення якої лежить визначена в законі сукупність пов'язаних між собою ознак, що дає підставу відрізнити одну юридичну особу від іншої в їх зовнішньому прояві [93, с. 9]. Автор наполягає на введенні системоутворюючої організаційно-правової форми юридичних осіб приватного права, яка не існує реально, але є загальною для інших реальних організаційно-правових форм. При цьому до істотних ознак організаційно-правової форми установи І. М. Кучеренко відносить: особливість щодо передачі майна засновником установі, відсутність в останнього права на управління установою і заборону на отримання ним майна, що залишилося після припинення діяльності установи; відповідальність засновника за зобов'язаннями установи.

Вважаємо, що погодитися з тим, що така ознака, як відповідальність засновника за зобов'язаннями установи, вирізняє останню як самостійну організаційно-правову форму юридичної особи, не можна, оскільки засновник передає приватній установі майно, яким та як самостійний учасник цивільних відносин володіє на праві власності, а закон, як правило, розмежовує відповідальність юридичної особи та її засновників, окрім випадків, встановлених законом та установчими документами (ч. 3 ст. 96 ЦК України). Тобто встановлювати відповідальність засновника (-ів) за борги приватної установи не можна. Інша справа, коли створюється публічна установа, майно якій передається засновником на праві оперативного управління (якого, до речі, не знає ЦК України). Встановити за борги останньої субсидіарну відповідальність засновника, який є власником майна публічної установи, вважаємо цілком обґрунтованим.

Проте незалежно від зазначеного ми схилиємося саме до такого підходу і вважаємо, що організаційно-правова форма юридичної особи — це визначена нормами права сукупність

пов'язаних між собою ознак, які дають підставу за зовнішнім проявом відрізнити юридичні особи.

Якщо характеризувати установу як юридичну особу, то слід виходити з легального визначення юридичної особи, за яким останньою визнається організація, створена й зареєстрована у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю й дієздатністю, може бути позивачем або відповідачем у суді (ч. 1 ст. 80 ЦК України). Відповідно до положень зазначеної статті установа, як і будь-яка інша юридична особа, має характеризуватися такими ознаками: організаційна єдність, майнова відокремленість, можливість виступу в цивільному обороті від власного імені, бути позивачем або відповідачем у суді, самостійна відповідальність.

У доктрині цивільного права такий підхід є усталеним. Свого часу ще О. В. Венедиктов вирізняв такі ознаки юридичної особи [32, с. 63–65]. Проте останнім часом у науковій літературі окремі правники розширяють коло цих ознак. Так, В. І. Борисова додає до них публічність виникнення та припинення юридичної особи [226, с. 113–116], а І. М. Кучеренко і Д. С. Лещенко — державну реєстрацію [93, с. 7; 97, с. 8]. На наш погляд, точки зору вказаних учених фактично не різняться, оскільки ознака публічності виникнення та припинення юридичних осіб по суті є ознакою державної реєстрації юридичної особи, яку здійснюють відповідні органи.

Що ж до характеристики установи як непідприємницької юридичної особи, то до ознак останньої слід віднести такі:

– мету, яка має суспільно значущі цілі залежно від сфери діяльності й окреслюється її засновником (-ами), яким може бути як фізична (-і), так і юридична (-і) особа (-и);

– створення без наміру отримання прибутку, хоча можливість здійснення підприємницької діяльності, яка щодо основної мети має підпорядкований характер, не виключається;

– закріплення майна, переданого їй засновником (-ами) на праві власності;

– заборону на розподіл прибутку між учасниками (засновниками);

– самостійну майнову відповідальність установи за своїми зобов'язаннями.

Існують різні підходи щодо виокремлення ознак установи як самостійної організаційно-правової форми юридичної особи. Так, І. М. Кучеренко як ознаки установи виділяє такі: а) створення її одним або декількома засновниками; б) відсторонення засновників від управління нею; в) створення установи завдяки спеціально виділеному для цієї мети майна; г) досягнення поставленої засновниками мети [94, с. 272–273], а Є. В. Булатов відносить: а) унітарний устрій (відсутність членства); б) некомерційний статус; в) обов'язок власника повністю або частково здійснювати фінансування установи; г) належність майна установі на речовому праві [28, с. 8].

Д. С. Лещенко до спеціальних ознак установ відносить: відсутність у засновника права на управління установою; обов'язкове об'єднання майна для створення установи; створення для задоволення потреб дестинаторів; субстрат установи — майно; невизначеність кола осіб, які користуються послугами установи; непідприємницька мета діяльності [98, с. 18, 34–39].

Таким чином, незалежно від того, чи виокремлюють правники спеціальні і загальні ознаки установи, більшість з них вважає, що ознаками установи є: відсутність у засновника (-ів) права на управління нею та створення установи завдяки спеціально виділеному засновником (-ами) для цього майна. Щодо інших ознак точки зору правників не збігаються.

Вважаємо, що слід розрізняти ознаки загальні, притаманні установі як непідприємницькій юридичній особі, про які вже було сказано, і спеціальні, які характеризують її як самостійну організаційно-правову форму юридичної особи.

До останніх слід віднести такі:

– відсутність членства, тобто між засновниками не передбачається корпоративних відносин;

– наявність особливого установчого документа — установчого акта (індивідуального або спільного залежно від чисельного складу осіб, які створюють установу);

– особливий порядок формування майна, перелік якого наводиться в установчому акті і передача якого засновником (у разі його смерті — зобов'язаною особою) здійснюється вже після державної реєстрації останньої;

– цільове призначення майна;

– заборона на управління установи засновником (-ами);

– суто організаційний характер, які мають правовідносини участі, що складаються між установою та її учасниками;

– наявність між установою та її дестинаторами соціальних зв'язків;

– особливий порядок зміни цілей діяльності установи, а також структури її органів управління.

Установа може мати свої види. Питання щодо видів установи у вітчизняній науковій літературі майже не розглядалося, незважаючи на те, що в Україні створено розгалужену систему нормативно-правових актів, які регулюють діяльність різних їх видів. До того ж і ЦК України не дає відповіді на це запитання. І. М. Кучеренко слушно зазначає, що в Україні немає правової доктрини про систему організаційно-правових форм (видів. — *І. Ж.*) установ [94, с. 4]. Проте слід зазначити, що аналогічна ситуація простежується і в інших країнах, зокрема в ЦК РФ, з приводу чого К. П. Біляєв вказує, що вирішення проблеми полягає у зведенні всіх некомерційних (непідприємницьких. — *І. Ж.*) юридичних осіб до базових типів, які необхідно було б закріпити на рівні кодексу або спеціального закону з визначенням найбільш принципових їх ознак, як це зробив законодавець відносно господарських товариств. До того ж він пропонує на рівні закону встановити вичерпний перелік організаційно-правових форм установ як непідприємницьких юридичних осіб [11, с. 394, 403], хоча чітко з цим не визначається.

Вважаємо, що повинно йтися не про організаційно-правові форми установ, оскільки, як уже було доведено, організаційно-правова форма юридичної особи — це визначена нормами права сукупність пов'язаних між собою ознак, які дають підставу за зовнішнім проявом відрізнити юридичні особи, а ви-

ключно про види установ. На сьогодні такий підхід підтримується в науці цивільного права.

Так, Д. С. Лещенко поділяє установи на такі види: приватні і публічні, а також на суспільно корисні та приватнокорисні [97], як це пропонувалося розробниками ЦК України ще до його прийняття. Пізніше ця ідея не знайшла свого закріплення в положеннях нового ЦК України, враховуючи неможливість провести чітку межу між вищезазначеними видами установ, оскільки приватнокорисні установи можуть одночасно бути і суспільно корисними, не кажучи вже про останні, які, безумовно, корисні як для суспільства в цілому, так і для окремих його членів. Щодо поділу установ на публічні і приватні, то, як уже зазначалося, такий поділ їх у ринкових умовах є природним. В основу цього покладений порядок створення: приватні установи створюються в нормативно-зв'язаному порядку, публічні — у розпорядчому.

Л. Петровська виділяє два принципово різних види установ: органи влади й управління (правоохоронні органи, виконавчі комітети, міністерства й відомства), які не є власниками переданого їм майна; і організації, які виконують соціально-культурні функції, майно за якими закріплюється на праві оперативного управління і яким дозволено займатися підприємницькою діяльністю [128, с. 35]. Вважаємо, що наведена класифікація характерна виключно для публічних установ, які превалювали в період адміністративно-командної системи управління. У той час у науці цивільного права такий підхід був усталеним. Так, О. О. Красавчиков, вважаючи установи організаціями, основна діяльність яких є невиробничою (непідприємницькою. — *І. Ж.*), а основне джерело фінансування — Державний бюджет, не виокремлював установи приватного права, а вказував лише на те, що поряд з установами, основним джерелом фінансування яких є Державний бюджет, а до останніх він відносив управлінські організації, медичні та освітні установи, вищі навчальні заклади, технікуми, культурні установи, музеї, суд, прокуратуру та інші організації, існують і установи, що мають інше джерело фінансування [191, с. 123].

Аналіз положень ст. 2 ЦК України, яка не обмежує фізичних і юридичних осіб залежно від національної приналежності, а також державу у створенні установ, дає змогу класифікувати останні за національною приналежністю на національні, які створені та діють відповідно до законодавства України; іноземні, які створюються відповідно до законодавства іноземної країни, але здійснюють свою діяльність на території України; установи, які створені та діють відповідно до законодавства України за участю іноземних осіб. Проте й ця класифікація притаманна й іншим юридичним особам.

Однак установи мають відмінну від інших юридичних осіб класифікацію, єдиним критерієм якої є функціональний критерій, тобто поділ установ на види залежно від сфери функціонування. При виокремленні видів установ за цим критерієм необхідно виходити з конститутивних ознак установи як організаційно-правової форми юридичної особи й ознак, які притаманні установам залежно від сфери їх функціонування (мета, спеціальне законодавче врегулювання діяльності, склад засновників, майнова основа тощо).

За цим критерієм серед установ слід виділяти фонди. На відміну від ЦК РФ, який містить легальне визначення фонду, в ЦК України воно відсутнє. Так, відповідно до ст. 118 ЦК РФ фондом визнається некомерційна (непідприємницька. — *І. Ж.*) організація, яка не має членства, заснована громадянами (фізичними особами. — *І. Ж.*) та (або) юридичними особами на підставі добровільних майнових внесків, яка переслідує соціальні, благодійні, культурні, освітнянські або інші загальнокорисні цілі.

Проте Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» до організаційно-правових форм здійснення благодійницької діяльності нарівні з членською й іншими благодійними організаціями (фондаціями, місіями, лігами тощо) відносить благодійний фонд і благодійну установу, передбачаючи, що конкретну організаційно-правову форму благодійних організацій може визначити виключно засновник (засновники) (ст. 6). На жаль, зазначений закон не дає визна-

чення поняття ні благодійного фонду, ні благодійної установи, але порівняння зазначених організацій з членською благодійною організацією дає змогу дійти висновку, що остання — це непідприємницьке товариство, тобто благодійні організації можуть створюватися й у формі товариств, й у формі установ. Слід погодитися з О. Ю. Літвіною, яка вважає, що благодійний фонд і благодійна установа — це види установ, які можуть існувати в системі благодійництва. Проте далі, характеризуючи благодійний фонд, правник визначає останній як організаційно-правову форму благодійної організації, що не має членства і створюється фізичними й (або) юридичними особами шляхом об'єднання (виділення) майна, яке передається останньому у власність з метою здійснення благодійної діяльності [102, с. 5–6]. Безумовно, благодійний фонд — це вид установи, оскільки суттєвих відмінностей між ознаками установи і фондом, які б дали можливість виокремити серед установ нову організаційно-правову форму, немає. Вважаємо, що автор, вірно визначившись із правовим статусом благодійного фонду (благодійної установи), опинився під впливом назви статті і системи благодійних організацій, закріплених на рівні закону, прагнучи певним чином узгодити те, що потребує вдосконалення, а не узгодження. З огляду на це пропонуємо внести зміни до ст. 6 зазначеного Закону, виклавши її назву в такій редакції: «Організаційно-правові форми і види благодійних організацій».

Існує й точка зору Є. О. Суханова, який зазначає, що в цивільно-правовому розумінні фонди й установи — самостійні види юридичних осіб — некомерційних (непідприємницьких. — *І. Ж.*) організацій [209, с. 13]. Вважаємо, що доцільніше вести мову про фонд як вид установи, а не вид непідприємницької юридичної особи, оскільки за своїми сутнісними ознаками фонд схиляється саме до установи, а не до непідприємницького товариства. Це підтверджується, зокрема, тим, що так само як і установа, фонд створюється для задоволення непідприємницьких потреб третіх осіб (дестинаторів) завдяки майновим внескам засновників, його метою

не є отримання прибутку, він надає не пов'язані із підприємництвом послуги, у ньому відсутнє членство, майно належить йому на праві власності.

Цю точку зору поділяє М. Ю. Тихомиров, вказуючи, що правова природа фонду й установи збігається. Фонд як одна з форм існування непідприємницьких організацій відрізняється від інших тим, що він є об'єднанням не громадян чи юридичних осіб, а їх майна для досягнення загальнокорисних цілей [83, с. 64–67]. Це впливає з положень Закону РФ «Про некомерційні організації», відповідно до яких установа як вид некомерційної організації є об'єднанням майна.

Серед інших юридичних осіб також можна виділити ті, що створюються у формі установ. Так, відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [173] релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати й поширювати віру (ст. 7). До останніх закон відносить релігійні громади, управління й центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій (ст. 14). Безумовно, не всі організації, які входять до системи релігійних організацій, створюються у вигляді установ, але духовні навчальні заклади, управління й центри — це беззаперечно установи.

Слід зазначити, що чинне законодавство України не враховує вимог базового поняття установи, яке закріплене у ЦК України і яке має бути обов'язково враховане при визначенні її різних видів. Ця точка зору є усталеною в доктрині цивільного права. Так, Я. М. Шевченко звертає увагу на те, що поняття установи відповідно до ЦК України є дефініцією, яка має загальний характер і покликана не обслуговувати господарський оборот, а задовольняти різноманітні колективні інтереси в майновій сфері [179, с. 26].

Наприклад, Основи законодавства України про культуру [119] запроваджують розвиток мережі різних за видами утворень, а саме закладів та організацій культури: театрів, філар-

моній, професійних творчих колективів, кіностудій, організацій телебачення, радіомовлення, кіновідеопрокату, видавництв, редакцій, музеїв, художніх галерей (виставок), бібліотек, архівів, клубних закладів, кінотеатрів, цирків, парків культури й відпочинку, навчальних закладів, наукових установ, позашкільних закладів естетичного виховання й дозвілля дітей та юнацтва, дизайнерських, реставраційних центрів і майстерень, історико-культурних, архітектурних заповідників, заповідних територій та ін. Основи законодавства України про охорону здоров'я [120] встановлюють, що охорону здоров'я населення забезпечують санітарно-профілактичні, лікувально-профілактичні, фізкультурно-оздоровчі, санітарно-курортні, аптечні, науково-медичні та інші заклади охорони здоров'я, додаючи при цьому, що це можуть бути як підприємства, так і установи й організації (статті 3 і 16 Основ).

Але якщо поставити за мету дати відповідь на запитання, до якої організаційно-правової форми можна віднести кожен із зазначених закладів культури або охорони здоров'я, то виявиться, що зробити це буде зовсім непросто, хоча й можливо в окремих випадках. Так, у Положенні про координаційний центр трансплантації органів, тканин і клітин [138], який відповідно до класифікації організацій в Основах законодавства України про охорону здоров'я можна віднести до інших закладів охорони здоров'я, зазначено, що центр — це бюджетна неприбуткова науково-практична установа, яка є юридичною особою, а якщо бути точнішим, непідприємницькою юридичною особою. Важко визначити й у якій організаційно-правовій формі може створюватися лікарня. Так, відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад та посад молодих спеціалістів з фармацевтичною освітою у закладах охорони здоров'я» [158] лікарня — це лікувально-профілактичний заклад, призначений для надання стаціонарної медичної допомоги хворим. Лікарні бувають: а) однопрофільними; б) багатoproфільними; в) спеціалізованими і можуть мати у своєму складі поліклініки чи

амбулаторію. Відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про Примірне положення про обласну дитячу лікарню» [172] дитяча обласна лікарня є самостійним спеціалізованим лікувально-профілактичним закладом, що забезпечує висококваліфіковану стаціонарну і консультативну поліклінічну медичну допомогу дитячому населенню області, центром організаційно-медичного керівництва дитячими лікувально-профілактичними закладами (відділеннями), розташованими на території області, базою спеціалізації і підвищення кваліфікації лікарів і середнього медичного персоналу, знаходиться у безпосередньому підпорядкуванні управління охорони здоров'я обласної державної адміністрації, має статус юридичної особи, свій баланс, рахунки в установах банку, статут, штамп і печатку (пп. 1.1–1.3 Положення).

Можна аналізувати й інші нормативно-правові акти в галузі охорони здоров'я, але висновок буде один: лікарні бувають різних видів залежно від їх спрямування, територіального розташування, підпорядкування, профілю лікування захворювання. При цьому вони можуть виступати в цивільному обороті, тільки отримавши статус юридичної особи або публічного, або приватного права в чітко визначеній організаційно-правовій формі. Щодо останньої, то вона залежатиме від багатьох складових і насамперед від того, чи займається лікарня наданням лікувально-профілактичних послуг виключно як підприємницькою діяльністю, чи здійснює її на безоплатній основі і т. ін.

Проблемам правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я на сьогодні в Україні присвячено декілька робіт В. М. Пашкова, спеціаліста в галузі господарського права [123; 124], який також піднімає аналогічне питання, але розглядає господарсько-правовий статус лікувально-профілактичних закладів узагалі, вирішуючи його в площині господарсько-правового спрямування. Проте в цілому погоджуючись з тим, що лікувально-профілактичні заклади можуть функціонувати: а) як не господарюючі суб'єкти у вигляді юридичних осіб публічного права, що повністю або частково

фінансуються з бюджету та здійснюють неприбуткову діяльність (установи публічного права. — *І. Ж.*); б) як суб'єкти господарювання у вигляді юридичних осіб публічного права, які здійснюють некомерційну господарську діяльність (установи публічного права. — *І. Ж.*); в) суб'єкти господарювання у вигляді юридичних осіб приватного права, які здійснюють некомерційну господарську діяльність з метою надання соціальних послуг (установи приватного права, які займаються наданням лікувально-профілактичних послуг виключно на безоплатній основі. — *І. Ж.*) або їх структурні підрозділи; г) суб'єкти господарювання у вигляді юридичних осіб приватного права, які здійснюють господарську діяльність з метою отримання прибутку (підприємницьке товариство, виробничий кооператив — *І. Ж.*) або їх структурні підрозділи, слід зазначити, що не можна погодитися з тим, що заклад може функціонувати в особі фізичної особи — підприємця. Безумовно, фізична особа — підприємець може отримати ліцензію на здійснення медичної практики [103; 163], але для того щоб лікарня запрацювала, необхідно, щоб вона була визнана юридичною особою в порядку, встановленому законом, або у вигляді установи, або у вигляді підприємницького товариства, включаючи навіть товариство однієї особи. При цьому для того щоб виступити засновником установи, фізичній особі не потрібно отримувати ліцензію на здійснення медичної практики, якщо тільки вона не працюватиме в такій лікарні на посаді лікаря. Але як засновник такої лікарні-установи фізична особа повинна чітко усвідомлювати правові наслідки цього, а саме — заборона на управління цією установою і заборона на участь у розподілі прибутку, якщо лікарня здійснюватиме підприємницьку діяльність згодом.

Привертає на себе увагу той факт, що і в наведених нормативно-правових актах, і в багатьох інших застосовується термін «заклад», причому жоден із цих актів не дає визначення цього поняття з точки зору його юридичної особистості. Так, відповідно до Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» [145] бібліотека визначається як інформа-

ційний, культурний, освітній заклад, що має упорядкований фонд документів і надає їх у тимчасове користування фізичним та юридичним особам. З аналізу цього визначення можна зробити висновок, що бібліотека як заклад може забезпечувати читачів необхідною інформацією, що піднімає культурний і освітній рівень останніх, накопичуючи для цього інформаційний фонд, проводити відповідні вечори, зустрічі з читачами, письменниками тощо. Але що являє собою заклад з правової точки зору і чим він відрізняється від установи? З наведеного визначення зрозуміти це неможливо.

У Законі України «Про музеї та музейну справу» [165] музеї визначено як культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної й духовної культури, залучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини. Із цього визначення можна зробити висновок, що музеї слугують підвищенню рівня знань їх відвідувачів, займаються науково-дослідною роботою і т. ін. Проте провести розмежування між поняттями «музей-установа» і «музей-заклад» також як і з прикладом бібліотека-заклад, дуже важко.

Однак якщо відносно музеїв, бібліотек, вузів, які можна віднести до утворень ідеї, вживання терміна «заклад» мовби і звичне, то застосування його по відношенню до організацій, діяльність яких пов'язана з виробництвом продуктів харчування, вкрай несподівано, хоча ми знаходимо таке словосполучення в чинному законодавстві. Так, заклад громадського харчування і заклад ресторанного господарства мають за законом фактично тотожні визначення за винятком вказівки на функціональне призначення. Це організаційно-структурні статистичні одиниці, які виробляють, виготовляють і продають кулінарну продукцію, булочки, борошняні кондитерські вироби та закупні товари, але перша — у сфері громадського харчування [159; 161], а друга — у сфері ресторанного господарства [157].

Проте зустрічаються й окремі нормативно-правові акти, зокрема Закон України «Про забезпечення організаційно-

правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [154], у якому терміни «заклад» і «установа» вживаються як тотожні. Згідно із зазначеним законом заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, — це медичні, навчальні, виховні заклади, заклади та установи праці та соціального захисту населення, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.

У доктрині цивільного права окремими правниками питання щодо правового статусу закладу вже досліджувалося. Зокрема, І. М. Кучеренко вважає, що такі поняття, як установа і заклад, нетотожні. Останній являє собою самостійну організаційно-правову форму непідприємницьких юридичних осіб, яка має свої засади правового регулювання. Правник пояснює це таким: мета діяльності закладу визначається статутом; створюється він будь-якими суб'єктами цивільних відносин; управління здійснює засновник у порядку, визначеному статутом та нормативно-правовими актами; фінансування закладу покладено на засновника, заклад несе самостійну майнову відповідальність за своїми зобов'язаннями, а в разі недостатності майна настає субсидіарна відповідальність для його засновника; при ліквідації закладу майно передається засновнику.

І. М. Кучеренко пропонує поняття «заклад» вживати до юридичних осіб виключно таких сфер господарювання, як охорона здоров'я — заклади охорони здоров'я, освіта — дошкільні, позашкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, а також щодо навчальних установ, які створюються під патронатом церкви — духовні навчальні заклади [94, с. 280].

Протилежну точку зору має Д. С. Лещенко, підкреслюючи, що установа та заклад становлять одну організаційно-правову форму, оскільки створюються завдяки виділенню майна їх засновників [98, с. 61–63].

Вважаємо, що традиційно в таких сферах, як медицина, освіта, культура, установа йменувалась закладом. Тим часом з огляду на те, що ЦК України як організаційно-правову фор-

му непідприємницьких юридичних осіб приватного права визначив установу, слід привести у відповідність до вимог чинного законодавства чинні нормативно-правові акти. До того ж аналіз ознак установи та закладу свідчить, що єдиною відмінною ознакою цих утворень є те, що засновники останнього мають право брати участь в управлінні ним у передбаченому статутом чи нормативно-правовими актами порядку. Але це несуттєво з огляду на те, що й у діяльності установи її засновник хоча й опосередковано, але бере участь в управлінні: він формує органи управління і, найголовніше, визначає мету діяльності установи, виділяючи для її досягнення певне майно.

У доктрині існує багато авторських визначень поняття установи. Так, Л. Петровська установою визнає організацію, яка створена власником для виконання управлінських, соціально-культурних та інших функцій некомерційного характеру, фінансується ним повністю або частково і діє на підставі статуту. При цьому автор вважає, маючи на увазі державні органи, що майно має належати цим установам на праві оперативного управління, використання майна та грошових коштів повинно здійснюватись у відповідності зі статутними її цілями, засновник не несе відповідальності по зобов'язаннях такої установи [128, с. 35].

На нашу думку, таке визначення має певні недоліки, по-перше, хоча в дужках і пояснюється, що мова йде про державні органи, тобто це публічна юридична особа, але установа може бути і приватною, тому незрозуміло, це базове визначення установи чи ні? По-друге, не можна погодитися з пропозицією щодо відповідальності власника (засновника. — *І. Ж.*) по зобов'язаннях установи. Якщо майно закріплюється за нею на праві оперативного управління, то згідно із загальним підходом субсидіарну відповідальність по зобов'язаннях публічної установи несе її власник.

Є. В. Булатов, аналізуючи легальне визначення поняття установи, яке подано у ЦК України, вважає, що воно має суттєві недоліки. По-перше, ЦК України змінює звичне «вузь-

ке» розуміння установи як конкретного учасника цивільних відносин на більш широке без проведення необхідної диференціації. По-друге, використаний кодексом поділ юридичних осіб на приватні та публічні розщеплює поняття установи на два самостійних, вносячи тим самим малозрозумілі відмінності між ними [28, с. 7–8]. Вважаємо, що з цим погодитися не можна, оскільки ЦК України містить легальне визначення установи приватного права, яке не є вузьким, оскільки стосується певного виду суб'єктів цивільних правовідносин.

Учений формулює своє визначення установи як учасника господарських відносин, пропонуючи визнавати останню некомерційною організацією, що не має членства, із правами юридичної особи, створену одним або декількома власниками (засновниками) для реалізації управлінських функцій, виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, надання соціально-культурних послуг або здійснення іншої діяльності негосподарського характеру, що фінансується засновниками повністю або частково, майно закріплюється за установою власником (-ами) на праві оперативного управління [28, с. 4].

Слід зазначити, що, якщо не враховувати того, що визначення поняття установи зроблено під господарсько-правовим кутом зору, то воно, безумовно, тяжіє, як і визначення, запропоноване Л. Петровською, до визначення поняття державних установ, про що свідчить виділення в меті перш за все здійснення управлінських функцій, а також визначення специфічного правового режиму майна установи — закріплення його на підставі двох речових прав, або на праві оперативного управління, або на праві господарського відання. Навіть якщо це визначення тільки державних установ, правовий режим майна установи — дуже складне питання, щоб не пояснювати свою позицію. До того ж відповідно до чинного цивільного законодавства не тільки юридичні особи приватного права, включаючи і установи, а й юридичні особи публічного права можуть мати право власності на майно (ст. 329 ЦК України).

Вважаємо за необхідне навести легальне визначення поняття установи як організаційно-правової форми юридичної особи та її ознак, які подано в Модельному цивільному кодексі країн Співдружності Незалежних Держав, який був прийнятий на п'ятому засіданні Асамблеї держав-учасниць 29 жовтня 1994 р. (далі — ЦК СНД) [113] і відповідно до ст. 145 якого установою визнається організація, створена власником для здійснення управлінських, соціально-культурних чи інших функцій некомерційного характеру, яка фінансується ним повністю або частково, відповідає за своїми зобов'язаннями коштами, що є в її розпорядженні, а при їх недостатності субсидіарну відповідальність несе власник відповідного майна.

Виходячи із запропонованих нами ознак установи як самостійної організаційно-правової форми непідприємницьких юридичних осіб, спробуємо надати її визначення.

Установа — це організаційно-правова форма непідприємницьких юридичних осіб, створена на підставі установчого акта однією особою (засновником) або декількома особами (засновниками), між якими не виникає корпоративних відносин, шляхом виділення (об'єднання) майна для досягнення визначеної ним (-и) мети.

Висновки до розділу 1

1. Становленню установи як самостійної організаційно-правової форми юридичних осіб як штучних утворень, що реально існують, але створюються учасниками цивільних відносин для досягнення ідеальних соціально значущих цілей і функціонують на принципах, що суттєво відрізняються від тих, які закладені в механізм функціонування іншої організаційно-правової форми — товариства, сприяли такі теорії: *«теорія відокремлення майна з метою створення публічних утворень»*, за якою установа — це одна з форм публічного утворення, підґрунтям якого було виокремлення майна для його створення; *«корпоративна теорія»*, причіпником якої

є автор цієї роботи, за якою установа — це розвиток категорії «корпорація», а звідси і можливість існування перехідних за своїм устроєм утворень, а саме корпорацій з ознаками установ та установ з ознаками товариств залежно від тих конститутивних ознак, які превалюють у тій чи іншій організації; «теорія «вічної особи», за якою установа — наслідок вимог цивільного обороту щодо усталеного існування правових форм, чому не відповідають у повній мірі такі його учасники, як людина або їх сукупність (корпорація) як більш-менш тимчасові носії прав і обов'язків.

2. Установа — це організаційно-правова форма непідприємницьких юридичних осіб, яку умовно можна назвати формою застосування і призначення майна для задоволення соціально-культурних цілей та інтересів невизначеного кола осіб-дестинаторів.

3. Складовими непідприємницьких юридичних осіб є юридичні особи, які створюються в організаційно-правових формах товариства й установи. Тим часом установи призначені здійснювати діяльність, яка тільки прирівнюється до непідприємницької з погляду на її спрямування — задоволення інтересів осіб, які не є засновниками установи — дестинаторів, захист прав і інтересів цих осіб (загальнолюдських інтересів), а через це, опосередковано, захист загальнодержавних інтересів. Засновник установи може переслідувати при утворенні установи і приватну мету, але вона не може входити у суперечність з інтересами загальнолюдськими і загальнодержавними.

4. Функціональний критерій — здійснення непідприємницької діяльності — хоча і вказаний у чинному ЦК України як системоутворюючий (кваліфікуючий) критерій для розрізнення юридичних осіб приватного права на підприємницькі і непідприємницькі, вважатися таким не може. Єдиним системоутворюючим критерієм їх розрізнення є заборона розподіляти прибуток на користь або учасників юридичної особи, або інших заздалегідь визначених осіб, зокрема, на користь засновників установи.

5. Критерієм поділу установ на види є функціональний критерій.

6. Установі властиві всі ознаки юридичної особи. Розрізняються ознаки загальні, що притаманні установі як непідприємницькій юридичній особі, і спеціальні, які характеризують її як самостійну організаційно-правову форму юридичної особи.

7. До загальних ознак, що характеризують установу як непідприємницьку юридичну особу, належать: 1) мета, яка має суспільно значущі цілі залежно від сфери діяльності й окреслюється її засновником (-ами), яким може бути як фізична (-і), так і юридична (-і) особа (-и); 2) створення установи без наміру отримання прибутку, хоча можливість здійснення підприємницької діяльності, яка щодо основної мети має підпорядкований характер, не виключається; 3) установа є власником переданого їй засновником (-ами) майна; 4) заборона на розподіл прибутку між учасниками (засновниками); 5) самостійна майнова відповідальність установи за своїми зобов'язаннями.

8. До спеціальних ознак, які характеризують установу як самостійну організаційно-правову форму останньої, належать: 1) відсутність членства, тобто корпоративних відносин між засновниками не передбачається; 2) особливий порядок формування майна, перелік якого наводиться в установчому акті і передача якого засновником (у разі його смерті — зобов'язаною особою) здійснюється вже після державної реєстрації останньої; 3) наявність особливого установчого документа — установчого акта (індивідуального або спільного залежно від чисельного складу осіб, які створюють установу); 4) цільове призначення майна; 5) заборона на управління установи засновником (-ами); 6) правовідносини участі, які складаються між установою та її учасниками, мають суто організаційний характер; 7) особливий порядок зміни цілей діяльності установи, а також структури її органів управління.

9. Установа — це організаційно-правова форма непідприємницької юридичної особи, створена на підставі установчо-

го акта (індивідуального або спільного) однією чи декількома особами (засновниками), між якими не виникає корпоративних відносин, шляхом виділення (об'єднання) майна для досягнення мети, визначеної засновником (-ами).

10. У формі установи не можуть створюватися всі без винятку фінансові та кредитні інститути в Україні. Проте у спеціальному законодавстві у ряді випадків термін «установа» використовується без урахування цього і тих змін, які відбулися в класифікації організаційно-правових форм юридичних осіб під час останньої кодифікації. З огляду на це спеціальне законодавство (закони України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про страхування», «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)», «Про банки і банківську діяльність») має бути приведено у відповідність з нормами ЦК України.

11. Хоча традиційно в таких сферах господарювання, як медицина, освіта, культура, установа йменувалася закладом, з огляду на те, що ЦК України як організаційно-правову форму непідприємницьких юридичних осіб визначив установу, слід привести нормативно-правові акти, які приймалися і приймаються у суперечності з цим у відповідність до вимог ЦК України.

12. Пропонується:

12.1. До Закону України «Про страхування» внести відповідні зміни:

– викласти абз. 1 ст. 2 «Страховики» в такій редакції: *Страховиками визнаються юридичні особи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно із законами України «Про господарські товариства» та «Про акціонерні товариства» з урахуванням особливостей, передбачених цими Законами, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності;*

– виключити абз. 3 цієї статті, положення якого повторюють положення абз. 1 про обов'язкове ліцензування страхової

діяльності, а також вживають терміни, які або не є легальними, як термін «компанія», або не несуть відповідного навантаження, зокрема «організація».

12.2. У Законі України «Про благодійництво та благодійні організації» викласти назву ст. 6 у такій редакції: *«Організаційно-правові форми і види благодійних організацій»*.

12.3. Виключити зі ст. 101 ЦК України абз. 1 ч. 1, оскільки заборона на участь засновників в управлінні установою вже знайшла закріплення в ч. 3 ст. 83 ЦК України.

РОЗДІЛ 2

ОКРЕМІ ЕЛЕМЕНТИ УСТАНОВИ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ФОРМИ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

2.1. Порядок створення установ

Створення установи належить до системи дій (фактичних і юридичних) засновників і реєструючих органів.

Як уже зазначалося, на рівні ЦК України закріплені розпорядчий й нормативно-явочний способи створення юридичних осіб, хоча на думку А. С. Довгерта існує лише один спосіб — відокремлення майна, яке може відбуватися як разом з об'єднанням осіб, так і без такого [58, с. 132]. Проте, як вірно зазначає В. І. Борисова, скоріш за все правник розумів під цим не спосіб виникнення юридичної особи, а, поділяючи теорію цільового майна, сутність установи як юридичної особи [226, с. 123] — виокремлення майна, яке необхідне для досягнення заздалегідь визначеної засновниками мети (ч. 3 ст. 83 ЦК України).

Щодо установ, то розпорядчий (концесійний) порядок їх виникнення, сутність якого полягає в тому, що умови створення, функціонування, припинення їх діяльності залежали від дозволу держави, зберігався майже до початку ХХ ст. [25, с. 66–69]. Тільки Швейцарське уложення 1907 р. поширило на створення останніх явочний порядок, система якого ще раніше була запроваджена для створення корпорацій [135, с. 151–152]. У зв'язку з існуванням установ приватного та публічного права для останніх на сьогодні зберігається розпорядчий порядок виникнення, а установи приватного права виникають у явочно-нормативному порядку.

Однак в Україні на сьогодні немає нормативно-правового акта, який би регулював процес створення установ, тому при створенні останніх керуються як загальними положеннями

ЦК України щодо виникнення юридичних осіб, так і нормами спеціальних законів, які регулюють діяльність окремих видів установ, а також Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» [151].

Якщо проаналізувати положення статей 83, 87, 88, 89 ЦК України, у яких закладений алгоритм створення будь-якої юридичної особи, і екстраполувати їх на створення установ, то виявляється, що для цього необхідно таке: по-перше, воля одного чи декількох засновників, які прагнуть створити саме установу, якими можуть бути як фізичні, так і юридичні особи; по-друге, волевиявлення засновника (засновників) повинно знайти своє втілення в установчому акті, який і буде установчим документом установи, і, по-третє, зареєструвати установу у встановленому законом порядку.

Вирізняються такі етапи створення установи: передреєстраційний і післяреєстраційний. Це пов'язано, перш за все, з тим, що майнова складова установи на момент визнання її юридичною особою існує тільки гіпотетично в установчому акті, оскільки відповідно до ст. 102 ЦК України майно передається останній після її державної реєстрації, хоча для юридичних осіб, які створюються в інших організаційно-правових формах, зокрема, товариства, передача майна, як правило, передуює державній реєстрації. Таким чином, з огляду на те, що юридична особа вважається створеною саме з дня її державної реєстрації (ч. 4 ст. 87 ЦК України), реальне наповнення такої ознаки установи, як її майнова відокремленість, узагалі винесено за межі процесу створення установи.

Якщо говорити про стадії, що проходить установка в процесі свого створення, то перша стадія, а це стадія, на якій засновник (засновники) приймає рішення про створення останньої, нічим не відрізняється від аналогічної стадії, яку проходять будь-які юридичні особи. Засновники, керуючись своїми інтересами, приймають певне рішення і втілюють його у відповідний установчий документ — установчий акт.

ЦК України не передбачив документального оформлення рішення про створення установи, крім складення установчо-

го акта, хоча спеціальне законодавство, зокрема Закон України «Про музеї та музейну справу» [165], щодо діяльності музеїв встановлює, що до тих документів, які необхідні для державної реєстрації останніх, обов'язково входять або протокол, або рішення засновників (ст. 7). Вважаємо це недоцільним, оскільки зазначені документи не включені до складу установчих документів установи, тому що єдиним установчим документом її, як уже зазначалося, є установчий акт, який одночасно виконує і функцію рішення, яке приймає засновник (-и) для виникнення інших юридичних осіб. Що ж до норм зазначеного Закону, то слід зауважити, що він приймався ще до проведення останньої кодифікації цивільного законодавства, а тому вони мають бути приведені у відповідність з положеннями ЦК України. Це ж стосується і Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» [151], сфера дії якого поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування (ст. 3), але, на жаль, не враховує особливостей створення установ, орієнтуючись виключно на виникнення суб'єктів підприємницької діяльності. Щоправда, цей закон передбачає можливість на рівні спеціального закону встановлювати особливості державної реєстрації різних видів юридичних осіб, але в даному конкретному випадку рішення про заснування музею є лише документальним підтвердженням волевиявлення засновника (-ів) на створення установи, яке є необхідним для державної реєстрації будь-якої юридичної особи (ст. 24), а тому не може вважатися особливістю створення музею у формі установи.

Відповідно до Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» [146] для виникнення благодійної установи (благодійного фонду) для державної реєстрації подаються такі документи: заява засновника чи його уповноваженого, статут (положення) благодійної організації, протокол установчих зборів (з'їзду, конференції), відомості про засновника та органи управління, відомості про її місцеві

відділення (філії, представництва), документ, що засвідчує сплату коштів за державну реєстрацію. Таким чином, і норми цього Закону не узгоджені з нормами ЦК України. Безумовно, наведені приклади можна було б продовжити, аналізуючи норми спеціальних законів, що регулюють діяльність різних видів установ, але картина залишиться та сама — неузгодженість положень цих законів з нормами ЦК України.

З огляду на це можна відзначити, що простежується тенденція з боку законодавця уникнути закріплення на рівні закону єдиного порядку створення установ. А виходячи з того, що ніхто не може гарантувати, що не виникатимуть все нові і нові види установ, що природно вимагатиме розроблення все нових і нових спеціальних законів, це може привести до того, що перелік установчих документів останніх постійно мінятиметься, що, у свою чергу, відіб'ється на ускладненні процедури реєстрації установ.

Тому вважаємо за доцільне, враховуючи особливості установи як організаційно-правової форми непідприємницьких юридичних осіб, або внести відповідні зміни до чинного Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб — підприємців», урегулювавши особливості реєстрації установ, або розробити окремий Закон, який би передбачив особливості реєстрації установ як самостійної організаційно-правової форми непідприємницьких юридичних осіб, або розробити Закон України «Про установи», який би врегулював єдиний порядок створення установ незалежно від їх виду, визначив основні положення щодо прийняття, змісту і форми установчого акта, строків реєстрації установи, сплати державного мита за таку реєстрацію тощо.

Для створення установи необхідне таке: засновник (-и) повинен мати: відповідний обсяг цивільної право- і дієздатності; майно, яке виокремлюється (документальне підтвердження цього) і передається у власність установи для досягнення поставленої мети; затвердження розробленого установчого акта.

Проте слід відзначити, що спеціальним законодавством на засновників на передреєстраційній стадії, тобто ще до

етапу затвердження розробленого установчого акта, покладається обов'язок здійснити цілу низку дій. Так, за Законом «Про музеї та музейну справу» до прийняття рішення про створення музею засновники повинні забезпечити: формування музейного зібрання й матеріальну базу, а саме приміщення для експозиції та роботи наукових працівників, фондосховище музею, створити відповідні умови для його охорони, оснастити засобами охоронної й пожежної сигналізації, вирішити питання з фінансуванням та кадровим забезпеченням для належного функціонування установи тощо. Якщо створюється музей як публічна установа, то засновник зобов'язаний затвердити статут (положення), у якому визначається назва музею, його статус, склад засновників, їх права та обов'язки, організаційна структура, основні завдання і напрями діяльності, джерела надходження коштів та їх використання, склад майна музею, порядок реорганізації та ліквідації музею, умови зберігання музейного зібрання в разі його ліквідації та інші умови його діяльності (статті 7 і 8 Закону).

Порівнявши вимоги, що висуваються до установчого акта установи (ч. 3 ст. 88 ЦК України) і відповідно із спеціальними законами такого установчого документа, як статут установи, слід дійти висновку, що в цілому вони тотожні, хоча відносно установчого акта перелік цих вимог вичерпний, а саме: мета діяльності установи, майно, яке їй передається та є необхідним для досягнення поставленої перед нею мети, структура органів управління установою. Але чи може бути виключним перелік таких відомостей? З цього приводу в літературі склалось декілька точок зору. Так, Г. Б. Леонова з огляду на те, що існують установи і публічного, і приватного права, пропонує у змісті установчого акта крім відомостей, зазначених у законі, додатково вказувати джерело фінансування, основні функції, правовий режим майна установи та його цільове призначення, права власника (-ів) на майно установи, право та порядок здійснення установою підприємницької діяльності [95, с. 60]. О. Н. Садилов свого часу наголошував на тому, що у змісті засновницьких документів доцільно було б перед-

бачати і відповідальність засновників юридичної особи за їх юридичні дії, які вони здійснюють в інтересах створюваної юридичної особи [183, с. 89]. П. В. Нестеренко вважає за доцільне надати право засновнику приватної установи можливість визначити долю її майна у статуті установи та право на одержання майна створеного ними суб'єкта у разі його ліквідації [114, с. 9–10].

Вважаємо, що, імперативно закріпивши на рівні закону вичерпний перелік відомостей, законодавець у такий спосіб хотів лише підкреслити, що для засновника установи саме такі відомості, як мета діяльності установи, майно, структура органів, які втілюватимуть цю мету в майбутньому, складають сенс прийнятого рішення. Тому навряд чи можна погодитися з можливістю визначати засновнику долю майна у статуті установи. Засновник, приймаючи рішення створити установу, чітко визначає мету її функціонування, а з огляду на те, що юридична особа створюється на невизначений строк, ця мета має бути соціально значущою і не може трансформуватися в якусь іншу. Тому навіть якщо установа і припинить свою діяльність, мета засновника продовжує існувати, і майно, яке належало установі на праві власності, залишається належати цій меті, тобто має спрямовуватися на здійснення саме такої ж соціально значущої діяльності. Звідси надавати право засновнику зайвий раз підтверджувати свій вибір недоцільно, а змінити ідею, яка була втілена в меті діяльності установи, засновник не може, виходячи з того, що ми маємо справу саме з установою «ідеї».

Беручи до уваги зміст норм чинного ЦК України, слід зазначити, що вони вказують на наявність необхідних умов, які мають міститися в установчому акті будь-якої установи, а спеціальне законодавство у ряді випадків здійснює конкретизацію таких умов, які є притаманними виключно для того чи іншого виду установ (для музеїв — порядок формування та зберігання музейних зібрань у процесі їх діяльності, для освітніх установ — профілюючі дисципліни, для релігійних установ — їх релігійну приналежність та відносини з іншими

установами такого виду та ін.) [173; 146; 165]¹. При цьому установчий акт з огляду на чинне законодавство може передбачати створення також й інших органів управління установою, визначати порядок їх формування та склад (абз. 3 ч. 1 ст. 101 ЦК України).

Як самостійний учасник цивільного обороту установа повинна мати найменування (ст. 90 ЦК України), яке містить інформацію про її організаційно-правову форму і характер діяльності. Окрім повного найменування, вона може мати і скорочену назву. Установа, яка займається підприємницькою діяльністю, може мати ще й комерційне (фірмове) найменування, що вважаємо логічним. Тому і в установчому акті має бути зазначено цю назву, а також вказаний засновник (засновники).

Тепер щодо права засновника на одержання майна установи в разі її ліквідації. За законом засновник не тільки відсторонюється від управління справами установи, він не може брати участі й у розподілі прибутків, які остання може отримати, наприклад, від здійснення підприємницької діяльності. Як підкреслює, наприклад, П. В. Нестеренко, засновник установи не набуває ніяких речових прав на майно створюваного приватного вищого навчального закладу (далі — ВНЗ) [114, с. 5]. Так на якій же підставі засновник може вимагати долю в майні установи, яка припинила свою діяльність? Запитання залишається без відповіді.

Установчий акт є новим установчим документом для законодавства України, тому його зміст та особливості умов, що мають міститися у ньому на противагу статутним документам господарських товариств, дослідженню яких у цивільній літературі приділяється значна увага [80, с. 3–174; 108, с. 136–140; 198, с. 42–57; 200, с. 29–32; 224, с. 34–37], ще не були піддані ґрунтовному аналізу.

Досліджуючи правову природу установчого акта установи, ми виходимо з того, що правова природа статуту товариств

¹ Див. ст. 24 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»; ст. 12 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації»; ст. 8 Закону України «Про музеї та музейну справу».

та установ не збігаються, оскільки, як правильно зазначив Д. І. Мейер, розкриття поняття установчих документів та їх змісту відносно однієї організаційно-правової форми юридичної особи може бути неприйнятним до іншої організаційно-правової форми [109, с. 119].

Свого часу Г. Ф. Шершеневич підкреслював, що статут юридичної особи завжди розумівся як договір або певний правовий феномен, що ґрунтується на договорі або його елементах [244, с. 153]. Ми ж поділяємо точку зору Д. І. Степанова, який вказує, що природу установчого акта не можна пояснити з позицій договірної концепції [199, с. 43], а тому розглядаємо його з позицій акта волевиявлення, що об'єднує в собі і волю засновників, і сам акт волевиявлення. Це зумовлено тим, що на відміну від підприємницьких товариств в установі між засновниками не виникає корпоративних відносин, а між останніми та установою взагалі відсутні будь-які зобов'язання. Установчий акт — це односторонній або багатосторонній правочин (залежно від кількості осіб, що виражають бажання створити установу), спрямований на створення юридичної особи в такій організаційно-правовій формі, як установа [226, с. 126].

Ці міркування підтверджуються тим, що в доктрині цивільного права окремі вчені, відкидаючи договірне розуміння установчих документів установи, дійшли висновку про необхідність конструювання особливої моделі (виду) установчих документів. Саме Л. Еннекцерус вважав, що для виникнення установи необхідний установчий акт, у якому міститиметься інформація про майно й інші цілі установи [247, с. 412]. Слід констатувати, що в законодавстві України знайшли втілення погляди правника, оскільки ЦК України закріпив як обов'язковий для створення установи особливий установчий документ — установчий акт, до якого висуваються певні вимоги щодо його змісту (статті 87 і 88 ЦК України).

Вважаємо, що установчий акт — це «установчий правочин», який оформлює процес правозастосування, що відбувається в момент створення установи, причому основна час-

тина правозастосування здійснюється суб'єктами приватного права — засновниками (-ом) установи, а орган державної реєстрації лише завершує цей процес, легітимуючи створення установи актом державної реєстрації.

Призначення установчого акта — оформлення створення юридичної особи у формі установи, яка повинна, як правило, функціонувати безстроково. З огляду на специфіку установчого правочину, яким слід визнати установчий акт, останній не може визнаватися недійсним на тих самих підставах, які передбачені для визнання правочинів недійсними. Як недійсні можуть бути визнані лише дії засновників щодо створення установи, включаючи і дії із затвердження установчого акта, але не він сам.

Законодавство інших країн, зокрема РФ, теж закріплює існування юридичних осіб на підставі установчих документів. Так, згідно із Законом РФ «Про некомерційні організації» [117] до установчих документів установи належать рішення власника (-ів) про створення установи, статут, затверджений власником (-ами) (п. 3 ст. 14), хоча, як вірно відзначається в літературі, у випадках, передбачених законом, установа може здійснювати свою діяльність на підставі загального положення про організації цього виду [95, с. 57]. Статутні документи установи мають відповідати вимогам, що пред'являються до змісту установчих документів некомерційних організацій незалежно від їх організаційно-правової форми, хоча можуть включити й інші дані, які не суперечать закону. Зокрема, це можуть бути відомості про порядок фінансування діяльності установи, комерційну таємницю, порядок ведення звітності, штат працівників, її локальні нормативно-правові акти й ін. Вказане свідчить, що на відміну від законодавства України, законодавство РФ до установчих документів установи відносить і рішення засновника, і статут установи, а також містить диспозитивну норму щодо змісту статуту, допускаючи включення в нього не тільки тих відомостей, які передбачені Законом «Про непідприємницькі організації» [168], а й інші відомості.

Якщо порівнювати законодавство України із законодавством інших країн, то слід зазначити, що найбільш повно положення про установчі документи установи містяться у Цивільному уложенні Німеччини (далі — ЦУН) [40], де головна увага приділена установчому акту — волевиявленню, яке робиться або при житті засновника (-ів), або на випадок смерті засновника. Установчий акт установи має вказувати на мету, якій має слугувати майно, що надане для цього засновником. Форма цього документа — письмова. Проте закон дозволяє створювати установу і на підставі установчого акта, що міститься в заповіті, і на підставі судового рішення, отримуючи до цього дозвіл у Бундесраті.

За загальним правилом місцезнаходженням установи є місце, де перебуває його правління, якщо інше не встановлено законом (§ 81–84 ЦУН). Зазначені положення ЦУН [40] аналогічні до положень ст. 93 ЦК України, відповідно до яких місцезнаходженням юридичної особи є адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені. До державної реєстрації установи засновник може відкликати установчий акт.

З приводу положень щодо створення установ приватного права у таких країнах, як США, Канада, Швейцарія, необхідно зазначити таке. При їх створенні приватною особою для виконання цілей ідеологічного характеру держава встановлює дозвільний порядок. Швейцарське законодавство на відміну від законодавств інших держав встановлює нормативно-явочний порядок створення установ приватного права [38, с. 31]. У США єдиною підставою для створення благодійних фондів є одноособове розпорядження засновника, яке може бути зроблено як за життя, так і в заповіті. Такі фонди можуть бути створені не тільки фізичними, а й юридичними особами, які виокремлюють для цього певне майно [12, с. 12]. Таким чином, на відміну від романо-германської правової системи англо-американська спадкоємцями, окрім фізичних осіб, визнає ще й юридичних.

ЦК України також дозволяє створення установи на підставі установчого акта, який міститься у заповіті (ч. 3 ст. 87). Із цього приводу в доктрині існує декілька точок зору. Так, ще М. В. Гордон вважав це вірним, але за часи радянської влади можливість створення установ у такий спосіб була відсутньою. Тому вчений зауважував, що спадкодавець-колекціонер рідкісних книжок і стародавніх рукописів міг тільки заповідати свою колекцію музею або подарувати її тому ж музею, школі, дитячій установі [42, с. 57].

Протилежну позицію має І. М. Кучеренко, зазначаючи, що сам заповіт не може виступати установчим документом установи, оскільки він є волевиявленням спадкодавця щодо розпорядження своїм майном на випадок смерті. Щодо установчого акта, який міститься у заповіті, то він є частиною заповіту, а тому з вищезазначеної причини теж не може вважатися установчим документом установи. Науковець не погоджується і з тим, що закон надав право органу, який здійснює державну реєстрацію, у випадку, якщо в установчому акті, що міститься в заповіті, відсутні окремі положення, зокрема, не вказана або мета, або майно, яке має бути передано установі, тощо, встановлювати їх, вважаючи, що це має бути віднесено тільки до компетенції суду [93, с. 16–22].

Щодо можливості існування установчого акта у заповіті І. В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що це питання у ЦК України врегульовано недостатньо чітко, а це означає, що, по-перше, на етапі створення установи відсутній окремий установчий документ, а отже, установка буде змушена діяти на підставі заповіту як установчого документа. По-друге, у випадку відсутності в заповіті положень про мету установи, майно, що їй передається для досягнення мети засновника-спадкодавця, встановлює орган, який здійснює державну реєстрацію. А це знов-таки породжує складність при відповіді на запитання, у якому ж документі буде втілене вирішення цих питань і наскільки такий орган вправі їх вирішувати? По-третє, як співвідноситимуться і діятимуть заповіт і документ, виданий органом державної реєстрації? По-четверте, за своєю при-

родою заповіт — це односторонній правочин, і як відповідатиме його трансформація в юридичний акт зовсім іншого призначення — установчий акт [250]? Вважаємо, що це цілком слушні зауваження. Заповіт і установчий акт — односторонні правочини, але за своєю спрямованістю вони зовсім різні.

Проте, на нашу думку, спадкодавець має право в заповіті зобов'язати спадкоємця створити установу, виділивши для цього останньому необхідні кошти. Це не суперечить чинному законодавству, але для того щоб не виникало непорозумінь при державній реєстрації такої установи, до заповіту слід додати установчий акт, який і стане установчим документом установи, якщо спадкоємець прийме спадщину.

У зв'язку з цим пропонується внести зміни до ч. 3 ст. 87 ЦК України, виклавши її у такій редакції: *«Установа створюється на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником (засновниками). Установчий акт слугує додатком до заповіту, за яким спадкодавець зобов'язує спадкоємця створити установу з визначеною спадкодавцем метою функціонування останньої.*

До створення установи установчий акт, складений однією або кількома особами, може бути скасований засновником (засновниками)».

Слід зазначити, що підставою створення установи при житті засновника (засновників) є установчий акт. Якщо обов'язок спадкоємця створити установу міститься в заповіті, підставою створення такої установи буде складний юридичний склад, а саме заповіт, установчий акт, який додається до заповіту, смерть спадкодавця, вступ спадкоємця у спадщину, звернення останнього у відповідні органи з вимогою зареєструвати установу і реєстрація останньої як юридичної особи.

За загальним правилом, якщо установчий акт не відповідатиме вимогам, що пред'являються щодо його змісту законом, то установа взагалі не повинна бути зареєстрована як юридична особа. Тому недоречно вести мову про можливість виправлення певних недоліків в установчому акті ні з боку

органу державної реєстрації, ні з боку суду. Але відсутність окремих положень установчого акта, який додається до заповіту, за винятком мети функціонування установи та засновника установи, може бути доповнена органом державної реєстрації.

Тому пропонується внести зміни до ч. 3 ст. 88 ЦК України і викласти її в такій редакції: *«В установчому акті установи вказуються її найменування, засновник (-и), мета, визначаються майно, яке необхідне для досягнення цієї мети і яке передається цій установі засновником (-ами) до її державної реєстрації (в разі смерті останнього — зобов'язаною особою після державної реєстрації установи), структура управління нею, порядок і підстави припинення її діяльності тощо. Якщо в установчому акті, який доданий до заповіту, відсутні окремі із зазначених вище положень, за винятком мети установи, засновника (-ів), їх встановлює орган, що здійснює державну реєстрацію».*

Тлумачення положень ст. 102 ЦК України дає привід стверджувати, що її норми обмежують коло осіб, які можуть бути засновниками установи фізичними особами, оскільки засновник — юридична особа не може вмерти. З огляду на те, що це суперечить положенням статей 2 і 83 ЦК України, слід погодитися з В. І. Борисовою, яка зазначає, що цю норму слід зробити або спеціальною щодо створення установ фізичними особами, або певним чином доповнити її, щоб уникнути непорозумінь на практиці [23, с. 31].

Викликає певні труднощі і формування майнової бази установи, створеної на підставі заповіту. Свого часу Г. Ф. Шершеневич зауважував, що заповідач повинен не тільки визначити відповідний капітал для створення установи, а й передати його в управління певній особі, яка від свого імені керувала б ним, вчинювала правочини тощо. На випадок, якщо в заповіті міститиметься вказівка, що в разі смерті засновника установи цей капітал передається іншій особі, то остання, якщо погодитися з цим, безумовно, продовжувала б цю справу вже від свого імені [243, с. 57]. Вважаємо, що за таких

обставин немає гарантії, що майно дійсно буде використано за призначенням заповідача і не зіллється з майном розпорядника, не зазнає стягнень по його боргах у майбутньому.

За ЦК України особливою ознакою установи є те, що при її створенні майно передається їй уже після державної реєстрації, тобто вже існуючому суб'єктові. Видається, що норма ст. 102 ЦК України не може бути імперативною, оскільки є недостатньо виваженою з погляду на таке. Однією з головних ознак будь-якої юридичної особи незалежно від організаційно-правової її форми є її майнова відокремленість. Ось чому установі майно має передаватися ще до її державної реєстрації, щоб відразу після її створення остання почала належним чином функціонувати. Інше вирішення, яке пропонує законодавець, породжує ситуацію, при якій зареєстрована установа не відповідатиме вимогам щодо ознак юридичної особи, оскільки її майнова відокремленість буде тільки прописана в установчому акті. Формування ж майнових засад діяльності будь-якої юридичної особи є першочерговим завданням засновників, тому що це є гарантією стабільності її діяльності й розвитку. У зв'язку з цим пропонуємо виключити ст. 102 ЦК України, оскільки, по-перше, вона суперечить сутності установи як юридичної особи, а по-друге, положення, що в установчому акті визначається майно, яке має передаватися для створення установи, вже знайшло своє відбиття в ч. 3 ст. 88 ЦК України.

Слід наголосити і на тому, що жоден із нормативних актів, якими визначається правовий статус установ, не вказує на майно або грошові кошти, які необхідні останній для досягнення мети, і взагалі не висуває вимог щодо формування будь-якої мінімальної майнової та фінансової основи її діяльності, що не може бути визнано вірним. Інша справа, що установа може бути визнана юридичною особою при мінімальній кількості належного їй майна. Так, В. І. Синайський, підтверджуючи, що загальне правило полягає в тому, що наявність певного майна, безумовно, необхідна як для виникнення союзу, так і для виникнення установи, допускав, що із

цього можуть бути певні винятки, зокрема, установа може бути визнана юридичною особою навіть за недостатності майна [185, с. 100]. З цим можна погодитися, оскільки правник вказує не на відсутність у цілому майна в такій установі, а на його недостатність.

Законодавство не містить імперативної норми щодо формування майнової основи діяльності установ виключно за рахунок грошових коштів, дозволяючи здійснювати це і за рахунок іншого майна. Тому в законодавстві необхідно закріпити норму про мінімальну вартість майна, тобто мінімальний обсяг її фінансування власником до реєстрації установи. Таким чином, установі буде притаманна і така стадія її створення, як стадія формування майна за рахунок внесків засновників [20, с. 11].

Ця ідея закладена і в ст. 11 проекту Закону України «Про непідприємницькі організації» [168], коли мінімальна вартість майна, що передається засновниками установі протягом року після її державної реєстрації, не може бути меншою 1000 (однієї тисячі) мінімальних заробітних плат, встановлених на день створення установи. У разі прострочення визначених в установчому акті чи законі строків засновник сплачує установі неустойку в розмірі 10 (десяти) відсотків річних від вартості майна, передача якого прострочено. Якщо в установчому акті установи, створеної декількома засновниками, не вказано майно, яке передається кожним із них, засновники солідарно відповідають перед установою за зобов'язанням по передачі майна та сплаті неустойки за прострочення такої передачі. Якщо після закінчення другого чи кожного наступного календарного року вартість чистих активів установи виявиться меншою від суми у 800 (вісімсот) мінімальних заробітних плат, офіційно встановлених на день її створення, остання підлягає ліквідації.

Положення проекту цього Закону вважаємо доцільними, оскільки вони втілюють у собі реальні вимоги сьогодення. Адже незважаючи на те, що установа є непідприємницькою юридичною особою, вона має право займатися підприємниць-

кою діяльністю, при здійсненні якої обов'язково з'являться кредитори, вимоги яких необхідно буде задовольнити за рахунок майна, що є власністю установи в порядку, встановленому цивільним законодавством.

Висновком до вищевикладеного має стати визначення стадій створення установ приватного права. Першою стадією є прийняття рішення засновником (-ами); другою — розроблення і затвердження її установчого акта, третьою — передача майна установі; четвертою — державна реєстрація установи.

2.2. Майнова основа діяльності установ

Метою цього підрозділу є теоретичне обґрунтування доцільності закріплення за установами майна на праві власності. ЦК України не визнає за юридичними особами приватного права будь-якої організаційно-правової форми належності майна на обмежених речових правах, тобто юридичні особи приватного права, відносно яких їх засновники мають речові права, в Україні юридично відсутні.

Але якщо для підприємницьких товариств як професійних учасників майнового обороту такий підхід є виправданим, то щодо установ, які не є такими, доцільність наділення їх правом власності на майно засновників (-а) викликає заперечення з боку науковців, що підсилюється одночасним набранням чинності ЦК та ГК України, які по-різному вирішують питання правового режиму майна приватних і публічних установ.

Відомо, що в умовах адміністративно-командної системи державні установи наділялися майном на праві оперативного управління, на чому наполягають і сьогодні прихильники господарської доктрини, оскільки серед учасників господарських відносин ГК України виділяє бюджетні установи. Так, Є. В. Булатов, визначаючи установу некомерційною юридичною особою, що не має членства, яка створена одним або декількома власниками (засновниками) для реалізації управ-

лінських функцій, виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, надання соціально-культурних послуг або здійснення іншої діяльності негосподарського характеру, що фінансується засновниками повністю або частково, вважає, що незалежно від форми її власності остання може мати майно на підставі таких речових прав — праві оперативного управління (майно, передане установі власником) і праві господарського відання (надходження від господарської діяльності установи та майно, придбане за рахунок цих надходжень, а також майно, одержане установою від третіх осіб на безоплатній основі), при цьому останнє передбачає можливість установи розпоряджатися відповідним майном без узгодження з власником [28, с. 4, 11]. Для представників господарського права така позиція цілком зрозуміла. Але й окремі представники науки цивільного права, зокрема П. В. Нестеренко, погоджуючись з тим, що майно, яке одержано державними вищими навчальними закладами (далі — ВНЗ) від власника може належати їм на праві оперативного управління, вважає, що майно, яке вони отримали від дозволеної законом підприємницької діяльності, або за такими правочинами, як дарування, пожертва і т. ін., належить їм виключно на праві господарського відання і не може належати на праві власності або на особливому речовому праві «самостійного розпорядження» [114, с. 5], хоча відповідно до ст. 329 ЦК України юридична особа публічного права набуває право власності на майно, передане їй у власність, та на майно, набуте нею у власність на підставах, не заборонених законом. Звідси можна тільки дивуватись, чому правник, опікуючись проблемами цивільного права, навіть не згадує про це.

Вважаємо, що на сьогодні правове регулювання майнової основи діяльності установ приватного права шляхом закріплення за ними майна на праві власності, є цілком виправданим, оскільки характер цивільної правосуб'єктності установ — це той чинник, який виключає можливість закріплення майна, що забезпечує їх участь у цивільному обороті (незалежно від того, що вони є непрофесійними його учасника-

ми) не на праві власності, а на будь-якому іншому обмеженому речовому праві на чужі речі. Приватна установа самостійно несе ризик можливої майнової відповідальності і відповідних майнових збитків як учасник цивільного обороту. На сьогодні такий підхід поділяється більшістю правників, зокрема В. Д. Примаком [142, с. 254].

Інститут права власності юридичних осіб своїм корінням сягає глибокої давнини. Ще за часів існування Римської імперії установи, задовго до того як вони були визнані суб'єктами цивільних відносин, наділялись правом мати різноманітне майно. Так, при створенні нової церкви, а як уже зазначалося раніше, церква визнавалася установою, і створення її майнової бази, як і управління майном, врегульовувалося на рівні певних приписів, включаючи і приписи канонічного права, її будівництво дозволялося тільки після попереднього обговорення питання кількості та виду майна, яке має бути передано цій церкві з єпископом.

Проблема майнової відокремленості потребувала свого вирішення завжди. С. Н. Суворов, спираючись на погляди західних учених, вказував на те, що установа — це велика анонімна асоціація з невизначеним колом осіб, до яких включаються користувачі і адміністратори, яка відразу стає власником майна, яке необхідне для досягнення певної цілі [203, с. 190–193]. Те, що майно установи має цільове призначення, стверджували такі вчені, як Бринц і Пухта, хоча останні й наполягали, що це майно належить меті, за що піддавалися критиці. Так, С. М. Братусь підкреслював, що майно не може належати меті, якою обумовлена людська діяльність. Ціль сама по собі не може бути власником майна, а ним може бути тільки фізична або юридична особа [25, с. 57–59]. При цьому вчений підкреслював, що «дійсним» власником майна установи є сама установа, як і «дійсним» власником майна корпорації є корпорація. Належне адміністраторам як органам установи право розпорядження майном — це не право, яке належить власникові, а право управління майном, що належить органу юридичної особи [25, с. 62]. Г. Ф. Шершеневич наголо-

шував на тому, що юридична особа є установою за умови, якщо частина її майна призначена для досягнення певної мети. Це майно може бути виділене за договором дарування, заповідальним актом тощо. У такий спосіб створюються школи, їдальні, лікарні, музеї тощо. Установа призначена служити інтересам багатьох осіб, які не є її членами чи власниками майна [241, с. 121]. З вищезазначеного можна зробити висновок, що більшість правників вважали, що майно передається у власність установі, а та спрямовує його на досягнення певної мети, соціально значущої за своїм змістом.

Положення ЦК України свідчать про відмову українського законодавця від положень, заснованих на теорії «персоніфікованої цілі», згідно з якою майно може належати тільки цілі, що свідчить про неможливість одночасної належності його ще й суб'єкту (учаснику) цивільних відносин. Виходячи з того, що відповідно до ст. 2 ЦК України учасниками цивільних відносин є фізичні, юридичні особи, держава, територіальні громади та інші суб'єкти, до яких цілі, безумовно, не відноситься, вона не може бути і суб'єктом права власності (ст. 318 ЦК України).

Слід відзначити, що правовому режиму майна установ законодавець традиційно не приділяв достатньої уваги, обмежуючись лише кількома статтями у діючих на той час Цивільних кодексах союзних республік або спеціальних законах, наприклад, у Законі України «Про власність» [149]. Так, Цивільний кодекс РРФСР 1922 р. узагалі не вирішував питання правового режиму майна установ, обмежуючись лише вказівкою на можливість придбання ними прав на майно (ст. 13).

Проте це не означає, що правники не переймалися цією проблемою. Навпаки, саме дискусія, яка точилася навколо цього питання, і була тим підґрунтям, яке дало змогу запропонувати термін, який уособлював у собі право публічних організацій на державне майно. Він був запропонований О. В. Венедиктовим і позначався як право оперативного управління, яке являло собою певні правомочності щодо володіння, користування й розпорядження державним майном,

але не у власному інтересі, а в інтересах і владою останньої [79, с. 122].

Уже пізніше конструкція оперативного управління здобула законодавче закріплення в Основах цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 р. [121] та в Цивільних кодексах союзних республік 60-х рр., зокрема в Цивільному кодексі Української РСР 1963 р. (далі — ЦК УРСР) [230], у яких установі було надано статус юридичної особи, за якою майно закріплювалося на праві оперативного управління, за яким у межах, встановлених законодавчими актами, згідно з метою діяльності, завданнями власника і призначенням майна установи здійснювали права володіння, користування й розпорядження ним [60, с. 411].

Належність установі майна на праві оперативного управління обумовлювала тісний зв'язок останньої із своїми засновниками, а зменшений обсяг прав на майно компенсувався субсидіарною відповідальністю власника майна, який створив установу, а остання відповідала по своїх боргах тільки тими грошовими коштами, які в неї знаходились на рахунках.

Вважається, що категорія оперативного управління, розроблена О. В. Венедиктовим, була зумовлена тим, що радянська наука цивільного права повинна була обґрунтовувати майнову самостійність державних організацій за наявності єдиного власника в особі держави. Підґрунтям для цього послугувала неможливість визнання державних установ і підприємств власниками, оскільки це було б підривом тези про єдиний характер державної власності й держави як власника всього державного майна [60, с. 122]. Інші ж правники вважають, що виникнення права оперативного управління було зумовлено потребами державної економіки, оскільки держава, будучи єдиним власником, не могла самостійно здійснювати свої повноваження щодо належного їй майна [206, с. 24–25].

Однак слід зазначити, що ні спеціальне законодавство, ні правозастосовна практика не застосовували єдиного терміна, який би визначав належність публічним організаціям прав на державне майно. Поширеним було застосування такої термі-

нології: майно передавалось або у «відання», або у «господарське управління», або «в розпорядження», або «на баланс».

Але навіть і в той період у юридичній літературі існувала точка зору, що для визнання установ юридичними особами їм необхідна самостійна майнова база. А оскільки держава на той час була єдиним власником усього майна, включаючи і майно юридичних осіб, виникала проблема визначитися з правовим режимом майна не тільки установ, а й інших юридичних осіб [218, с. 198].

У сучасних умовах установа є власником майна, що зайвий раз підтверджує наявність однієї з найголовніших ознак будь-якої юридичної особи — майнову відокремленість. У свою чергу, це змінює і підхід до відповідальності по зобов'язаннях юридичної особи. Засновники установи вже не несуть субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями останньої, установа відповідає самостійно за своїми зобов'язаннями і не відповідає по зобов'язаннях її засновника. Як правильно зазначається в літературі, практичне значення майнової відокремленості юридичної особи полягає в тому, що юридична особа (а отже, й установа. — *І. Ж.*) стає суб'єктом права, що дозволяє їй виступати в цивільному обороті, і тягне за собою розподіл відповідальності засновників і юридичної особи за своїми зобов'язаннями [226, с. 115].

Звернення до права оперативного управління пов'язано з тим, що не тільки в країнах загального права немає такої організаційно-правової форми юридичної особи, як установа, а й із тим, що навіть законодавець РФ на відміну від ЦК України закріплює за установою майно на праві оперативного управління, що дає право власнику (засновнику) визначати коло можливостей щодо використання переданого установі майна. Остання ж зобов'язана використовувати це майно відповідно до тих цілей, для яких вона була створена і які були встановлені власником майна. Якщо установа використовує майно не за призначенням, тобто всупереч меті діяльності, власник має право вилучити останнє й розпорядитися ним на власний розсуд.

Саме такі положення, безумовно, щодо установ публічного права, містить і ГК України, який визначає право оперативного управління як речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується й розпоряджається майном, закріпленим за ним власником для здійснення некомерційної господарської діяльності в межах встановлених законом, а також власником майна (ст. 137). Останній здійснює контроль за використанням і збереженням цього майна безпосередньо або через уповноважений ним орган і має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, а також те, що не використовується юридичною особою (установою) або використовується нею не за призначенням.

Порівняльний аналіз положень ЦК України і ГК України засвідчує, що відносно майнової основи діяльності установ публічного права законодавець хоча б обмежився вказівкою на наявність у них обмеженого речового права — права оперативного управління, розкривши його зміст, щодо правового режиму майна установ приватного права, то він узагалі не отримав свого врегулювання на рівні закону, за виключенням норми загального типу — суб'єктами права власності є учасники цивільних відносин (ч. 1 ст. 318 ЦК України), а отже, і установи як юридичні особи приватного права. Звідси випливає, що у випадку настання відповідальності юридична особа за своїми зобов'язаннями відповідає самостійно всім належним їй майном, тобто не тільки коштами, наявними в ній, як це було раніше, а й майном, яке придбане установою за рахунок коштів, отриманих від підприємницької діяльності, а також тим, яке було передано їй при створенні засновником і на яке вона має право власності. Щодо установ публічного права, то публічна юридична особа (а це, безумовно, може бути й установа) набуває права власності на майно, передане їй у власність, набуває нею у власність на підставах, не заборонених законом (ст. 329 ЦК України). Вбачається, що в такий спосіб у діях законодавця проявляється певна непослідовність. Якщо його взагалі не цікавить питання правового режиму майна публічних юридичних осіб у момент їх

створення, що випливає з положень статей 81 та 318 ЦК України, то в зазначеній нормі простежується намагання врегулювати проблему, яка відповідно до приписів абз. 2 ч. 3 ст. 81 ЦК України має вирішуватися виключно на рівні Конституції України та спеціального законодавства, що регулює питання, пов'язані з правом державної або комунальної власності.

А. С. Довгерт та Г. В. Цірат теж вважають, що за межами ЦК України залишилися державні та комунальні установи, яким майно належить на праві оперативного управління. Але пояснюють вони це тим, що існування останніх (саме існування. — *І. Ж.*) суперечить нормальному майновому обороту і зберігається лише внаслідок тривалого перехідного етапу економіки. Такі установи з часом трансформуються в юридичних осіб приватного права [228, с. 67]. Вважаємо, що з цим погодитися можна тільки в певній частині. Дійсно, ЦК України у ст. 395, закріплюючи такі види прав на чуже майно, як право володіння, право користування (сервітут), право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право забудови земельної ділянки (суперфіцій), залишає поза регулюванням виділене теорією цивільного права й господарським законодавством, а раніше і діючим цивільним законодавством, — право оперативного управління. Проте законодавець встановлює, що юридична особа публічного права набуває права власності на майно, передане їй у власність або набуте на підставах, не заборонених законом (ст. 329), знов-таки не вказуючи на право оперативного управління як на обмежене речове право установи публічного права на передане їй засновником майно. Але не можна погодитися з тим, що державні та комунальні установи, яким майно належить на праві оперативного управління, з часом трансформуються в юридичних осіб приватного права, оскільки в умовах ринкової економіки установа не може не розглядатися як одна з організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб, які можуть бути як публічними, так і приватними. Тому потребує свого вирішення питання не тільки правового режиму майна приватних установ, а й установ публічного права.

До речі, вирішення поставленого питання ускладнюється тим, що й ГК України не містить правових норм, які безпосередньо б установлювали правовий режим майна публічних установ. Хоча опосередковано, аналізуючи ст. 131 цього Кодексу, можна дійти висновку, що публічна установа (як неприбуткова організація) визнається суб'єктом некомерційного господарювання. Ця точка зору висловлюється в літературі [222, с. 296–297], а звідси згідно з ч. 2 ст. 135 ГК України за публічними установами закріплюється майно на праві оперативного управління, що свого часу відповідало ст. 39 Закону України «Про власність» [149].

Характеристика оперативного управління державним майном, згідно з яким правомочності володіння, користування й розпорядження майном протистоїть обов'язок інших осіб не перешкоджати здійсненню цих правомочностей, є однією з найскладніших проблем правової науки у зв'язку з її нерозробленістю й неможливістю порівняння останньої із заснованою на багатовіковому досвіді розробкою права власності, зазначав Е. Г. Полонський [139, с. 39].

До сьогодні основним питанням, яке складно вирішити, за думкою правників, є питання стосовно неможливості визнання публічних установ і підприємств власниками, оскільки це суперечило б тезі про єдиний характер державної власності й держави як власника всього державного майна [79, с. 122].

У цей час в Україні триває нелегкий процес трансформації соціально-економічної системи, виникає потреба поновому дослідити проблему права власності установи, критично проаналізувати зарубіжний досвід діяльності юридичної особи як власника майна, адже присутність установи-власника в цивільних відносинах — типове явище для країн з ринковою економікою.

Я. М. Шевченко, О. М. Малявко, А. Л. Салатко зазначають, що ознака щодо: а) власного майна юридичної особи; б) майна, яке належить на праві власності; в) майна відокремленого від майна її засновників, посідає особливе місце серед усіх її ознак [179, с. 26].

У цивілістичній літературі стосовно правового режиму майна установи склалися різні підходи. Одні правники вважають, що воно має належати установам на праві власності. Причому якщо певна група правників, зокрема В. І. Борисова [23, с. 33], Г. Б. Леонова [95, с. 62], І. Ф. Севрюгова [179, с. 62], вважають такий підхід вірним саме для визначення правового режиму майна приватних установ, то інші вчені категорично заперечують, що категорія права оперативного управління може ефективно функціонувати в умовах ринкових, і є невід'ємною частиною науково-понятійного апарату лише радянської цивілістичної теорії [68, с. 62], пояснюючи це тим, що вагома частка держави в цивільному обороті не може слугувати підґрунтям для того, щоб зберегти обмежене речове право — право оперативного управління, оскільки в даний час не існує головної ознаки державної економіки — наявності суб'єктів права, які посідають домінуюче становище над іншими суб'єктами вказаних відносин. Держава не може творити долю юридичних осіб, навіть тих, яких вона наділила своїм майном [126, с. 90], оскільки вона поряд з іншими суб'єктами виступає в цивільних правовідносинах рівноправним учасником.

Такої ж думки і Є. О. Суханов. Він виходить з того, що при передачі державою майна установі єдиним власником виступає створювана ним юридична особа як єдине ціле, а не її засновники або інші учасники. Мова повинна йти про виникнення нового власника, у формуванні майна якого взяли участь інші власники (у тому числі й держава), які після цього втрачають право власності на передане майно. Така установа становить собою юридичну особу з державною участю, що ніяк не змінює її юридичного статусу як самостійного власника [207, с. 3].

З таким міркуванням автора слід погодитися повністю, оскільки за ЦК України держава, як і будь-який інший суб'єкт цивільних правовідносин, може створювати юридичних осіб в організаційно-правовій формі установ, наділяючи їх відокремленим майном. Вони стають самостійними учасниками

цивільних правовідносин (ст. 2 ЦК України) з правом власності на майно (ст. 318 ЦК України).

Підтримуючи автора, О. М. Вінник запропонувала взагалі відмовитися від юридичних осіб — не власників, а в разі необхідності надавати їм статус філіалу материнської організації [35, с. 6], а вживання термінів або навіть конструкцій, які виникли в радянські часи і які обумовлені соціалістичним господарюванням, може спричинити багато проблем щодо належності майна юридичним особам не на праві власності, а на інших речових правах [180, с. 18].

Зауваження О. М. Вінник видаються доречними. Відповідно до Конституції України всі форми власності є рівними, а юридичні особи публічного права в цивільних відносинах прирівнюються до юридичних осіб права приватного (ст. 82 ЦК України). Це свідчить про те, що при створенні установи будь-яким засновником, включаючи формування майнової основи її діяльності, право власності засновника на передане юридичній особі майно припиняється внаслідок акта розпорядження своїм майном (установчого акта), а в нового суб'єкта — юридичної особи — установи виникає право власності на майно, яке належить йому як новому власникові.

Досить доречним щодо цього є міркування Д. М. Генкіна, який свого часу зазначив, що загальною рисою права власності є те, що правомочності власника мають незалежний характер, а не ґрунтуються на праві будь-якої іншої особи [46, с. 56].

Майже тотожну позицію займає Ю. К. Толстой. Він вказує, що І. О. Грингольд, В. О. Дозорцев, В. П. Мозолін, А. А. Рубанов, Л. С. Явич та інші вчені доводять, що концепція О. В. Венедиктова завершила свій життєвий шлях і її час уже скінчився. В обґрунтування своєї думки вони посилаються на умови командно-адміністративної економіки. Сьогодні ж, коли розвивається ринкова економіка, концепція оперативного управління не тільки не працює, а й гальмує її розвиток. Оперативне управління повинно зайняти своє місце в архіві, а на зміну йому мають прийти розвинуті юридичні конструкції [214, с. 17].

Представники іншого напрямку виходять з того, що оперативне управління установ є за своєю сутністю правом власності. Так, В. П. Шкредов вважає, що право оперативного управління — це право власності для власника, тобто володіння максимальним обсягом правомочностей на конкретний об'єкт права. Іншими словами, оперативне управління — це власність відповідної юридичної особи, яка володіє власним майном. Цю ж точку зору поділяє й Д. В. Петров, який прирівнює право оперативного управління до права власності, оскільки інше не передбачено спеціальними нормами відносно цих речових прав та їх носіїв. Це свідчить про те, що з усієї системи обмежених речових прав право оперативного управління найбільше наближене до права власності [126, с. 106].

О. С. Іоффе доводив, що характерними рисами права оперативного управління є не тільки наявність у його складі правомочностей з володіння, користування й розпорядження майном, а й те, що останнє наділене ще більш суттєвою якістю, яка полягає у виконанні ролі засобу реалізації права власності. А це дозволяє стверджувати, що право оперативного управління примикає до права власності, для реалізації якого воно слугує і пов'язано з ним прямою субординацією функціонального порядку [69, с. 43].

Законодавець, як вбачається, недоцільно залишає в обороті категорію оперативного управління майном в умовах сьогодення, що пояснюється такою причиною — наявністю об'єктивних і суб'єктивних причин панування приватних інтересів над суспільними. Господарча ініціатива активних елементів суспільства у 80-х рр. ХХ ст. стримувалася пануванням соціалістичної власності, а тому вони опинилися перед проблемою переорієнтації соціалістичної власності на задоволення приватних інтересів [122, с. 91].

Усупереч вищевикладеним точкам зору протилежну позицію щодо права власності юридичних осіб приватного та публічного права займав Ю. С. Червоний, підкреслюючи, що за законом юридична особа публічного права є суб'єктом права приватної власності (статті 325 і 329 ЦК України), а її

засновники — це суб'єкти державної або комунальної власності. Це призводить до того, що право власності на певний об'єкт належатиме двом власникам — юридичній особі і засновникові. Одночасно виникає два суб'єктивних права власності — право приватної власності юридичної особи публічного права і право державної власності засновника, тобто в реальності є наявність розщепленого права власності [234, с. 75].

Схожу позицію займає і В. А. Малига, висловлюючи занепокоєння щодо відсутності у ЦК України права оперативного управління, вважаючи, що це зумовить виникнення колізій з приводу правомочностей власників, оскільки кожен з них захоче реалізувати свої права, обсяг яких має бути однаковим [107, с. 78].

Існує думка, що при зникненні права оперативного управління повинні зникнути й установи, оскільки вони існують завдяки саме праву оперативного управління, а щодо досвіду інших країн, зокрема країн системи загального права, про які ми говорили, щодо права довірчої та моделі розщепленої власності, то для вітчизняного законодавства вони є неприйнятними [245, с. 148-149].

Видається, що з цим погодитися не можна, тому що існування суб'єкта права не повинно бути поставлено в залежність від речового права на його майно, а це вказує на те, що в установи повинен бути незалежний від інших осіб правовий режим майна — право власності.

У юридичній літературі відома точка зору, зокрема, В. А. Дозорцева про необхідність замінити право оперативного управління такою категорією, як «фідуціарна власність» [245, с. 61]. Такої самої думки дотримується й Д. С. Лещенко та зазначає, що майно, передане власником публічній установі, доходи, отримані при здійсненні нею прибуткової діяльності, мають належати їй на праві довірчої власності (довірчого управління) [97, с. 15-17].

Однак правник непослідовний у своїй позиції, тому що пропонує визнавати за установами публічного права довірчу власність, а за приватними — право власності. Постає зако-

номірне питання про правовий режим майна установ публічного права, які виступають у цивільному обороті поряд з установами права приватного. Це породжує ситуацію, коли публічна установа в системі публічних відносин не є власником майна, а в системі приватних відносин виступає таким. На наш погляд подібна ситуація не може вважатися нормальною. Аналіз наведеної точки зору вказує на необґрунтованість висновку Д. С. Лещенка про те, що правовий режим майна, який належить публічним установам, потрібно вважати правом довірчої власності.

Доречним видається міркування І. В. Венедиктової щодо права довірчої власності. Вона вказує на поспішність, невинуватність і нежиттєздатність норм ЦК України, прийнятих у частині, що регламентує введення інституту довірчої власності, оскільки вони проголошують право довірчої власності як різновид права власності, але не розкривають його сутності та змісту. Цілісний же механізм дії довірчої власності в праві України не тільки не розроблено, а й є неможливим для розробки з погляду на свою належність до континентальної правової системи [106, с. 45].

Існують й інші не менш цікаві точки зору на правовий режим майна установ. Так, Н. В. Козлова висловлює думку, що майно передається установі не на обмеженому речовому праві, а на праві корпоративному. Сутність останнього полягає в тому, що юридична особа використовує передане їй майно як у власних інтересах, так і в інтересах засновника, який має право на отримання прибутку від діяльності юридичної особи, а в певних випадках і повернути своє майно [79, с. 134–136]. Вважаємо, що приєднатися до цієї точки зору не можна. По-перше, установи не є корпораціями і в них, на відміну від товариств, корпоративні відносини відсутні; по-друге, засновники установи не мають права на отримання прибутку від їх діяльності.

Проаналізувавши вищевикладені погляди науковців стосовно правового режиму майна установ, вважаємо за доцільне підтримати прибічників позиції, відповідно до якої майно,

яке надається установам засновниками, і майно, отримане останніми завдяки здійсненню підприємницької діяльності, має належати їм на праві власності, незалежно від виду та правового статусу засновника установи.

Право власності становить собою речове право, яке характеризується найбільш повним, абсолютним, винятковим, безпосереднім і безстроковим пануванням особи над річчю, яке поєднане зі ставленням особи до останньої, як до своєї. У цьому визначенні зібрані майже всі запропоновані доктринами ознаки права власності. Крім того, сучасне цивільне право відмовилося від теорії «розщепленої» власності і виходить із принципу римського приватного права, згідно з яким на одну й ту саму річ не може бути двох однакових прав власності [226, с. 58].

Слід зазначити, що окремі види установ український законодавець наділяє саме правом власності. Так, за ст. 18 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [173] релігійні організації володіють, користуються та розпоряджаються майном, що належить їм на праві власності. У їх власності можуть бути будівлі, предмети культу, об'єкти виробничого, соціального та добродійного призначення, транспорт, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення діяльності. Вони володіють правом власності на майно, придбане або створене ними за рахунок власних коштів, пожертвуване громадянами, організаціями або передане державою, а також придбане на інших підставах, передбачених законом. У власності релігійних організацій може бути також майно, що знаходиться за межами України. Право власності релігійних організацій охороняється законом.

За ст. 13 Закону України «Про музеї та музейну справу» [165] майно музею може надходити у його власність як таке, що придбано ним за кошти, одержувані за науково-дослідні та інші види робіт, які виконує музейний заклад на замовлення підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян та громадян; прибутки від реалізації сувенірної продукції, видавничої діяльності; плата за кіно- і фотозйомку, інші джере-

ла, в тому числі валютні надходження, відповідно до законодавства України.

О. Ю. Літвіна підтримує позицію законодавця щодо надання благодійницькій організації як різновиду установ права власності на надане останній майно фізичними та юридичними особами [99, с. 34].

Є сенс звернути увагу на положення перспективного законодавства України з приводу правового режиму майна установ. Так, у проекті Закону України «Про непідприємницькі організації» (ст. 68) [168] ідеться про те, що непідприємницькі організації для виконання статутних завдань можуть мати на праві власності кошти, цінні папери, у тому числі акції, та інше майно (будинки, споруди, земельні ділянки, обладнання, транспортні засоби тощо). Ці організації можуть також отримувати від учасників організації, держави, територіальних громад, фізичних та юридичних осіб (якщо це не заборонено законом) майно на інших правових підставах. Джерелами формування їх майна можуть бути: а) майно, передане організації засновниками; б) вступні та/або членські внески (якщо вони передбачені статутом); в) добровільні внески (пожертви) у вигляді коштів чи майна від фізичних і юридичних осіб, у тому числі й іноземних, плата за послуги, що надаються організаціями; г) гранти (кошти цільового використання), бюджетні асигнування на виконання окремих державних чи місцевих програм, соціально значущих заходів, бюджетні дотації на розвиток громадської ініціативи; д) дивіденди від юридичних осіб, учасниками яких є непідприємницька організація; е) інші надходження, що не заборонені законом.

Проект Закону України «Про мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва спеціалізованими установами» [164] встановлює, що майно установи утворюється за рахунок внесків засновників та інвесторів, надходжень від результатів своєї діяльності. Майно установи, утворене за рахунок внесків засновників, а також передане установі як благодійні внески та пожертви, є єдиним, не розподіляється на частки між засновниками і належить установі на праві власності.

Саме використання конструкції права власності, особливо права власності приватної, є підйомом для підтримки тенденцій розвитку постіндустріального суспільства, спрямованих на інтелектуальне зростання людини. Це той прогресивний напрямок, якому належить знайти своє життя у законодавстві, зазначає Я. М. Шевченко [240, с. 23].

Щодо майна, яке може належати установі на праві власності, то з цього приводу необхідно зазначити таке. Перш за все законодавець виділяє майно, яке надане засновником установі при її створенні. Таким чином закон зобов'язує засновника передати певне майно, яке необхідне для діяльності установи, і не покладає на засновника обов'язку фінансування установи в майбутньому. Проте в літературі існує точка зору, згідно з якою фінансування установи засновником може бути повним або частковим. Так, надаючи установі право на здійснення підприємницької діяльності, законодавець надав можливість останній самостійно заробляти собі на буття діяльністю, спрямованою на отримання прибутку. При цьому існує реальна небезпека поставити під загрозу непідприємницькі цілі, задля яких була створена установа, адже отримання прибутку стане основною метою її діяльності, що буде «прикрито» організаційно-правовою формою непідприємницької юридичної особи, вважає Г. Б. Леонова [95, с. 57–58].

Для вирішення цієї проблеми, як вбачається, у законодавстві України необхідно закріпити положення, відповідно до якого або встановити певний обсяг фінансування установи засновником, або закріпити мінімальний розмір майна, який засновник повинен передати установі. Друге вважаємо більш доцільним, тому що наявність майна зумовлює майнову самостійність будь-якої юридичної особи.

Закріплюючи за установою право на здійснення підприємницької діяльності, безумовно, законодавець розраховує на те, що майно, яке буде одержано установою за рахунок здійснення цієї діяльності, також перейде у її власність. Звідси можна виокремити такі підстави набуття права власності на

майно установою: а) передача засновником майна (у тому числі грошових коштів) у процесі створення установи; б) набуття установою майна в процесі здійснення основної діяльності; в) набуття установою майна в процесі здійснення підприємницької діяльності; г) одержання майна від інших учасників цивільних відносин як пожертви, дарунків, грантів, заповітів тощо.

За характером відносини, що склалися з приводу набутого установою майна, — це відносини права власності. Проте майно установи є цільовим, а звідси право власності установи певним чином обмежене з урахуванням того, що, по-перше, установка має право здобувати на доходи від підприємницької діяльності майно тільки для забезпечення своїх цілей, установлених установчим актом; по-друге, вона вправі володіти, користуватися й розпоряджатися набутим майном тільки відповідно до його призначення [59, с. 28]. Цю тезу ми підтримуємо, оскільки не можна не погодитися з тим, що установка володіє майном, яке має цільове призначення. Таким чином, можна стверджувати, що установка повинна здійснювати всі повноваження власника щодо належного їй майна, але відповідно до своєї установчої мети.

Установа самостійно несе ризик можливої майнової відповідальності і відповідних майнових збитків як учасник цивільного обороту. На сьогодні такий підхід поділяється більшістю правників [23, с. 23; 142, с. 254].

За загальним правилом, юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями належним їй на праві власності (закріпленим за нею) майном, якщо інше не встановлене законодавством. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника). Тим часом особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації. Юридична особа відповідатиме за зобов'язаннями її учасників (засновників), що пов'язані з її створенням, тільки у разі наступного схвалення їхніх дій відповідним органом юридичної особи (ст. 96 ЦК України).

Якщо екстраполювати ці загальні положення на відповідальність установи, то, як уже раніше зазначалося, установа приватного права — власник майна несе самостійну майнову відповідальність за своїми зобов'язаннями. Субсидіарна відповідальність засновника за зобов'язаннями юридичної особи, на майно якої він зберігає право власності, залишилась основною характерною ознакою непідприємницьких юридичних осіб публічного права. Це означає, що відсутність реальної майнової відокремленості юридичної особи від її засновника з необхідністю відбивається в такому елементі правового статусу обох цих суб'єктів права, яким є обов'язок засновника нести субсидіарну відповідальність за боргами створеної ним організації — не власника. Коли ж ідеться про непідприємницькі юридичні особи приватного права, то тут подібна ситуація є радше винятком, оскільки чинний ЦК України не передбачив існування фінансованих власником установ (юридичних осіб, за якими майно закріплене на праві оперативного управління) як юридичних осіб приватного права. Останні в майновому плані залишаються відокремленими від своїх учасників, у зв'язку з чим немає підстав говорити про їх додаткову відповідальність.

На наш погляд, на особливість майнової відповідальності установи впливає саме той факт, що вона як непідприємницька організація наділяється правом здійснювати підприємницьку діяльність, тобто її майнова основа повинна гарантувати відшкодування в повному обсязі тих збитків, які може понести контрагент установи у випадку невиконання або неналежного виконання останньою своїх зобов'язань перед ним. Як вірно зазначає з цього приводу В. Д. Примак, саме на цю обставину повинні зважати контрагенти установ при визначенні ризиків, пов'язаних з укладанням певного правочину (враховуючи його предмет, ціну, наявність надійного забезпечення виконання договірних зобов'язань). Адже розумність передбачає попереднє (ще на етапі прийняття рішення про встановлення договірних відносин) урахування рівня згаданих ризиків, що можуть вилитися в неможливість одержання

належної компенсації за порушення договірних зобов'язань (відшкодування збитків, стягнення неустойки, подвійного завдатку чи процентів за користування чужими коштами). Кредитор установи, укладаючи з нею правочин, певною мірою бере на себе ризик неможливості оперативного задоволення свого майнового інтересу в разі невиконання чи неналежного виконання відповідних зобов'язань [142, с. 389].

З урахуванням цього на рівні ЦК України закладений певний механізм зменшення рівня такої небезпеки, який проявляється в забороні на здійснення підприємницької діяльності установами, якщо ця діяльність не відповідає меті, для якої вони були створені, та не сприяє її досягненню (ст. 86 ЦК України).

Але цього замало, і тому запропонована нами обов'язковість створення мінімального розміру майнових активів теж повинна посприяти забезпеченню контрагентів від невідшкодування збитків з боку неналежного контрагента — установи.

Наступним заходом забезпечення контрагентів вважаємо закріплення на рівні ЦК України можливості примусової ліквідації установ, які систематично провадять діяльність, що суперечить визначеній їх установчими актами меті або розподіляють отриманий у результаті провадження підприємницької діяльності прибуток на користь засновників.

2.3. Органи управління установою

У сучасній цивілістичній літературі існує декілька підходів до визначення сутності органу юридичної особи. Так, одна група правників наголошує на тому, що органом юридичної особи є та її частина, що формує й виражає її волю зовні і становить частину юридичної особи (її структурну ланку), яка не є самостійним суб'єктом права [49, с. 127; 77, с. 165; 84, с. 104]. На думку С. М. Братуся, органи юридичної особи — це ті живі люди, які виражають волю громадського утворення як єдиного цілого, це та частина цілого, в якій виявляється діяльність останнього. Органом є очолюваний по-

садовою особою певний колектив, який виконує покладені на нього функції [25, с. 113].

Ю. К. Толстой і О. І. Рутман вважають, що дії, які виконує орган юридичної особи, є її діями. При цьому Ю. К. Толстой поділяє органи на волеутворюючі та волевиявляючі [215, с. 108–109; 182, с. 27].

Є. В. Богданов і Г. В. Цепов наполягають на тому, що орган юридичної особи — це особа, що виражає назовні волю юридичної особи і є її представником [14, с. 108–113; 225, с. 92–93].

Група науковців зводить діяльність органів юридичної особи до окремого виду представництва. Наприклад, Г. В. Цепов підкреслює, що юридична особа і суб'єкти, які виконують функції її органів, перебувають у цивільно-правових відносинах, а це за своєю сутністю є окремим видом представництва. До того ж учений зауважує, що на сьогодні склалися всі необхідні передумови для відмови від теорії реальності юридичної особи з визначенням її органу як окремого представника, що сприятиме зменшенню ускладнень при вирішенні судових спорів [225, с. 92]. Вважаємо, що із цією думкою погодитися не можна, оскільки в такому разі мовби відбувається поділ одного суб'єкта цивільних відносин на два: саму юридичну особу й окремих представників, які повинні вступати з юридичною особою в договірні відносини з приводу представництва, що сприятиме породженню нових проблем.

В. К. Андреев вважає, що сутність органу юридичної особи слід визначати традиційним способом, звертаючи увагу лише на те, що неможливо зводити правоздатність органу або уповноваженої особи до представництва, оскільки правоздатність реалізується діями колективу юридичної особи, а до колективу входять і органи, і представники юридичної особи [4, с. 50].

Цікавою є позиція О. Тихомирова, який зазначає, що управління установою може відбуватися за одним із трьох варіантів: а) власник (засновник) самостійно здійснює управ-

ління установою, одночасно виконуючи функції як вищого, так і виконавчого органів; б) власник є вищим органом управління установи, який призначає виконавчий орган; в) власник (засновник) формує вищий та виконавчий органи управління установи, не беручи участі в її управлінні, але отримує при цьому права на її майно [212, с. 18]. Узагальнюючи зазначені варіанти, можна побачити, що варіант а) і варіант б) фактично тотожні, оскільки власник сам виступає як орган управління установи. Що ж до варіанта в), то власник хоча і не бере участі в управлінні установою, але формує її органи.

Майже аналогічну позицію займала свого часу Р. Й. Халфіна, яка вирізняла дві моделі управління юридичною особою. За першою сама юридична особа виступає в цивільних відносинах без допомоги третіх осіб, а за другою — в цивільних відносинах виступають органи юридичної особи. Проте на відміну від точки зору О. Тихомирова, вчена вважала, що органи управління — це суб'єкти цивільних відносин [218, с. 190]. Погодитися в цілому з такою позицією не можна, тому що органи управління юридичною особою є її складовими, а отже, виступати в цивільних відносинах як самостійні їх учасники не можуть.

Аналіз викладених думок дає можливість констатувати, що в них превалює точка зору, що орган юридичної особи формує й виражає волю останньої зовні, але при цьому не виступає самостійним учасником цивільного обороту, з чим слід погодитися, додавши, що волевиявлення засновників трансформується у волю органів управління, які створюються відповідно до закону в межах юридичної особи [22, с. 36]. Вважаємо, що ця теза особливо важлива для установ, в управлінні діяльністю яких засновники не можуть брати участь. Реалізувати правоздатність юридична особа може також тільки через свої органи, які формують і виражають її волю у зовнішніх відносинах, керують діяльністю та виступають носіями прав та обов'язків у майновому обороті. При цьому дії органів визнаються діями самої юридичної особи. З огляду на те, що органи не є самостійними учасниками цивільних

відносин, їм не потрібні правостановлюючі документи для укладання правочинів від імені юридичної особи.

Таким чином, орган юридичної особи — це правова конструкція, що створюється з метою надання можливості формувати і виражати волю останньої, представляти і відстоювати її інтереси, а також інтереси її засновників (учасників) у відносинах з іншими суб'єктами права без спеціальних на те повноважень [19, с. 102]. Як вірно зазначав Гірке, посилаючись на Інокентія IV, юридична особа є істотою безтілесною, а тому не може мати здатності до вираження самостійної волі, не може діяти сама, а тільки через своїх членів чи органи [203, с. 64–65]. Компетенція органів управління юридичної особи встановлюється законом або установчими документами.

Проблема правового статусу органів управління юридичних осіб завжди була і залишається однією з найактуальніших у цивільному праві, тим більш, якщо це стосується органів управління установою, яким на монографічному рівні взагалі не було присвячено жодного спеціального дослідження. Навіть у дослідженнях, які спеціально були присвячені таким видам установ, як вищі навчальні заклади, проблеми управління цими установами не розглядалися [8, с. 2–18; 114, с. 2–18].

Тому метою цього підрозділу є спроба запропонувати найбільш ефективну структуру органів управління установи з визначенням їх видів, компетенцією з тим, щоб спростувати вислів Тюрго, який свого часу вказував, що в установі не існує органу, який міг би регулювати розподіл майна останньої з урахуванням її соціальної корисності [25, с. 55].

У процесі дослідження зазначених питань, природно, що ми звертатимемося до загальних теоретичних розробок відносно органів юридичних осіб взагалі й органів підприємницьких товариств, зокрема, проблеми правового статусу яких уже неодноразово досліджувалися в науці цивільного права [13, с. 2–18; 14, с. 112–119; 19, с. 97–102; 67, с. 149–309; 77, с. 159–176; 225, с. 91–95].

Відомо, що склад, порядок призначення або обрання органів управління юридичної особи, розподіл повноважень між

ними, а також інші правила, що регламентують їх діяльність, залежать від організаційно-правової форми юридичної особи і встановлюються установчими документами останньої і законом. Ці органи можуть бути як колегіальними, так і одноособовими; волеутворюючими та волевиявляючими (виконавчими). Юридична особа може мати один або одночасно декілька органів.

ЦК України не дає відповіді на всі питання, пов'язані з діяльністю органів управління установи. Єдине, що ЦК України з урахуванням того, що управляти юридичною особою можна або шляхом створення в її структурі відповідних органів, або шляхом закріплення за учасниками останньої права своїми діями набувати для неї певні права і обов'язки, обирає для цієї організаційно-правової форми юридичної особи перший шлях і встановлює, що в установі обов'язково створюється такий виконавчий орган, як правління, до якого застосовуються положення ст. 99 ЦК України про виконавчий орган товариства, а нагляд за діяльністю здійснює наглядова рада установи (ст. 101 ЦК України). ЦК України закріплює також положення щодо заборони засновникам брати участь у її управлінні як одноособово, так і через систему органів, хоча засновник (-и) в установчому акті визначає мету діяльності установи і навіть має право відступити від імперативного припису закону, розширивши кількість органів управління останньої, оскільки відповідно до абз. 3 ч. 1 ст. 101 ЦК України установчий акт може передбачати створення також інших органів, визначати порядок формування цих органів та їх склад.

Проаналізувавши положення статей 99 і 101 ЦК України, можна констатувати, що в установі обов'язково створюється колегіальний виконавчий, тобто волевиявляючий орган — правління. Вказівка, що установчий акт може передбачати створення також і інших органів в установі (абз. 3 ч. 1 ст. 101 ЦК України), одразу ж викликає декілька запитань. По-перше, чи не виникає протиріччя між вищезазначеною вказівкою і заборонаю засновників брати участь в управлінні нею, а по-

друге, що означає вказівка на інші органи — чи можуть ними бути такі самі органи і з такою самою компетенцією, які діють у товаристві, зокрема, у підприємницькому?

Слід відзначити, що на підставі аналізу загальних положень щодо органів юридичної особи, а також положень щодо органів товариств і установ, на наш погляд, складається подвійний підхід до вирішення цієї проблеми. З одного боку, якщо ЦК України містить бланкетну норму, відсилаючи нас від ст. 101 до ст. 99, то можна дати позитивну відповідь, а з другого — легальне визначення поняття установи (ч. 3 ст. 83 ЦК України) свідчить, що остання не є корпорацією, оскільки в основі установи не лежить союз осіб (членів), а звідси воля установи вважається волевиявленням її засновника (-ів), яке проводиться у життя правлінням установи, а саме органом, який обов'язково створюється в ній (абз. 2 ч. 1 ст. 101 ЦК України).

На це зверталась увага й іншими науковцями. Так, свого часу С. Н. Суворов відзначав, що в основі установи лежить лише певне майно, а її волю формує засновник (-и) в установчому акті. Установа має адміністрацію, але не має членства [203, с. 14]. На сьогодні такий підхід вважається усталеним у доктрині цивільного права. Так, Н. В. Козлова вказує, що на відміну від корпоративних організацій, навіть якщо установа створюється декількома особами, між ними не виникає корпоративних відносин, так само як і між окремими засновниками та юридичною особою [78, с. 249].

На відміну від товариства, мета здійснення діяльності якого теж визначається загальною волею його засновників, які з часом перетворюються на його учасників, установа створюється теж за волевиявленням засновника (-ів), які опиняються поза нею. До того ж установа може створюватися на підставі установчого акта, який міститься в заповіті (ч. 3 ст. 87 ЦК України), тобто за волею особи, яка вже перестала існувати. Мета тут мовби привнесена зовні, а правління є тим органом, який повинен цю волю втілити у життя. Ось чому в установі відсутній волеутворюючий орган, а існує тільки

волевиявляючий (виконавчий) орган — правління, на відміну від товариства, в якому створюється і волеутворюючий орган — загальні збори учасників (членів) або аналогічний йому орган, до складу яких входять і засновники (учасники), і волевиявляючий (виконавчий) орган — правління, дирекція тощо.

Видається, що застосування бланкетної норми у ст. 101 ЦК України не свідчить про те, що органи управління установи аналогічні всім без виключення органам управління товариством, оскільки проводиться аналогія тільки між виконавчими органами цих юридичних осіб — правлінням як органом управління установою і правлінням або дирекцією як органом управління товариства. Проте на практиці можна стикнутися з тим, що в установах створюються і діють органи управління, аналогічні органам, що існують у підприємницьких товариствах. Це можна пояснити тим, що на початку 90-х рр. минулого століття, у період переходу України до ринкової економіки, відбувалося масове «захоплення» підприємницькими структурами, правовий статус яких непомітно поширився і на сферу науки, культури, освіти, а кодифікація цивільного законодавства хоча і поставила перед учасниками цивільних відносин певні завдання, ще не досягла в цьому стовідсоткових результатів.

З цього приводу вбачається доцільним зупинитися на справі, яка розглянута Господарським судом Автономної Республіки Крим (далі — господарський суд) за позовом засновників — громадян України Х. і У. про визнання недійсними зборів учасників приватної організації (установи, закладу) «Вищий навчальний заклад «Кримсько-американський коледж» (м. Сімферополь) [204]¹.

Сутність спору полягала в тому, що позивачі, громадяни України Х. і У., звернулися до господарського суду з позовною заявою до відповідача, приватної організації «Вищий навчальний заклад «Кримсько-американський коледж» про визнання рішення зборів учасників цього закладу від 27.04.2007 р. не-

¹ Рішення по справі №2-8/17460-2007 від 20.03.2008 р. [204].

правомірним (при уточненні позовних вимог — про скасування зазначеного рішення).

При розгляді справи з'ясувалося, що ще 12.11.1993 р. на підставі засновницького договору (далі — договір), укладеного між громадянами України Х. і У. та Кентуккійським християнським коледжем, Міжнародним Союзом християнських коледжів та університетів США, було створено спільне підприємство «Кримсько-американський коледж», ЛТД, правонаступником якого вже пізніше став «Кримсько-американський коледж» (далі — коледж), віднесений до вищих навчальних закладів освіти другого рівня акредитації недержавної форми власності. Коледж діяв на підставі Статуту, прийнятого зборами засновників, і в нього неодноразово вносилися зміни, хоча жодного разу ці зміни не торкнулися органів управління коледжу.

27.04.2007 р. відбулися збори засновників, порядок денний яких відповідно до протоколу включав:

- виключення зі складу засновників Кентуккійського християнського коледжу США і Міжнародного альянсу християнських коледжів і університетів США, а також громадян Х. і У. як таких, що перешкоджали розвитку коледжу;

- затвердження Статуту коледжу в новій редакції (відповідно до вимог Міністерства освіти України необхідно було змінити назву коледжу на «Вищий навчальний заклад «Кримсько-американський коледж»);

- обрання директора коледжу; затвердження Установчого договору в новій редакції;

- призначення уповноваженої особи для реєстрації змін у статутних документах коледжу.

На зборах були присутні: офіційні представники Міжнародного альянсу християнських коледжів і університетів (США) і Кентуккійського християнського коледжу (США). Інші засновники або їх представники були відсутні на зборах.

Збори засновників коледжу винесли такі рішення: вивести із засновників коледжу лише громадян України Х. і У.; затвердити і підписати у новій редакції Статут, змінивши на-

зву коледжу; не призначати нового директора коледжу; визнати таким, що втратив чинність. Установчий договір, але новий Установчий договір не укладати; призначити уповноважену особу для реєстрації змін до Статуту коледжу.

Господарський суд, розглядаючи цю справу, вірно визнав, що між сторонами склалися правовідносини, які регулюються нормами ЦК України, а саме відносини з приводу створення юридичної особи у формі установи, оскільки відповідно до ст. 1 Установчого договору сторони дійсно із самого початку прагнули створити освітню установу шляхом об'єднання свого майна, коштів та діяльності.

Проте відповідно до ЦК України 2004 р., а коледж продовжував існувати і під час дії нового кодексу, коледж — це установа, в якій обов'язково створюються правління та наглядова рада, які так і не були створені. Збори засновників коледжу, які відбулися 27.04.2007 р., не можна визнати легітимним органом управління цією установою. До того ж на зборах, де вирішувалися питання, пов'язані з управлінням коледжем, були присутні офіційні представники Міжнародного альянсу християнських коледжів і університетів (США), Кентуккійського християнського коледжу (США, нині «Кентуккійський християнський університет»), що свідчить про опосередковану (через представників) їх участь в управлінні справами останнього.

Не вдаючись до аналізу інших питань цієї справи, слід відзначити, що вимальовується така картина. Коледж не тільки юридично вважається навчальною установою, а й фактично продовжує існувати в невизначеній формі, оскільки збори засновників поєднують у собі й ознаки загальних зборів учасників товариства як вищого органу управління товариства, й ознаки установчих зборів. Про це свідчить не лише сама назва цих зборів, а й перелік тих питань, які на них розглядалися, а найголовніше, питання щодо установчого договору про заснування коледжу. Проте, по-перше, установчі збори, а саме вони можуть прийняти рішення щодо створення установи і затвердження установчого акта, в даному випадку

Установчого договору, незалежно від того, у якій організаційно-правовій формі створюється юридична особа, не є різновидом загальних зборів учасників, оскільки останні — це орган управління товариством, а на момент скликання установчих зборів товариства як суб'єкта права, в якому здійснюється управління, ще не існує. Те саме можна сказати і про установчі збори засновників установи. По-друге, змінити засновників (виключити їх або ввести нових) в установі неможливо, тому що установка — це юридична особа «ідеї», яка існує, вирішуючи ті ідеальні цілі, які були поставлені перед нею її засновником (засновниками). Нових засновників у тій самій установі бути не може. Спроба ж зробити це зайвий раз свідчить, що самі засновники розглядали коледж ні як установу — вищий навчальний заклад, а як товариство, яким воно і було у момент створення, судячи із самої назви спільне підприємство «Кримсько-американський коледж», ЛТД. Тому окремі із засновників прагнули всупереч закріпленому на рівні закону механізму набуття установою цивільних прав і обов'язків через легітимні органи, в діяльності яких за чинним законодавством не мають права брати участь засновники, залишити свій вплив на діяльність установи в питаннях управління, зробивши це за допомогою інституту представництва.

Якщо ж проаналізувати спеціальне законодавство у сфері вищої освіти, то слід зауважити, що воно не оперує такими поняттями, як правління та наглядова рада щодо органів освітянської установи. Так, у публічних вищих навчальних закладах (державних і комунальних) вищим органом управління, який одночасно виступає й органом самоуправління, є загальні збори (конференція) науково-педагогічних працівників, а між засіданнями — вчена рада установи. Щодо приватних вищих навчальних закладів, то вищим органом слід вважати наглядову раду (на практиці — піклувальну раду).

Управління установою виконує правління як одноособовий орган — директор, президент, ректор, начальник тощо, який призначається на посаду власником, якщо йдеться про установи публічного права і має виконувати майже всі його

функції, за винятком тих, які може виконувати тільки він сам. Якщо йдеться про установу приватного права, то одноособовий або колегіальний орган — правління призначається засновником, оскільки саме останній прагне, щоб мета була досягнута за рахунок професійної діяльності такої особи (осіб). Правління приймає рішення в порядку, встановленому ст. 98 ЦК України, тобто простою більшістю від числа присутніх, якщо інше не встановлено установчим актом або спеціальним законом. Свого часу Б. Б. Черепакін зазначав, що коли правління створюється з однієї особи — голови правління, який призначає собі певну кількість помічників — заступників, і це передбачено в установчому акті установи, за таких умов порушення одноосібності виконавчого органу не буде, оскільки заступники входять до складу виконавчого органу [236, с. 468]. При цьому особа, яка в силу закону чи установчих документів юридичної особи виступає від імені останньої, повинна діяти в її інтересах сумлінно й розумно.

Вказану норму ЦК України щодо правління установи можна тлумачити таким чином. По-перше, закон не встановлює обов'язкової колегіальності правління установи, а лише вказує на таку можливість (ч. 2 ст. 99 ЦК України), а по-друге, жодний наглядовий орган не в змозі реалізувати в повному обсязі наміри засновника, як це може зробити сам засновник. Окрім того, будь-які вказівки засновника не мають обов'язковості для органів установи, тому що він юридично відсторонений від будь-якого втручання в її діяльність. Тому вважаємо, що на законодавчому рівні необхідно закріпити: а) право засновника установи приймати опосередковано участь у діяльності нею шляхом; б) введення такого органу, як піклувальна рада (або іншого органу), до складу якого обов'язково має входити засновник, що сприятиме найбільш всебічному і повному досягненню мети й завдань засновника і самої установи.

Досить слушним щодо цього є вислів В. І. Борисової: «Хоча засновник фактично одноособово формує органи управління товариства, а може й сам бути їх членом, що, безумовно, впливатиме на діяльність товариства, але вже в силу того,

що його воля реалізується через ці органи (орган), вона неодмінно може у чомусь змінитися (тобто не буде збігатися в усьому із волею засновника), а значить, перетворитися на волю юридичної особи» [227, с. 120]. Незважаючи на те, що правник висвітлює проблеми органів управління не установ, а товариств, ці зауваження є цілком слушними і для вирішення проблем органів управління установ та необхідності надання прав їм засновнику (-ам) брати участь у контролі за її діяльністю, оскільки відсторонення засновника (-ів) від цього та формування ними органів установи, без посередньої участі в такому контролі за нею неодмінно призведе до викривлення мети установи.

І. М. Кучеренко також не погоджується з вітчизняним законодавцем щодо змісту положень ст. 83 ЦК України з приводу відсутності в засновника установи права на управління нею. В обґрунтування своєї думки вона покладає те, що таке положення може порушити права засновників на отримання прибутку від діяльності установи або на отримання майна після її припинення [93, с. 9]. У повному обсязі із твердженням автора навряд чи можна погодитися. Установа не має за основну мету отримання прибутку, а якщо й отримує його, то за рахунок здійснення підприємницької діяльності, яка провадиться в межах мети установи та сприяє досягненню останньої. Можливість розподілу цього прибутку між учасниками товариства і засновниками установи може призвести до змішування юридичних осіб, які створюються в різних організаційно-правових формах. У частині надання права засновникам управляти діяльністю установою погодитися можна з певним застереженням. Вважаємо, що потрібно надати їм право контролю за додержанням мети установи.

З огляду на чинне законодавство в установчому акті може бути передбачено створення також й інших органів управління установою, визначати порядок їх формування та склад (абз. 3 ч. 1 ст. 101 ЦК України). Вважаємо, що цією нормою законодавець опосередковано надає можливість створення в установі органу, до якого може входити і засновник.

Новелою ЦК України є те, що він дозволяє змінити мету установи і структуру управління нею (ст. 103) за умови, якщо здійснення зазначеної мети стало неможливим або воно загрожує громадським інтересам. У цьому разі відповідний орган, який здійснює державну реєстрацію, може звернутися до суду із заявою про визначення іншої мети установи за погодженням з її органами управління. У випадку зміни мети діяльності установи суд повинен враховувати наміри засновника і дбати про те, щоб вигоди від використання її майна передавалися тим дестинаторам, яким вони призначалися за наміром засновника. Суд може змінити також структуру управління установи, якщо це необхідно внаслідок зміни цілей установи або з інших поважних причин. При зміні мети або структури управління установи її правління зобов'язане повідомити суд у письмовій формі про свою думку щодо цього питання.

Вищезгадане положення ЦК України також опосередковано надає право засновникові (-ам) установи брати участь в управлінні нею. Це пояснюється тим, що за будь-яких обставин незалежно від приписів закону правління установи (як її орган) виражатиме не власну думку щодо зміни її мети або структури управління, а думку саме засновника (-ів) установи, оскільки формування мети установи та її органів покладено на останнього (-их) (статті 99 та 101 ЦК України).

Перспективне законодавство України також приділяє певну увагу органам управління установами. Так, відповідно до статей 20 і 21 проекту Закону України «Про мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва спеціалізованими установами» [164] органом управління установою є її виконавчий орган, структура і склад якого визначаються радою піклувальників. Виконавчий орган може бути колегіальним або одноособовим. Він очолюється керівником установи. В установі для забезпечення ефективної статутної діяльності поряд з виконавчим можуть утворюватися й інші органи. Компетенцію виконавчого органу установи становить вирішення питань, пов'язаних з керівництвом і її поточною діяльністю. Права та

обов'язки членів виконавчого й інших органів установи визначаються її статутом та трудовими контрактами, що укладаються кожним членом її органів з керівником установи, а останнім — з одним із членів ради піклувальників, уповноваженим на це нею.

Відповідно до статей 42 та 50 проекту Закону України «Про непідприємницькі організації» [168] керівництво поточною діяльністю установи здійснюють обрані або призначені вищими керівними органами постійно діючі статутні органи, які незалежно від назви є колегіальними (рада директорів, правління, тощо). Колегіальний виконавчий орган складається не менше ніж з двох дієздатних осіб, причому не менше половини з них має проживати в Україні. Вони не можуть передавати свої повноваження третім особам, якщо цього прямо не передбачено статутом. Ці члени несуть колективну відповідальність за збитки, завдані організації своїми діями чи бездіяльністю, що призвели до порушення статуту чи законодавства. Від такої відповідальності звільняється той член, що при прийнятті рішення, що призвело до нанесення збитків організації, виклав свою незгоду з ним у письмовій формі, яка долучається до протоколу засідання. Для контролю над результатами фінансової діяльності організації, правильністю та законністю здійснення фінансових надбань та витрат організації вищим керівним органом непідприємницької організації формується контрольно-ревізійний орган — ревізійна комісія, призначається ревізор або контролер чи встановлюється порядок залучення незалежного аудитора (ст. 47 проекту Закону).

Новелою в законодавстві є й застосування у ст. 48 проекту цього Закону такого поняття, як «виконавчий апарат (виконавча дирекція, штатний персонал)», що утворюються для забезпечення поточної діяльності організації. Порядок його формування та підпорядкованість визначається статутом організації або окремим рішенням відповідного органу управління.

До речі, нормативно-правові акти з питань діяльності окремих видів установ не забороняють засновникам брати

участь в управлінні установою. Так, відповідно до Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» засновник благодійної організації, у тому числі й благодійної установи (ст. 6), приймає рішення про її заснування, затверджує статут (положення), формує орган управління, заслуховує звіти наглядової ради щодо контролю за цільовим використанням її коштів і майна, вирішує інші питання, віднесені законом і статутом (положенням) благодійної організації до його компетенції (ч. 3 ст. 5). Іншими словами, спеціальний закон, на відміну від загального, не містить жодних заборон стосовно управління благодійною установою засновником, що свідчить про можливість управління нею саме ним.

Російський законодавець, як і український, також не приділяє достатньої уваги питанню, присвяченому управлінню установою. Так, Закон РФ «Про некомерційні організації» [117], що визначає систему управління некомерційними організаціями, згадує установу як непідприємницьку юридичну особу і вказує на те, що засновник некомерційної організації здійснює управління нею. Щодо фондів, то порядок управління ними за цим законом здійснюється відповідно до статуту, а релігійних і громадських організацій — згідно із законом. Що ж стосується установ, то закон не визначив не тільки систему органів управління ними, а й відповідне законодавство, яке регулювало б це питання. Подібна ситуація має місце й у законодавстві України, оскільки засновник відсторонюється від управління організацією, яку він створив і за допомогою якої досягатиметься його мета. Тому вважаємо за необхідне більш детально визначити в нормах ЦК України повноваження засновника (-ів) установи щодо контролю за її діяльністю.

Вбачається, що для досягнення мети, встановленої засновником (-ами) установи, в останній слід запровадити створення координаційного органу, про який вже згадувалося раніше, — піклувальну раду, яка здійснювала б контроль за досягненням мети установи. До складу цього органу обов'язково повинен входити засновник (-и).

До виключної компетенції піклувальної ради установи слід віднести здійснення контролю за додержанням мети діяльності установи, яка має право: а) визначати стратегію діяльності установи; б) узгоджувати її внутрішні документи; в) призначати внутрішні перевірки й зовнішній аудит установи; г) надавати свої рекомендації щодо доцільності ліквідації чи реорганізації; д) визначати напрямки використання майна при ліквідації установи; е) вирішувати інші питання, що делегуються їй засновниками.

Незважаючи на викладені перспективні положення українського законодавства з приводу діяльності установ та інших непідприємницьких організацій, вітчизняний законодавець у більшості випадків залишає за собою право на відсторонення засновників установи від управління нею, з чим, на нашу думку, погодитися неможливо.

За статтями 29 і 32 проекту Закону України «Про непідприємницькі організації» [168] структуру органів непідприємницької організації, якщо інше не передбачено установчим документом організації, становлять: 1) вищий орган; 2) виконавчий орган; 3) керівник організації; 4) контрольно-ревізійний орган. Вищим органом установи та фонду є наглядова рада. Вона складається не менше як із трьох дієздатних осіб. До виключної компетенції вищих органів непідприємницької організації належить (ст. 33 проекту Закону): 1) обрання виконавчого й контрольно-ревізійного органів, керівника організації, а також формування інших органів, затвердження положень про їх діяльність; 2) затвердження символіки організації; 3) визначення основних напрямків діяльності; 4) прийняття рішення про реорганізацію, злиття, поділ, виділення, перетворення організації чи про її ліквідацію; 5) затвердження звітів про фінансову діяльність, заслуховування і затвердження висновків ревізійної комісії по результатах перевірки її фінансової діяльності; 6) прийняття рішень про заснування чи участь в інших юридичних особах; 7) встановлення обмежень щодо розпорядження майном органами організації. До виключної компетенції наглядової ради установи також

належить ухвалення Положення про установу. Керівництво поточною діяльністю непідприємницької організації (ст. 34) здійснює обраний або призначений вищим органом виконавчий орган непідприємницької організації (рада директорів, правління тощо). Чисельний склад виконавчого органу організації визначається рішенням її вищого органу, якщо інше не встановлено статутом товариства чи положенням про установу.

Виходячи зі змісту вищевикладеного, вважаємо за необхідне створювати в установі такі органи управління, як-то: піклувальну раду (координуючий та волеутворюючий орган); правління (волевиявляючий орган); наглядову раду (контролюючий орган).

За ЦК України нагляд за діяльністю установи здійснює її наглядова рада (ч. 2 ст. 101). Вона також наглядає за управлінням майном установи, дотриманням її мети та за іншою діяльністю відповідно до установчого акта. На відміну від компетенції піклувальної ради, до складу наглядової ради не може входити засновник. Ось чому для надання права засновникові (-ам) брати участь у здійсненні контролю за додержанням мети установою, на наш погляд, більш доцільно створювати саме піклувальну раду з урахуванням зазначених особливостей цього органу.

Точку зору щодо відмови від наглядової ради юридичної особи підтримують окремі правники, зокрема О. Р. Кібенко [74, с. 38–39]. Незважаючи на те, що її точка зору стосується органів управління товариствами, вважаємо, що цю пропозицію слід поширити й на установи. Це зумовлено тим, що в одних непідприємницьких організаціях може існувати наглядова рада, а в інших — ні (наприклад, в установі, де працює п'ять осіб). Тобто наглядові ради можуть бути створені у великих суспільно корисних організаціях, фондах, фундаціях, а для невеликих за своїми розмірами організацій (районного чи міського масштабу), а саме для науково-аналітичних, дослідницьких організацій, які займаються тією чи іншою громадською роботою, немає потреби в існуванні такого органу, як наглядова рада.

Піклувальна рада виконуватиме контролюючі функції, спонукаючи правління до належного виконання своїх функцій. Це повною мірою узгоджується з позицією законодавця і дає можливість поділити органи управління установою на:

а) органи, створення яких є обов'язковим (правління та наглядова рада) (частини 1 та 2 ст. 101 ЦК України);

б) органи, створення яких не є обов'язковим (піклувальна рада, рада засновників, загальна рада та ін.) (абз. 2 п. 1 ст. 101 ЦК України).

Вважаємо, що функціонування особи як засновника установи не завершується визначенням мети її діяльності й виділенням майна для її досягнення, а заборона засновнику управляти нею пов'язана лише з тим, що установа не є об'єднанням осіб, тобто союзом. Особа ж, яка свідомо йшла на заснування, так би мовити, «ідеального союзу», не втрачає до його діяльності інтересу як можливості досягти соціально значущу мету. Тому є сенс на рівні ЦК України закріпити за засновником (-ами) право своєрідного контролю за діяльністю установи і створити в структурі її органів піклувальну раду, в діяльності якої братиме участь і засновник. Особливістю такого органу має стати те, що останній здійснюватиме безпосередній контроль за дотриманням мети установи та інтересів засновника (-ів) упродовж її діяльності. У зв'язку з цим пропонується внести зміни до ЦК України, виклавши ст. 101 у такій редакції:

– абз. 1 ч. 1 ст. 101 ЦК України: *«Засновники установи не беруть участі в управлінні нею, але беруть участь у роботі піклувальної ради»;*

– абз. 2 ч. 2 ст. 101 ЦК України: *«Наглядова рада здійснює нагляд за управлінням майном установи, дає згоду на здійснення установою певних видів підприємницької діяльності і здійснює нагляд за діяльністю установи».*

Пропонується також доповнити ст. 101 ЦК України частиною 3, виклавши її в такій редакції:

– ч. 3 ст. 101 ЦК України: *«Контроль за додержанням мети установи здійснює піклувальна рада, до складу якої входить (-ять) засновник (-и)».*

Цікавим з огляду на те, що рішення органів установи є обов'язковими для її учасників, є питання про можливість скасування рішення відповідного органу управління вже після того, як установа припинила свою діяльність, змінивши організаційно-правову форму. З цього приводу інтерес представляє справа, розглянута Господарським судом Тернопільської області (далі — господарський суд) за позовом фізичної особи М. до приватного вищого навчального закладу «Інститут економіки і підприємництва» (далі — ПВНЗ) про визнання недійсними рішень його органів і стягнення з відповідача на користь М. 1700 грн моральної шкоди [204]¹.

Сутність спору полягає в такому. ПВНЗ утворився внаслідок реорганізації шляхом перетворення ТОВ «Інститут економіки і підприємництва» (далі — товариство) на вимогу Закону України «Про вищу освіту» та наказу Міністерства освіти і науки України від 05.02.2003 р. «Про затвердження примірного статуту вищого навчального закладу». Учасником товариства був М., який у 1995 р. поступився 15 % належної йому частки у статутному фонді товариства на користь іншої особи. За рішенням зборів засновників товариства від 27.12.2004 р. унаслідок того, як М. відмовився підписувати запропоновану редакцію Статуту ПВНЗ, він не був включений до кола засновників останнього.

Господарський суд вірно зазначає у своїй ухвалі, що юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам — правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації (ст. 104 ЦК України). При цьому юридична особа вважається припиненою з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

У нашому випадку відбулося перетворення юридичної особи, тобто суттєва зміна її правового статусу з ТОВ, отже, з підприємницького товариства вищий заклад став приватною установою, тобто непідприємницькою юридичною особою. У разі перетворення до нової юридичної особи — установи

¹ Рішення по справі № 9/33-826 від 02.06.08 р. [204]

переходить усе майно, усі права та обов'язки попередньої юридичної особи — товариства (ст. 108 ЦК України).

На перший погляд складається враження, що М. вправі подати позов до ПВНЗ. Але слід враховувати, що йдеться про рішення, яке приймалося органом управління юридичної особи, якої вже не існує. Органи ж будь-якої юридичної особи, як уже зазначалося, не є самостійними суб'єктами права, вони невіддільні від юридичної особи, і їх дії розглядаються як дії самої юридичної особи, оскільки, як правило, а саме воно спрацювало в нашому випадку, юридична особа лише через свої органи набуває цивільних прав та обов'язків (ст. 92 ЦК України). Якщо не існує юридичної особи, то, безумовно, не існує і її органів. Звідси вимоги М. про визнання недійсними рішень вищого органу товариства, визнання недійсним Статуту ПВНЗ та поновлення М. у складі учасників товариства не можуть бути задоволені, якщо останнє на момент пред'явлення позову припинило свою діяльність. У цьому разі та обставина, що ПВНЗ є правонаступником товариства, значення не має.

2.4. Правоздатність установ

Цивільна правоздатність юридичної особи залишається предметом пильної уваги з боку цивілістів, хоча і знаходить своє відбиття в загальних положеннях цивільного законодавства й теорії права. В доктрині цивільного права усталеною є точка зору, що правоздатність — це складова правосуб'єктності суб'єкта права [77, с. 158; 210, с. 13–14; 221, с. 13–14].

Під *правоздатністю* розуміють здатність суб'єкта права мати цивільні права й нести обов'язки. Прийнято розрізняти загальну (універсальну) і спеціальну (обмежену) правоздатність. Якщо до встановлення ринкових відносин цивільна правоздатність (далі — правоздатність) юридичної особи була

спеціальною (обмеженою)¹ [226, с. 129], то сьогодні, за загальним правилом, її мають юридичні особи публічного права.

Універсальна правоздатність надає можливість суб'єкту права мати будь-які цивільні права та обов'язки, необхідні для здійснення діяльності, яка не суперечить закону. Таку правоздатність мають фізичні особи, а з моменту набрання чинності ЦК України — і всі юридичні особи приватного права незалежно від їх організаційно-правової форми, тобто вони наділяються можливістю мати такі самі цивільні права й обов'язки, що має і фізична особа, окрім тих, що за своєю природою можуть належати лише людині.

Спеціальна правоздатність означає наявність лише тих прав та обов'язків юридичної особи, які закріплені у її статуті (установчому акті) та законі. До кодифікації цивільного законодавства, як раніше зазначалося, установа могла мати лише спеціальну правоздатність, що на той період розвитку суспільства повністю відтворювало сутність цього виду юридичної особи.

Правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення. Це означає, що юридична особа має право займатися всіма видами діяльності, вчиняти правочини, вступати в різноманітні відносини, не заборонені законом, а також те, що законодавець відмовився від примату спеціальної правоздатності юридичних осіб.

Зазначені положення законодавства є новими і мають як позитивні моменти, так і негативні. В літературі відзначається, що новітні норми ЦК України відповідають тенденції до розширення обсягу правоздатності юридичної особи, враховуючи те, що в ринкових умовах застосування принципу спеціальної правоздатності не відповідає умовам підприємницької діяльності [226, с. 129].

¹ До речі, принцип «спеціальності» (*principe de la specialite*) виник в адміністративній, державній практиці Франції тільки на початку XIX ст. До цього моменту юридичні особи мали загальну правоздатність [226, с. 129].

Проте відносно непідприємницьких юридичних осіб, включаючи непідприємницькі товариства й установи, такий підхід не можна визнати виваженим, оскільки останні створюються виключно для досягнення певної мети, а отже, надання їм загальної (універсальної) правоздатності не узгоджується з цільовим характером їх діяльності.

Якщо здійснити невеликий екскурс в історію цього питання, то можна побачити, що саме Основи цивільного законодавства Союзу СРСР та союзних республік (далі — Основи) [121] закріпили загальну норму, відповідно до якої юридичні особи мали право здійснювати будь-які види діяльності, що не суперечать змісту їх статутних документів і не були заборонені законом (ст. 12). Ця норма стосувалася правоздатності всіх юридичних осіб незалежно від їх організаційно-правових форм та видів, включаючи й установи, які отримали статус юридичних осіб тільки з прийняттям цивільних кодексів союзних республік 60-х рр. І хоча Основи декларували рівність усіх юридичних осіб, але фактично права юридичної особи для установ того часу, а вони були виключно державними, були потрібні тільки для того, щоб мати змогу отримати на легальних підставах певне майно (інвентар, канцелярські прилади, навчальну літературу тощо) для здійснення діяльності, яка мала допоміжний до виробничої діяльності характер. І в доктрині цивільного права того часу поширеною була теза, що установи потрібні лише для виконання допоміжних функцій по відношенню до основних господарських, а тому й наділяються спеціальною правоздатністю [189; 191; 192].

У ринкових умовах ситуація змінилась і будь-яка юридична особа незалежно від того, в якій організаційно-правовій формі вона створена, до якої групи належить — підприємницьких чи непідприємницьких юридичних осіб, є рівноправним учасником цивільних відносин, незалежно від того, професійний чи непрофесійний його учасник.

ЦК України містить загальні положення щодо правоздатності юридичних осіб приватного права (ст. 91), хоча він і не враховує особливостей непідприємницьких юридичних осіб,

включаючи і таку їх організаційно-правову форму, як установа. Тому положення зазначеної статті поновили дискусію, пов'язану із правоздатністю установ.

При дослідженні цієї проблеми погляди правників поділились. Одні з них вважають, що установа має бути наділена загальною правоздатністю [90, 64–65], інші ж доводять необхідність закріплення за нею спеціальної правоздатності. Інакше кажучи, перші не вбачають підстав для звуження правоздатності для будь-яких видів і форм юридичних осіб, а тому визнають загальну правоздатність узагалі за всіма юридичними особами, а другі вважають, що діяльність юридичних осіб зумовлюється метою їх створення і відстоюють закріплення за окремими видами юридичних осіб, включаючи певні види підприємницьких товариств, зокрема страхових товариств, а найголовніше — установ, спеціальну правоздатність [53, с. 169–171; 221, с. 15].

З останнім підходом слід погодитися, враховуючи таке. Як зазначається в літературі, надання установам разом з підприємницькими товариствами можливості здійснення підприємницької діяльності зовсім не означає, що таким чином їх правоздатність має бути загальною (універсальною), оскільки, по-перше, не всі з них взагалі можуть займатися підприємницькою діяльністю, а по-друге, якщо це й відбудеться, то ця діяльність має узгоджуватися (підкорятися), перш за все, меті створення організації: прибуток від підприємницької діяльності повинен спрямовуватися тільки на розвиток і функціонування цієї організації і не може бути розподілений між її засновниками. Оскільки установи створюються для досягнення визначеної засновниками соціально значущої мети (ч. 3 ст. 83 ЦК України) за рахунок виділеного майна, тому спеціальна правоздатність установи зумовлюється метою її створення [226, с. 130]. З цим слід погодитися. Закріплення загальної правоздатності за установами суперечитиме самій їх суті, оскільки вони не є професійними учасниками цивільного обороту.

З приводу цього цікавим є підхід до правоздатності юридичних осіб, який спостерігався і раніше. Так, відомий фран-

цузький цивіліст Савінії вважав юридичну особу навіть меншою мірою правоздатною, ніж малолітнього, тому що той може стати дорослим, а юридична особа ніколи не буде повнолітньою [141, с. 31]. Правник чітко відрізняв правоздатність фізичної особи як істоти природної і правоздатність юридичної особи як істоти штучної, а тому поділяв їх правоздатність на загальну і спеціальну.

Не таким категоричним був Є. М. Трубецької, вважаючи, що юридичні особи мають правоздатність і дієздатність у різному обсязі виключно залежно від тих цілей, яким вони слугують. Він підкреслював, що цілі юридичних осіб надзвичайно різноманітні, а тому зміст прав, які їм належать, теж досить широкий. Причому вчений підкреслював одну особливість: юридичні особи схожі між собою більш у тих правах, які вони не можуть мати, а не в тих, якими вони користуються в дійсності [112, с. 148]. Із цими міркуваннями слід погодитися, тому що фізичні та юридичні особи за своєю природою — це різні суб'єкти цивільних відносин. Навіть незважаючи на те, що український законодавець прирівнює всіх юридичних осіб у своїй правоздатності до фізичних осіб, юридичні особи мають певні винятки з цього, оскільки вони як штучні суб'єкти не можуть виступати у ролі спадкодавців, не можуть бути відчужувачами за договором довічного утримання, що є свідченням того, що правоздатність цих суб'єктів все ж різна.

Майже тогожної позиції дотримувався і В. І. Синайський, який щодо правоздатності юридичних осіб узагалі та установ, зокрема, зауважував, що будь-яка юридична особа може мати виключно спеціальну правоздатність. Він пояснював це тим, що на відміну від фізичної особи юридична може здійснювати свою правоздатність вічно; спеціальна ж правоздатність юридичній особі необхідна, щоб остання не могла панувати над людиною. Це особливо небезпечно там, де ми маємо справу з установами. Отже, в союзах (товариствах. — *І. Ж.*) люди можуть панувати над ціллю, змінювати її і навіть припиняти саме існування юридичної особи, в установах ціль панує над людьми, і вони не можуть її змінити [185, с. 103].

Ігнорування специфічного правового статусу установ простежується в тому, що юридичні особи наділені за ЦК України загальною правоздатністю без будь-яких обмежень, хоча, на наш погляд, спеціальний характер установ не підлягає сумніву. Так, підприємницька діяльність непідприємницьких юридичних осіб (товариств і установ) є обмеженою, оскільки вона має відповідати основній меті їх створення (ст. 86 ЦК України). Вирішення цієї проблеми Є. В. Булатов вбачає у нормативному закріпленні вичерпного переліку видів підприємницької діяльності, дозволених непідприємницьким організаціям, зокрема установам [26, с. 194–195]. Із думкою вченого погодитися повною мірою не можна, оскільки встановлення такого переліку не впливатиме на обсяг правоздатності установ. Адже за вимогами закону установи можуть здійснювати підприємницьку діяльність, якщо вона сприятиме досягненню мети визначеної засновниками, а тому опосередковано законодавець уже встановлює обмеження у її видах для установ.

Ми вважаємо, що слід підтримати позицію О. С. Янкової щодо необхідності закріплення загальної правоздатності лише за підприємницькими юридичними особами. Правник вірно зазначає: самі цілі створення й діяльності непідприємницьких юридичних осіб у ЦК України сформульовані досить нечітко, як і обмеження у здійсненні підприємницької діяльності. Вірогідно, що положення законодавства, які породжують плутанину відносно правоздатності непідприємницьких юридичних осіб, залишаться, і це неможливо буде обґрунтувати світовими тенденціями, які йдуть зовсім іншим шляхом, залишаючи загальну правоздатність за підприємницькими юридичними особами, а спеціальну — за непідприємницькими [248, с. 65].

І. Б. Чайкін щодо загальної правоздатності юридичних осіб вказує, що вона виступає загальною сферою функціонування юридичних осіб, обумовленою їх сумісною юридичною природою, а спеціальна надає суб'єктові правовідносин права тільки до меж, де ця правоздатність втрачає свою юридич-

ну силу через встановлення обмеження для захисту публічного інтересу [232, с. 89].

З цим слід погодитися, тому що реалізувати на практиці норму про загальну правоздатність, установи не можна, оскільки: а) вони створюються для досягнення певної мети; б) дозвіл на заняття ними підприємницькою діяльністю має бути прямо передбачений у законі; в) у випадках, встановлених законом, необхідно отримати ліцензію на зайняття певним видом діяльності [163].

З. А. Колотигіна відзначає, що відносно установ у законодавстві чітко проведено принцип їх спеціальної правоздатності, який знаходить своє відбиття у створенні останніх для конкретної мети, визначеної засновником і установчими документами (установчим актом) установи [81, с. 30].

Привертає на себе увагу точка зору Я. Р. Вебера, який побоювався, що з погляду на те, що спеціальна правоздатність є винятком із правоздатності загальної, цим самим знеціниться поняття останньої, оскільки вона не може бути в такому випадку загальною. Якщо ж спеціальна, як він її ще називав, конкретна правоздатність доповнює загальну (абстрактну) можливість до володіння будь-якими правами й обов'язками, то неможливо пояснити, яка ж роль загальної правоздатності в набутті прав та обов'язків, на які поширюється правоздатність спеціальна [30, с. 43]. З цим погодитися важко, оскільки вести мову про доповнення загальної правоздатності спеціальною некоректно. Спеціальна правоздатність є саме винятком із загальної, оскільки обидві найтіснішим чином пов'язані між собою. Отже, слід підтримати точку зору тих правників, які вважають, що непідприємницькі юридичні особи, що створюються у формі установи, повинні мати спеціальну правоздатність.

Як і будь-яка інша організаційно-правова форма юридичної особи, установа має свої види, а тому повною мірою можна стверджувати про наділення останніх також спеціальною правоздатністю. Такий підхід є усталеним у доктрині цивільного права. Однак О. Ю. Літвіна, досліджуючи правовий

статус благодійних установ, доходить висновку, що останні є суб'єктами спеціальної (змішаної) правоздатності залежно від того, закріплено за ними в установчих документах право на здійснення підприємницькою діяльністю чи ні. Спеціальною правоздатністю у благодійної організації буде лише за умови, якщо її засновники не передбачили права на здійснення підприємницької діяльності в статуті (установчому акті), тоді така організація здійснює виключно діяльність благодійну. І навпаки, якщо у вищевказаних документах закріплено право на здійснення підприємницької діяльності благодійною організацією для досягнення поставлених цілей і вона її здійснює, у цьому випадку має місце так звана змішана правоздатність [102, с. 6]. Навряд чи в даному випадку можна говорити про так звану змішану правоздатність.

Ще раз наголошуємо, що спеціальна правоздатність є саме винятком із загальної, оскільки обидві найтіснішим чином пов'язані між собою, а тому ні про яку змішану правоздатність, навіть коли непідприємницька юридична особа здійснює підприємницьку діяльність, мова не може йти, тому що спеціальна правоздатність не «дотягує» до загальної, а ніяк не змішується з чимсь невідомим. Передбачена в установчому акті можливість здійснення підприємницької діяльності жодним чином не впливає на обсяг правоздатності цих юридичних осіб, оскільки закон надав їм право її здійснювати, а щодо засновників, то вважаємо, що хоча засновник установи і визначає мету її діяльності, але він позбавлений права заборонити їй займатися підприємницькою діяльністю всупереч вимогам закону.

Л. В. Щенникова, характеризуючи бібліотеку як юридичну особу, обґрунтовує ідею про її некомерційну (непідприємницьку. — *І. Ж.*) сутність, оскільки діяльність останніх, пов'язана з отриманням прибутку, повинна мати залежний характер і не заважати меті установи, яка полягає в задоволенні духовних потреб громадян [246, с. 25]. Вважаємо, що науковець не бере до уваги обставину, яка зобов'язує установи, зокрема бібліотеки, при здійсненні ними підприємницької

діяльності дотримуватися вимог закону, що така діяльність має саме сприяти досягненню встановленої мети і відповідати статутним цілям установи. Ось чому не можна стверджувати, що остання може якимось чином заважати виконанню цілей, покладених на неї засновником.

Обсяг правоздатності установи визначається не тільки її загальним або спеціальним характером, а й характером вказівок закону щодо правового статусу самої установи. І. Б. Чайкін, приєднуючись до С. М. Братуся, наголошує на тому, що зміст спеціальної правоздатності установи обґрунтовується її конкретними цілями відповідно до закону, статуту (положення), для досягнення яких вона була створена [232, с. 88]. Таким чином, саме надання можливості установам здійснювати підприємницьку діяльність (на відміну від товариств) є однією з умов наділення їх спеціальною правоздатністю.

Відповідно до закону установи мають право здійснювати підприємницьку діяльність, але яким чином це відбувається і про яку підприємницьку діяльність може йти мова? Не можна сказати, що ЦК України не позбавив установи права створювати для цього підприємницькі юридичні особи, він про це просто умовчує. Але якщо установа безпосередньо здійснюватиме підприємницьку діяльність, то така діяльність має певні обмеження, оскільки повинна бути спрямована тільки на виконання мети цієї установи і бути безпосередньо з нею пов'язаною. Якщо ж її здійснюватиме підприємницька юридична особа, яка створена установою, то обмеження видів підприємницької діяльності не існує, оскільки це буде самостійний суб'єкт цивільних відносин.

Тому вважаємо доцільним внести зміни до ЦК України в цьому питанні, а в Законі України «Про установи», якщо він буде прийнятий, передбачити норму, за якою при створенні установою підприємницької юридичної особи діяльність останньої має бути в певній частині спрямована на задоволення потреб установи (надання грошових коштів, отриманих внаслідок такої діяльності; надання матеріально-технічних засобів та ін.). Прив'язка ж діяльності створеної юридичної

особи під мету установи неможлива, оскільки це буде обмеженням загальної правоздатності підприємницької юридичної особи.

До того ж ЦК України передбачив можливість зміни мети установи. Це відбувається за заявою органу державної реєстрації, погодженої з органами управління установою в судовому порядку. Мотиви звернення до суду мають виключний перелік — здійснення мети стає неможливим або досягнення мети загрожує суспільним інтересам (ч. 1 ст. 103 ЦК України). Орган державної реєстрації за погодженням з органами управління установою може звернутися до суду із заявою про визначення іншої мети установи. Суд у разі зміни мети повинен тим часом враховувати наміри засновника та дбати про те, щоб вигоди від використання майна установи передавалися тим дестинаторам, яким ці вигоди призначалися за наміром засновника. Якщо від зміни мети залежить зміна структури управління установою, то суд теж це може зробити, хоча зміна структури управління може відбуватися за рішенням суду і з інших поважних причин. Правління зобов'язане повідомити свою думку суду з питань зміни мети і структури управління установи в письмовій формі.

З точки зору М. Ю. Тихомирова, при реалізації спеціальної правоздатності шляхом здійснення підприємницької діяльності установа може надавати різні види послуг. Так, вона може надавати в оренду майно, займатися торгівлею покупних товарів та устаткування, здійснювати посередницькі послуги, брати часткову участь у діяльності інших установ, придбавати акції й облигації та інші цінні папери, виконувати інші види діяльності [83, с. 17]. Наприклад, установа, створена для розвитку фізичної культури та спорту, може здійснювати підприємницьку діяльність як допоміжну і спрямовувати отримані від цієї діяльності кошти на оплату праці тренерів; релігійна установа — виробляти певні культові предмети (свічки, ладан, ікони, виконувати їх реставраційні роботи) з метою їх подальшого продажу особам, які користуються послугами цієї установи (дестинаторам); освітня установа — надавати

платні освітянські послуги; музеї — виробляти друковану продукцію. Така діяльність за своєю сутністю є підприємницькою, але прибуток, який отримується від здійснення її, спрямовується не для розподілу між засновниками цих установ, а для здійснення мети, задля якої була створена установа.

В. І. Борисова щодо цього зазначає, що установам відповідно до положень ЦК України надається загальна правоздатність, як і підприємницькому товариству. Але останні не можуть в основі своєї діяльності мати загальну правоздатність, та й це недоцільно, оскільки вони створюються тільки для досягнення певної мети. Установа повинна мати тільки спеціальну правоздатність, тобто лише ті цивільні права й обов'язки, які відповідають цілям її діяльності. Установа може здійснювати підприємницьку діяльність тільки за наявності таких вимог: якщо це відповідатиме меті її створення і сприятиме її досягненню [23, с. 29].

Ця точка зору є усталеною в доктрині цивільного права. Так, С. А. Загородній підкреслює, що навіть якщо в установчому акті установи зазначається її право здійснювати підприємницьку діяльність за дуже широким колом її видів, питання про правоздатність установи залишається незмінним. Сам факт здійснення підприємницької діяльності установою вказує на наявність спеціальної правоздатності, що зумовлено тим, що установи мають спеціальну спрямованість у своїй діяльності, а це свідчить про обмеження правоздатності останніх цілями їх створення [61, с. 84–85].

Проте в доктрині зустрічаються погляди, відповідно до яких розуміння підприємницької діяльності установ не може мати одностороннього тлумачення, оскільки існують підстави вважати її такою, яка зовсім не належить до підприємницької. Так, К. П. Кряжевських вважає, що підприємницька діяльність установ не може бути підприємницькою, оскільки вона містить функціонально інше значення, будучи допоміжною [91, с. 175–176]. З такою позицією погодитись не можна, тому що допоміжний характер підприємницької діяльності установ у жодному разі не може змінювати самої суті підприємниць-

кої діяльності, яку вони можуть здійснювати на підставі закону, а тому така діяльність є саме підприємницькою. Інша справа, що було б доцільним, і це пропонується в доктрині, заборонити установам здійснювати підприємницьку діяльність, яка б підлягала ліцензуванню [142, с. 387].

Прибічником спеціальної правоздатності установ є також Д. С. Лещенко. Він обґрунтовує свою позицію, посилаючись теж на ч. 3 ст. 83 ЦК України, але не вказує, як саме законодавець здійснює обмеження правоздатності установ. Науковець пропонує закріпити можливість обмеження правоздатності установ шляхом спеціального законодавства і змістом статутних документів [97, с. 11]. Із цією думкою, вважаємо, можна погодитися лише частково. Правоздатність юридичної особи, як і фізичної, може бути обмежена лише за вмотивованим рішенням суду (ч. 2 ст. 91 ЦК України). А тому найбільш доцільним є закріплення спеціальної правоздатності установ саме на рівні ЦК України, який би слугував підґрунтям для формування спеціального законодавства щодо діяльності різних видів установ.

Підсумовуючи вищевикладене, слід наголосити на тому, що введення законодавцем загальної правоздатності юридичних осіб приватного права і відмова від інституту спеціальної правоздатності є прогресивним кроком, але недоцільним щодо такої організаційно-правової форми непідприємницьких юридичних осіб, як установа. Остання має бути наділена спеціальною правоздатністю, а це, відповідно, є підставою для того, щоб надати їй право займатися лише тією діяльністю, яка спрямована на досягнення мети, визначеної для неї засновником, і передбачена в її установчому акті. Щодо підприємницької діяльності, якою може займатися установа, то та має відповідати меті створення установи і слугувати її досягненню. Причому, як вірно зазначається в літературі, логіка правового регулювання вимагає, щоб додержання зазначених законодавчих обмежень щодо правоздатності було забезпечене спеціальною нормою про нікчемність правочинів, укладених установою на порушення вказаних приписів [142, с. 387].

При цьому установа здійснює підприємництво як самостійно, так і за допомогою підприємницьких юридичних осіб, створених нею.

Видається, що право установи на здійснення підприємницької діяльності, яке надається їй за ЦК України, необхідно розглядати як окрему специфічну ознаку останньої, як виняток із загального правила про універсальну правоздатність юридичних осіб, які мають право на здійснення підприємницької діяльності з урахуванням уже своєї суті. З цього приводу вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до ст. 91 ЦК України, виклавши ч. 1 її в такій редакції: *«Юридична особа здатна мати такі самі цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, окрім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині, за винятком випадків, коли відповідно до закону за нею закріплюється спеціальна правоздатність»*.

2.5. Підстави і способи припинення установ

Будь-яка юридична особа проходить свій «життєвий цикл», із закінченням якого вона припиняє, а в окремих випадках і зобов'язана припинити свою діяльність. Здається, що відносно установ як організацій, які повинні існувати безстроково, питання припинення їх діяльності не є актуальним. Мабуть, цим і пояснюється те, що це питання на сьогодні ще не знайшло свого належного висвітлення ні в законодавстві, ні в цивілістичній літературі. Перифразуючи зауваження В. Вігрянського, який підкреслює, що припинення діяльності юридичних осіб, і в більшості своїй установ, та його правове регулювання завжди були слабким місцем законодавства, оскільки воно відрізнялося фрагментарністю й легковажністю [36, с. 98].

Нагадаємо, що навіть для християнських релігійних установ, які створювалися при імператорах і вважалися безсмертними, не виключалася можливість припинення їх діяльності

в разі знищення всього майна, завдяки якому ці юридичні особи мали функціонувати [185, с. 99–100]. Свого часу В. І. Синайський припинення юридичної особи порівнював зі смертю фізичної особи, вказуючи, що, по-перше, можлива природна смерть юридичної особи внаслідок виконання нею своєї мети, задля якої вона була створена; по-друге, можливе й «самогубство», коли юридична особа більше не спроможна існувати через відсутність майна або учасників і добровільно припиняє свою діяльність; по-третє, можлива нібито й «насилницька смерть», коли уряд припиняє діяльність юридичної особи внаслідок невиконання тих цілей, заради існування яких вона була створена. Юридична особа може припинити своє існування й із настанням строку, якщо такий був визначений при її створенні, також якщо в неї відсутні (не створені, ліквідовані) органи для здійснення її правоздатності [185, с. 100–101].

Згідно із чинним законодавством припинення будь-якої юридичної особи можливо у двох формах — у формі ліквідації або у формі правонаступництва (ст. 104 ЦК). Припинення ж діяльності різних видів юридичних осіб може відбуватися в порядку, передбаченому спеціальним законодавством. Зокрема Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» вказує на те, що підстави припинення діяльності благодійної організації встановлюються законом (ст. 11), тобто ЦК України, який встановлює загальні підстави ліквідації для всіх юридичних осіб приватного права незалежно від їх організаційно-правової форми.

Відповідно до ЦК України припинення юридичної особи у формі правонаступництва передбачає виникнення на основі юридичної особи однієї або більше нових юридичних осіб¹.

¹ ЦК України відмовився від терміна «реорганізація», замінивши по суті останній на його характеристику, оскільки правонаступництво — це такий спосіб, як передання всього свого майна, прав та обов'язків однією юридичною особою іншим юридичним особам — правонаступникам, що може відбуватися у таких формах зміни статусу юридичної особи, як злиття, приєднання або поділ.

Причому він не дає поняття правонаступництва, а визначає тільки існуючі її форми: злиття декількох юридичних осіб в одну юридичну особу; поділ однієї юридичної особи на декілька самостійних юридичних осіб; приєднання однієї або декількох юридичних осіб до іншої юридичної особи; перетворення, тобто зміну організаційно-правової форми юридичної особи.

Припинення юридичної особи у формі правонаступництва здійснюються за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а у випадках, передбачених законом, — за рішенням суду або відповідних органів державної влади. Таким чином, припинення у формі правонаступництва передбачає добровільний і примусовий порядок припинення юридичної особи.

Аналіз чинного законодавства дає змогу дійти висновку, що установа може ліквідуватися: 1) за рішенням засновника (засновників) або її органу, уповноваженого на це установчим актом, у зв'язку із закінченням строку, на який вона була створена, вичерпанням мети, а також в інших випадках, передбачених установчим актом; 2) за рішенням суду при визнанні недійсною державної реєстрації установи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, установлених законом. Вимога про ліквідацію установи може бути пред'явлена до суду органом, що здійснює державну реєстрацію. Рішенням суду про ліквідацію установи на її правління може бути покладений обов'язок щодо проведення ліквідаційної процедури.

І. В. Спасибо-Фатєєва стосовно підстав припинення юридичних осіб вказує, що ними можуть бути: а) закінчення строку, на який було створено юридичну особу; б) випадки, передбачені установчими документами юридичної особи; в) рішення вищого органу юридичної особи. Проте правник вказує на необхідність вдосконалення механізму правового регулювання припинення установи, а саме — хто має таке право [195, с. 30–34].

З положеннями ст. 110 ЦК України не можна погодитись у повному обсязі, оскільки в установі є тільки засновники та дестинатори, а право на звернення до суду з вимогою про ліквідацію установи засновникові закон не надає, мабуть, з погляду на те, що останній не бере участі в управлінні установою. Ось чому вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до ЦК України, якими надати право засновнику (-ам) установи на звернення до суду з вимогою про припинення її діяльності. Також існує потреба на законодавчому рівні надати право засновникам установи самостійно приймати рішення про припинення діяльності установи, яку вони створили.

Щодо припинення установ Н. С. Суворов назвав такі основні їх підстави: а) рішення власника установи і б) воля державного органу чи верховної влади. Окрім цього, правознавець наголошував на можливості існування спеціальних випадків припинення діяльності установ [203, с. 20]. Але ж, на жаль, він не навів їх переліку і не розкрив змісту останніх, обмежившись лише вказівкою на існування таких.

Установа, як і будь-яка інша юридична особа приватного права, може бути припинена в: а) добровільному (за рішенням власника, якщо йдеться про установу публічного права, або за рішенням засновника, якщо йдеться про установу приватного права) або б) примусовому (за рішенням суду) порядку з підстав, передбачених законом.

Злиття, приєднання, поділ або перетворення установи здійснюється за рішенням її учасників або уповноваженої на це установчими документами особи, а у випадках, передбачених законом, — за рішенням суду або відповідних органів державної влади. Законом може бути передбачено одержання згоди відповідних органів державної влади на припинення установи шляхом злиття або приєднання (ст. 106 ЦК України)¹.

Засновник установи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення її діяльності, зобов'язані негайно письмово повідомити орган, що здійснює державну реєстрацію, який

¹ На сьогодні законодавство і не передбачає спеціальних випадків отримання такої згоди.

вносить до єдиного державного реєстру відомості про те, що установа перебуває у процесі припинення. Засновники установи, суд або орган, що прийняв рішення про її припинення, за погодженням з органом, який здійснює державну реєстрацію, призначають ліквідаційну комісію, ліквідатора тощо і встановлюють порядок і строки її припинення. Виконання функцій комісії з припинення установи може бути покладено на орган управління останньої. З моменту призначення комісії до неї переходять повноваження щодо управління справами установи. Комісія виступає в суді від її імені. Ця комісія поміщає в друкованих засобах масової інформації, де публікуються відомості про державну реєстрацію юридичних осіб, що припиняються, повідомлення про припинення існування відповідної установи та про порядок і строк пред'явлення кредитором вимог до неї. Цей строк не може становити менше двох місяців з дня публікації повідомлення. Ліквідаційна комісія вживає всіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, а також письмово повідомляє їх про припинення установи (ст. 105 ЦК України).

Кредитор установи, що припиняється, може вимагати від неї припинення або дострокового виконання зобов'язання. Після закінчення строку для пред'явлення вимог кредитором і задоволення чи відхилення цих вимог комісія складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань установи, що припиняється, стосовно всіх її кредиторів і боржників, включаючи зобов'язання, оспорювані сторонами. Передавальний акт і розподільчий баланс затверджуються засновниками установи або органом, який прийняв рішення про її припинення. Нотаріально посвідчені копії передавального акта та розподільчого балансу передаються в орган, що здійснює державну реєстрацію установи, що припиняється, а також в орган, який здійснює державну реєстрацію юридичної особи правонаступника. Порушення цих положень є підставою для відмови у внесенні до єдиного державного реєстру

запису про припинення установи й державної реєстрації створених юридичних осіб — правонаступників. Якщо правонаступниками установи є декілька юридичних осіб і точно визначити правонаступника щодо конкретних її обов'язків неможливо, юридичні особи — правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами установи, що припинилася (ст. 107 ЦК України). Після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами ліквідаційна комісія складає проміжний ліквідаційний баланс, що містить відомості про склад майна установи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог, а також результати їх розгляду. Проміжний ліквідаційний баланс затверджується засновниками установи або органом, який прийняв рішення про її ліквідацію. Виплата грошових сум кредиторам провадиться в порядку черговості відповідно до проміжного ліквідаційного балансу, починаючи від дня його затвердження, за винятком кредиторів четвертої черги, виплати яким провадяться зі спливом місяця від дня затвердження проміжного ліквідаційного балансу. У разі недостатності в установи, що ліквідується, грошових коштів для задоволення вимог кредиторів ліквідаційна комісія здійснює продаж її майна. Після завершення розрахунків з кредиторами комісія складає ліквідаційний баланс, що затверджується учасниками юридичної особи або органом, що прийняв рішення про її ліквідацію. Майно установи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається її засновникам, якщо інше не встановлено її установчим актом або законом (ст. 111 ЦК України).

Перетворенням установи є зміна її організаційно-правової форми. У разі цього до нової юридичної особи переходять усе майно, всі права й обов'язки перетворюваної установи (ст. 108 ЦК України). Виділом є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків установи до однієї або кількох створених нових юридичних осіб (ст. 109 ЦК України).

Досить цікавим є питання про можливість перетворення установи, окрім благодійної (ч. 3 ст. 10 Закону України «Про

благодійництво та благодійні організації»), як непідприємницької юридичної особи в господарське товариство, метою якого є отримання прибутку. Ми вважаємо, що жодних законних підстав у відмові для здійснення такої дії немає незалежно від виду установи. Це пов'язано з тим, що сьогодні відсутні будь-які обмеження на законодавчому рівні з приводу цього. У разі прийняття рішення засновником (-ами) установи про її перетворення в господарське товариство застосовуватимуться загальні положення про перетворення юридичних осіб, нова юридична особа буде правонаступником по всіх зобов'язаннях установи і здійснюватиме свою діяльність на підставі майнової бази колишньої установи.

Якщо вартість майна установи є недостатньою для задоволення вимог її кредиторів, вона ліквідується в порядку, встановленому законом про відновлення платоспроможності або визнання її банкрутом (ч. 3 ст. 110 ЦК України). І знову виникає цікаве питання про можливість визнання установи — непідприємницької юридичної особи, банкрутом. Відразу, аналізуючи сутність установи, хочеться вказати, що це неможливо. Однак це не так. Застосування до установ законодавства про банкрутство є необхідним, оскільки в іншому випадку відповідальність таких юридичних осіб, на відміну від інших, була б дуже обмеженою, і в разі недостатності їх майна вона б просто припинялася, що зазвичай не є можливим у нормальних ринкових відносинах. Звичайно, не є позитивним те, що Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [148] не містить жодного положення про припинення діяльності установ¹ шляхом визнання їх банкрутом і сам закон за своїм змістом

¹ Єдиним винятком з цього є ч. 4 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: положення цього Закону застосовуються до юридичних осіб, які діють у формі споживчого товариства, благодійного чи іншого фонду. З цього приводу Ю. М. Великий та В. В. Прохорова зазначають, що такі юридичні особи хоча і віднесені до суб'єктів банкрутства, вони прирівняні до інших суб'єктів, незважаючи на те, що метою їх діяльності не є одержання прибутку – це непідприємницькі організації [63, с. 71].

орієнтує до його застосування у відносинах із господарськими товариствами або іншими юридичними особами, створеними для отримання прибутку. З цього приводу необхідно внести відповідні зміни у вказаний закон стосовно можливості визнання банкрутами установ, які здійснюють підприємницьку діяльність, або врегулювати це питання у проекті Закону України «Про установи».

За радянських часів припинення діяльності будь-яких юридичних осіб було можливе лише на підставі планово-розпорядчих актів та за мотивами недоцільності [239, с. 39]. Тотожна ситуація мала місце до 1890 р. у Італії, де державна влада залишала за собою право припиняти діяльність будь-якої установи, мотивуючи це тим, що після створення установи для загальнокорисних потреб остання ставала установою держави, а засновники втрачали всі права щодо неї [203, с. 280–281].

При вирішенні питання щодо припинення діяльності установ український законодавець не встановлює єдиного порядку цієї процедури. Не береться до уваги той факт, що устава є окремою організаційно-правовою формою юридичної особи приватного права і що її окремі види відповідають основним ознакам, зазначеним у ч. 3 ст. 83 ЦК України. Іншими словами, аналізуючи норми ЦК України про припинення діяльності юридичних осіб, доходимо висновку, що вітчизняний законодавець більше схильний до розкриття порядку припинення й ліквідації господарських товариств, приділяючи увагу питанням припинення діяльності установ лише в декількох статтях законів, які повною мірою не охоплюють усього порядку здійснення таких дій.

Так, відповідно до статей 10 та 11 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» реорганізація благодійної організації відбувається за рішенням її вищого органу управління згідно з вимогами статуту (положення). При цьому її права та обов'язки переходять до правонаступників. Що стосується ліквідації, то цей закон дуже коротко вказує на її підстави, які встановлюються законодавством. Така позиція законодавця викликає сумнів, оскільки благодійна організація

може бути створена у формі благодійної установи (а отже, є її видом) як юридичної особи. Особливе вирішення законодавцем такої підстави для припинення діяльності благодійної установи і встановлення бланкетної норми до невідомо якого законодавства щодо ліквідації не є виправданим.

Цю позицію поділяє й О. Ю. Літвіна, відзначаючи відсутність конкретного визначення в законодавстві України підстав ліквідації благодійної організації, і пропонує такі підстави ліквідації:

1) за рішенням її засновників (членів): а) через втрату інтересу до подальшого провадження благодійної діяльності; б) при недоцільності подальшого здійснення благодійної діяльності; в) недостатністю матеріальних коштів для зайняття благодійною діяльністю; г) з інших підстав, передбачених в установчих документах;

2) за рішенням суду у випадках: а) здійснення благодійною організацією діяльності, що суперечить її статутним цілям чи зайняттю діяльністю, забороненою законом; б) систематичного чи грубого порушення законів чи підзаконних актів; у зв'язку із виявленням при її створенні порушенням закону чи інших правових актів, що мають непереборну природу [102, с. 14].

Оскільки ж цей закон прямо встановлює заборону на перетворення непідприємницької юридичної особи на підприємницьку і не встановлює порядку ліквідації, то такі обмеження законодавця до перетворення благодійної установи встановлюються ним без будь-яких пояснень, з чим погодитись не можна. Сучасне цивільне законодавство не дає жодних підстав вказувати на неможливість перетворення непідприємницької юридичної особи на підприємницьку і навпаки.

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [173] у ст. 16 встановлює, що діяльність релігійної організації може бути припинена у зв'язку з її реорганізацією (поділом, злиттям, приєднанням) або ліквідацією, що здійснюється відповідно до її власних настанов. При порушенні релігійною організацією положень цього Закону та інших

законодавчих актів України її діяльність може бути припинена також за рішенням суду лише у випадках: 1) вчинення нею дій, недопустимість яких передбачена зазначеним Законом; 2) поєднання її обрядової чи проповідницької діяльності з посяганнями на життя, здоров'я, свободу чи гідність особи; 3) систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужіння, обрядів, церемоній тощо); 4) спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, що супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку чи посяганням на права та майно державних, громадських або релігійних організацій.

Проаналізувавши вказані положення вищезазначеного Закону, неможливо погодитися з вітчизняним законодавцем, який встановлює вичерпний перелік підстав припинення таких організацій за рішенням суду, до яких віднесені й релігійні установи. Реорганізація чи ліквідація релігійних організацій згідно з власними настановами є також невинуватими, оскільки орієнтовний перелік умов, які можуть бути підставою для припинення діяльності таких організацій, має бути закріплений на рівні закону.

За ст. 10 Закону України «Про музеї та музейну справу» ліквідація музеїв можлива за рішенням або засновника, або суду у випадках, передбачених чинним законодавством. Порядок подальшого використання музейних зібрань цих музеїв, заснованих на державній чи комунальній формах власності, визначає засновник за погодженням з Міністерством культури і мистецтв України. У разі ліквідації підприємств, установ, організацій, у складі яких діють музеї, а також музеїв, які діяли на громадських засадах, їх музейні зібрання передаються до відповідних профільних установ у порядку, передбаченому Положенням про музейний фонд України. Якщо ліквідується музей, заснований на приватній формі власності, переважне право на придбання його зібрань за інших рівних умов має держава. Реорганізація (злиття, приєднання, поділ, виділення чи перетворення) музеїв може відбуватися відпо-

відно до чинного законодавства, тобто відповідно до загальних положень ЦК України та спеціального законодавства про банкрутство.

Ці положення Закону також викликають певні непорозуміння й зауваження з приводу їх ліквідації як одного з видів установ і розподілу їх майна. Так, відповідно до закону всі форми власності є рівними. Але виникає питання про правомірність надання державі переважних прав на придбання музейних зібрань. Навіть якщо держава опікуватиметься цими зібраннями більш ніж інші особи, то за умов сьогодення таке становище у будь-якому разі призводитиме до порушення принципу рівності форм власності.

Перспективне законодавство України також не залишає поза увагою питання припинення діяльності установ. Так, згідно зі статтями 13–15 проекту Закону України «Про мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва спеціалізованими установами» «установа припиняється шляхом реорганізації або ліквідації. Вона вважається такою, що припинила своє існування, після скасування її державної реєстрації. Реорганізація установи здійснюється за рішенням засновників. При цьому її правонаступником можуть стати виключно спеціалізовані установи з мікрокредитування, створені відповідно до зазначеного закону. При реорганізації установи шляхом злиття чи приєднання складається передавальний акт, а при розділенні та виділенні — розподільчий баланс, які містять положення про її правонаступництво. Передавальний акт і розподільчий баланс затверджуються виконавчим органом установи за погодженням з радою піклувальників. Процедура реорганізації установи визначається у статуті установи. Рішення про її ліквідацію приймається засновниками, а також судом і здійснюється ліквідаційною комісією, що призначається засновниками або судом відповідно до прийнятого рішення про ліквідацію установи. За рішенням засновників або суду ця процедура може провадитися її виконавчим органом. Засновники або суд, який прийняв рішення про ліквідацію установи, встановлюють порядок і терміни її проведення.

Ліквідаційна комісія зобов'язана розмістити в пресі за місцем знаходження установи та її відокремлених підрозділів публікацію про ліквідацію, порядок і терміни її проведення. Ця ж комісія провадить роботу по виявленню і стягненню кредиторської й дебіторської заборгованості установи в чотирьохмісячний термін після публікації в засобах масової інформації про її ліквідацію. Майно, що залишилося після: а) проведення всіх розрахунків по оплаті праці осіб, які працюють на умовах найму; б) виконання зобов'язань перед бюджетом і кредиторами; в) повернення внесених інвестицій відповідно до інвестиційних договорів, за рішенням засновників спрямовуються на благодійні цілі».

Також не залишає поза увагою це питання і проект Закону України «Про непідприємницькі організації», який на сьогодні найбільш повно висвітлює цей процес (статті 49–67). Так, підставами для ліквідації установи можуть бути: а) рішення вищого статутного органу, до компетенції якого належить вирішення питань про ліквідацію організації; б) оголошення процедури банкрутства установи; в) закінчення терміну, на який була утворена установа; г) рішення суду про розпуск організації. За цим законом вищий керівний орган установи приймає рішення про ліквідацію на підставі і за процедурами, визначеними її статутом. Для ліквідації установи і виключення її з реєстру вищий керівний орган, що прийняв рішення про ліквідацію, в особі керівника організації чи іншої призначеної цим органом особи подає до органу реєстрації заяву про початок процедури ліквідації, протокол засідання органу, що прийняв це рішення, інформацію про склад ліквідаційної комісії (ст. 50 Закону). Установа може бути ліквідована за рішенням суду на вимогу органу реєстрації відповідно до законодавства України у випадку якщо: а) мета або діяльність організації суперечить Конституції України; б) діяльність непідприємницької організації не відповідає меті її утворення та вимогам зареєстрованого статуту; в) відбулось фактичне перетворення непідприємницької організації в організацію, що займається в основному економічною, господарською ді-

ьяльністю; г) коли вищий статутний орган не може ухвалити рішення про ліквідацію організації у відповідності до закону; д) в інших випадках, передбачених законами України (ст. 51). Установа за поданням органу реєстрації або за власною ініціативою суду може бути ліквідована (примусово розпущена) судом у випадках: 1) вчинення дій, передбачених ст. 37 Конституції України; 2) продовження протизаконної діяльності під час дії рішення про тимчасове зупинення діяльності громадської організації; 3) в інших випадках, передбачених законом (ст. 80).

С. М. Братусь окремо виділяв таку підставу припинення діяльності установи, як відсутність користувачів, для яких вона була створена, повного використання тих коштів, що становлять матеріальну базу діяльності установи або ухилення нею від визначеної засновником і схваленою державою мети [25, с. 57–61]. Сьогодні цивільне законодавство України не містить такої підстави припинення установ. Але на наш погляд недоцільним є закріплення останньої у нормах ЦК України та спеціальних законів, які регулюють діяльність установ, оскільки визначити коло її дестинаторів майже неможливо. Всупереч цьому перша редакція проекту Закону України «Про непідприємницькі організації» [168] у ст. 56 вказувала, що підставою ліквідації непідприємницької організації є зменшення чисельності її членів нижче норми, встановленої законодавством.

Така підстава, припинення діяльності установи, є не зовсім вдалою, оскільки за сутністю установи в неї взагалі немає будь-яких членів, а є певне майно, надане їй для досягнення визначеної мети. Ось чому доцільніше вести мову про зменшення кількості дестинаторів (вигодонабувачів) установи. Але ж навіть цю норму закону буде нелегко реалізувати на практиці, тому що підрахувати кількість останніх майже неможливо, за винятком випадків, коли воно заздалегідь відомо. Звідси випливає висновок про недоцільність установлення такої підстави для припинення діяльності установи, як зменшення чисельності її дестинаторів.

У законодавстві України остаточно не вирішена доля майна, яке залишається після припинення діяльності установ. У дореволюційному законодавстві це питання розглядалося таким чином. Майно ліквідованої установи, що залишилося після задоволення вірителів, передавалося в скарбницю, якщо тільки засновник не залишив на цей випадок особливих розпоряджень [187, с. 82–84]. Така невизначеність породжує теоретичні суперечки. На думку І. В. Спасибо-Фатєєвої, при ліквідації установи майно засновникові не передається, а спрямовується на цілі, які були метою її діяльності. Наприклад, при ліквідації релігійної організації її майно переходить у власність держави, а культове майно передається іншим релігійним організаціям. Це положення, на думку науковця, є застарілим, воно не відповідає вимогам сьогодення й засадам цивільного законодавства. Вона вважає, що все це майно повинно передаватися іншим релігійним організаціям чи на благодійні цілі [195, с. 34]. Ми приєднуємося до цього, оскільки засновники установи дійсно не мають жодних прав на майно, яке надано останній. Однак, на наш погляд, доцільно на рівні ЦК України і спеціального законодавства передбачити норму, яка давала б змогу засновникам установи обирати юридичну долю її майна: передати його іншим установам на подібні цілі або повернути майно у власність за умови створення нової установи.

Існує думка, що засновники установи в разі її ліквідації не повинні мати права на отримання майна у зв'язку з тим, що вони відсторонені від управління установою і самостійно визначають її мету. Окрім того, ЦК України не встановлює підстав для припинення установи і не визначає долі її майна після ліквідації, тому складається враження, що установа може існувати вічно і її неможливо ліквідувати [94, с. 274, 275]. На наш погляд, з цим не можна погодитись, оскільки установа є однією з організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб поряд із господарськими товариствами, після припинення діяльності яких майно повинно йти або на задоволення вимог кредиторів, або передаватися за-

сновникам після задоволення вимог останніх, що закріплено на рівні ЦК України. Засновники також визначають мету та напрямки діяльності господарського товариства та, на відміну від установи, мають право на управління ним. Вважаємо, що відсутність права на управління установою не може позбавляти її засновників права на отримання майна після припинення її діяльності, якщо воно спрямовується на досягнення нової соціально значущої мети через створення нової установи приватного права.

Необхідно звернути увагу на те, як підійшов до вирішення питання про долю майна установ та їх видів законодавець РФ. Відповідно до п. 7 ст. 63 ЦК РФ майно юридичної особи, яке залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається його засновникам (учасникам), які мають речові права на це майно або зобов'язальні права щодо цієї юридичної особи, якщо інше не передбачено законом, іншими правовими актами або установчими документами цієї особи. Наочною є ч. 3 ст. 119 ЦК РФ, яка вказує, що в разі ліквідації фонду його майно, яке залишилось після задоволення вимог кредиторів, спрямовується на цілі, вказані у статуті фонду.

Новелою ЦК України є норма, відповідно до якої якщо виконання цілей установи стало неможливим або якщо вони загрожують загальним і суспільним інтересам, орган, що виконує державну реєстрацію, може звернутися до суду із заявою про визначення іншої цілі діяльності установи за погодженням з її органами управління (ч. 2 ст. 110 ЦК України). У випадку зміни мети її діяльності суд повинен враховувати наміри засновника та піклуватися про те, щоб вигоди від використання майна установи були передані дестинаторам, яким вони були призначені за наміром засновника. При зміні мети установи або зміні структури управління її правління має сповістити суд у письмовій формі про свій намір щодо цього питання (ст. 103 ЦК України). Ці норми кодексу майже не діють, тому що установа (як юридична особа) не підзвітна й не підконтрольна органам державної реєстрації, а тому останні не можуть вирішувати питання про дотримання чи

недотримання установою мети, визначеної у статутному акті.

Наведене вище положення ЦК України, на наш погляд, було запозичене законодавцем зі змісту ЦУН [40], згідно з § 87 якого якщо виконання цілі установи стало неможливим або якщо воно загрожує громадським інтересам, відповідний адміністративний орган може визначити іншу мету або ліквідувати установу. При зміні мети слід по можливості враховувати наміри засновника й особливо потурбуватися, щоб доходи від використання майна установи передавались тому колу осіб, якому вони були призначені відповідно до намірів засновника. Адміністративний орган може змінити організаційну структуру установи, якщо це необхідно внаслідок зміни її цілей.

На даний час законодавчо закріплена можливість припинення, зміни мети установи чи структури управління нею. Окрім того, необхідно зауважити, що ЦК України у п. 4 ст. 129 використовує термін «примусова реорганізація», але не вказує, у яких саме випадках може здійснюватись така реорганізація. На наш погляд, підставами для примусової реорганізації установ можуть бути: а) систематичне здійснення установою діяльності, яка суперечить її установчим цілям, професійне здійснення підприємницької діяльності з метою отримання прибутку); б) недостатність майна для здійснення установою установчих цілей і якщо отримання такого майна не реальне; в) неможливість досягнення мети установи; г) у разі ухилення установи від її установчої діяльності.

Проаналізувавши погляди правників і положення чинного законодавства України, а також інших країн щодо припинення діяльності установ, маємо зробити висновок про те, що установа має можливість припинити свою діяльність у разі: 1) прийняття засновниками рішення про її припинення; 2) прийняття рішення про припинення установи відповідним державним органом, який здійснює державну реєстрацію, у випадках, встановлених законодавством; 3) систематичного порушення установою законодавства стосовно зайняття під-

присмницькою діяльністю; 4) недостатності майна; 5) неможливості досягнення поставленої перед установою мети; 6) ухилення від основної діяльності; 7) закінчення строку, на який була створена установа; 8) визнання недійсною реєстрації установи; 9) якщо діяльність установи спрямована на зміну конституційного ладу держави чи територіальної цілісності країни; 10) здійснення дій, що порушують права та свободи фізичних чи юридичних осіб; 11) грубих порушень закону, які призводять до зміни мети, для якої була створена установа; 12) злиття, приєднання, поділу, виділу, перетворення, ліквідації чи примусової реорганізації установи.

Вказані підстави можливо поділити на загальні, які притаманні всім юридичним особам, та спеціальні, притаманні тільки установам. До спеціальних ми відносимо третю, п'яту, шосту, одинадцяту. До загальних — усі інші.

Чинне законодавство не називає установи тими суб'єктами цивільного обороту, на які поширюється дія Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [148], як це зроблено щодо юридичних осіб, діючих у формі споживчого товариства, благодійного чи іншого фонду (ч. 4 ст. 5 Закону). Проте в судовій практиці непоодинокі випадки, коли з позовом про відкриття провадження у справі про банкрутство звертаються і до установ.

Так, виробниче підприємство водопровідно-каналізаційного господарства Південного берега Криму, м. Ялта звернулося з позовом про банкрутство до закладу Заміського дитячого оздоровчого табору «Ісарі» ім. В. Коробкова, м. Ялта Кримської республіканської організації профспілки працівників охорони здоров'я України. Постановою Севастопольського апеляційного господарського суду від 11.04.2006 р. і ухвалою господарського суду АРК від 29.11.2005 р. визнано грошові вимоги ініціюючого кредитора до боржника на суму 112 505,07 грн та зобов'язано його здійснити публікацію оголошення про порушення справи про банкрутство в офіційному друкованому органі, введено процедуру розпоря-

дження майном боржника та розпорядником майна боржника призначено арбітражного керуючого [204]¹.

Проте, як вірно зазначено в Постанові Вищого господарського суду України від 13 червня 2007 р. № 2-26/2865-2006 (2-26/10026-05) на касаційну скаргу Кримської республіканської організації профспілки працівників охорони здоров'я України, по-перше, справа про банкрутство порушується судом відносно боржника, який є суб'єктом підприємницької діяльності. По-друге, хоча в силу ч. 4 ст. 5 Закону положення цього Закону застосовуються також до юридичних осіб, які діють у формі споживчого товариства, благодійного чи іншого фонду, тобто передбачено, що положення Закону підлягають застосуванню і до юридичних осіб, які прирівняні до інших суб'єктів банкрутства, однак метою їх діяльності не є отримання прибутку, тобто неприбуткові (некомерційні) організації, як вбачається з матеріалів справи, згідно з випискою з Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України та свого статуту заклад Заміського дитячого оздоровчого табору «Ісарі» ім. В. Коробкова є установою. Таким чином, боржник у справі не є суб'єктом підприємницької діяльності та не є особою, прирівняною відповідно до ст. 5 Закону про банкрутство до суб'єкта підприємницької діяльності, відносно якого може бути порушена справа про банкрутство.

Враховуючи наведене, заклад Заміського дитячого оздоровчого табору «Ісарі» ім. В. Коробкова не може бути суб'єктом банкрутства, а тому провадження у справі про його банкрутство не може здійснюватися. У зв'язку з чим, керуючись статтями 1, 5, 40 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та статтями 111⁵, 111⁷, 111⁹–111¹¹ Господарського процесуального кодексу України, Вищий господарський суд України ухвалу за результатами підготовчого засідання суду скасував, а провадження у справі про банкрутство припинив.

¹ Рішення по справі № 2-26/10026-2005 (2-26/2865-2006) [204].

Висновки до розділу 2

1. У нормах відповідних статей ЦК України (83, 87–89) закладено алгоритм створення будь-якої юридичної особи. Екстраполюючи їх на установу, автор констатує, що, по-перше, для того щоб створити саме установу, тобто організацію, діяльність якої буде спрямована на досягнення соціально значущих цілей, необхідне бажання (волевиявлення) одного чи декількох осіб — її засновників; по-друге, засновник (-и) повинен (-и) скласти установчий акт (індивідуальний або спільний), у якому ця воля і знайде своє втілення; по-третє, засновникові (-ам) належить зареєструвати установу в установленому законом порядку. Вбачається, що основна частина правозастосування здійснюється суб'єктом (-ами) приватного права — засновником (-ами) установи, а орган державної реєстрації лише завершує цей процес, легітимуючи виникнення установи своїм актом.

2. Установчий акт — це так званий установчий правочин, який оформлює процес правозастосування, що відбувається в момент виникнення установи, і призначення якого — оформлення створення юридичної особи у формі установи, яка, як правило, повинна функціонувати безстроково. З огляду на специфіку установчого правочину, яким слід визнати установчий акт, останній не може визнаватися недійсним на тих самих підставах, які передбачені для визнання правочинів недійсними. Як недійсні можуть бути визнані лише дії засновників щодо створення установи, включаючи і дії із затвердження установчого акта, але не він сам.

3. Для створення установи чітко вирізняються такі етапи, як передреєстраційний і післяреєстраційний. Це пов'язано з тим, що майновий складник установи на момент визнання її юридичною особою існує тільки гіпотетично в установчому акті, оскільки відповідно до ст. 102 ЦК України майно передається останній лише після її державної реєстрації. З огляду на те, що юридична особа вважається створеною саме з дня її державної реєстрації (ч. 4 ст. 87 ЦК України), передача

майна, тобто наповнення такої ознаки установи, як її майнова відокремленість, винесена ЦК України за межі процесу створення установи.

4. Те, що ЦК України дозволяє створення установи на підставі установчого акта, який міститься в заповіті, по суті слід визнати правильним, але з певним уточненням. Спадкодавець має право в заповіті зобов'язати спадкоємця створити установу, виділивши для цього останньому необхідні кошти. До заповіту слід додати установчий акт, який і стане установчим документом установи, якщо спадкоємець прийме спадщину.

За загальним правилом, якщо установчий акт не відповідатиме вимогам, що пред'являються щодо його змісту законом, то установа взагалі не повинна бути зареєстрована як юридична особа. Але відсутність окремих положень установчого акта, який додається до заповіту, за винятком мети функціонування установи та засновника установи, може бути доповнена органом державної реєстрації.

Підставою створення установи при житті засновника (засновників) є установчий акт. Якщо обов'язок спадкоємця створити установи міститься в заповіті, підставою створення такої установи буде складний юридичний склад, а саме заповіт, установчий акт, який додається до заповіту, смерть спадкодавця, вступ спадкоємця у спадщину, звернення останнього у відповідні органи з вимогою зареєструвати установу і реєстрація останньої як юридичної особи.

5. Правове регулювання майнової основи діяльності установ приватного права шляхом закріплення за ними майна на праві власності є цілком виправданим. Адже характер цивільної правосуб'єктності таких установ — це той чинник, який виключає можливість закріплення майна, що забезпечує їх участь у цивільному обороті (незалежно від того, що вони є непрофесійними його учасниками) не на праві власності, а на будь-якому іншому обмеженому речовому праві на чужі речі.

6. Закріплюючи за установою право на здійснення підприємницької діяльності, законодавець розраховує на те, що

майно, яке буде одержано установою за рахунок здійснення цієї діяльності, також перейде у її власність. Ось чому він виокремлює такі підстави набуття установою права власності на майно, як-от: а) передача засновником свого майна (в тому числі грошових коштів) у процесі створення останньої; б) набуття нею майна при здійсненні основної діяльності; в) набуття установою майна в процесі здійснення підприємницької діяльності; г) одержання майна від інших учасників цивільних відносин у виді пожертв, дарунків, грантів, заповітів тощо.

7. Майно установ має цільове призначення й повинно використовуватись виключно для досягнення, по-перше, суспільно значущих цілей, визначених її засновником (-ами); по-друге, тих, які за своїм характером пов'язані з цілями, визначеними засновником (-ами) і які спрямовані на досягнення суспільно значущої мети. Цільове використання майна установ впливає на його оборотоздатність.

8. На особливість майнової відповідальності установи впливає той факт, що остання, будучи за своєю суттю підприємницькою організацією, наділяється правом здійснювати підприємницьку діяльність. Іншими словами, її майнова основа має гарантувати відшкодування в повному обсязі тих збитків, які може понести контрагент установи у випадку невиконання або неналежного виконання нею своїх зобов'язань перед ним. Звідси установа приватного права як учасник цивільного обороту самостійно несе ризик можливої майнової відповідальності й майнових збитків, а це, у свою чергу, змінює й підхід до відповідальності за її зобов'язаннями. Засновник (-и) установи вже не несе (-уть) субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями останньої. Установа ж самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями й не відповідає за зобов'язаннями її засновника (-ів).

9. Закладення на рівні ЦК України певного механізму зменшення рівня небезпеки відшкодування установою збитків, який виявляється в забороні на здійснення нею підприємницької діяльності, якщо остання не відповідає цілям, для яких вона була створена, й не сприяє їх досягненню (ст. 86

ЦК України), звичайно замало. Слід запровадити обов'язковість окреслення мінімального розміру майнових активів, а також закріпити на рівні ЦК України можливість примусової ліквідації установ, які систематично провадять діяльність, що суперечить визначеній їх установчими актами меті, або розподіляють отриманий від підприємницької діяльності прибуток на користь засновників.

10. Створення відповідних органів управління юридичною особою — це не просто можливість її засновників, а імперативно встановлений законом механізм набуття останньою цивільних прав та обов'язків як учасниці цивільного обороту. На відміну від інших організаційно-правових форм юридичної особи закріплення за учасниками установи права своїми діями набувати для неї певні права й обов'язки неможливо. Управляти установою можна шляхом створення в її структурі органів як імперативно визначених на рівні закону, а саме виконавчого органу — правління й наглядової ради, так і передбачених засновником в установчому акті.

11. На відміну від товариств, мета здійснення діяльності яких визначається загальною волею самих його учасників, установка створюється за волевиявленням особи, яка стоїть поза нею або яка навіть уже перестала існувати. Тому воля установи — це волевиявлення її засновника (-ів), яке провадиться в життя її правлінням. Цим пояснюється те, що в установі немає волеутворюючого органу, а існує лише волевиявляючий (виконавчий) орган — правління.

12. Юридична особа, включаючи й установу, набуває цивільних прав та обов'язків через свої органи, які не є самостійними суб'єктами права. Тому в разі припинення її діяльності, включаючи й перетворення (зміну) її організаційно-правової форми, незалежно від того, що в установі з'являється правонаступник, її органи також припиняють свою діяльність, а тому вимоги про визнання недійсними рішень цих органів залишаються без задоволення.

13. Функціонування особи як засновника установи не завершується визначенням мети її діяльності й виділенням

майна для її досягнення, а заборона засновнику управляти нею пов'язана лише з тим, що установа не є об'єднанням осіб, тобто союзом. Особа ж, яка свідомо йшла на заснування, так би мовити, «ідеального союзу», не втрачає до його діяльності інтересу як можливості досягти соціально значущу мету. Тому є сенс на рівні ЦК України закріпити за засновником (-ами) право своєрідного контролю за діяльністю установи і створити в структурі її органів піклувальну раду, в діяльності якої братиме участь і засновник.

14. Надання установам загальної (універсальної) правоздатності не узгоджується з цільовим характером їх діяльності. Правоздатність установи обмежується неможливістю отримання нею прибутку як основної мети діяльності, розподілу його між засновниками і необхідністю спрямування його на досягнення заздалегідь визначеної засновником (-ами) суспільно значущої мети, що свідчить про спеціальну правоздатність цієї юридичної особи.

15. Для припинення діяльності установ законодавець не встановлює єдиного порядку цієї процедури. Установа має можливість припинити свою діяльність у разі: 1) прийняття засновниками рішення про її припинення; 2) прийняття рішення про припинення установи відповідним державним органом, який здійснює державну реєстрацію у випадках, встановлених законодавством; 3) систематичного порушення установою законодавства стосовно зайняття підприємницькою діяльністю; 4) недостатності майна; 5) неможливості досягнення поставленої перед установою мети; 6) ухилення від основної діяльності; 7) закінчення строку, на який була створена установа; 8) визнання недійсною реєстрації установи; 9) якщо діяльність установи спрямована на зміну конституційного ладу держави чи територіальної цілісності країни; 10) здійснення дій, що порушують права та свободи фізичних чи юридичних осіб; 11) грубих порушень закону, які призводять до зміни мети, для якої була створена установа; 12) злиття, приєднання, поділу, виділу, перетворення, ліквідації чи примусової реорганізації установи.

16. Установа не повинна визнаватися банкрутом на підставі Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

17. Пропонується:

– на рівні Закону України «Про установи» встановити єдиний порядок створення установ як організаційно-правової форми непідприємницьких юридичних осіб незалежно від їх виду, визначивши основні положення щодо прийняття, змісту і форми установчого акта, строків реєстрації установи, сплати державного мита за таку реєстрацію;

– частину 3 ст. 87 ЦК України викласти в такій редакції:
Установа створюється на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником (-ами). Установчий акт слугує додатком до заповіту, за яким спадкодавець зобов'язує спадкоємця створити установу з визначеною спадкодавцем метою функціонування останньої.

До створення установи установчий акт, складений однією або кількома особами, може бути скасований засновником (засновниками);

– частину 3 ст. 88 ЦК України викласти в такій редакції:
В установчому акті установи вказуються її найменування, засновник (-и), мета, визначаються майно, яке необхідне для досягнення цієї мети і яке передається цій установі засновником (-ами) до її державної реєстрації (в разі смерті останнього — зобов'язаною особою після державної реєстрації установи), структура управління нею, порядок і підстави припинення її діяльності тощо.

Якщо в установчому акті, який доданий до заповіту, відсутні окремі із зазначених вище положень, за винятком мети установи, засновника (-ів), їх встановлює орган, що здійснює державну реєстрацію;

– статтю 101 викласти в такій редакції:

• абз. 1 ч. 1 ст. 101 ЦК України: *Засновники установи не беруть участі в управлінні нею, але беруть участь у роботі піклувальної ради;*

- абз. 2 ч. 2 ст. 101 ЦК України: *Наглядова рада здійснює нагляд за управлінням майном установи, дає згоду на здійснення установою певних видів підприємницької діяльності і здійснює нагляд за діяльністю установи;*

- доповнити ст. 101 ЦК України частиною 3, виклавши її в такій редакції:

Контроль за дотриманням мети установи здійснює підклубальна рада, до складу якої входить (-ять) засновник (-и);

- внести зміни до ч. 1 ст. 91 ЦК України, виклавши її в такій редакції:

Юридична особа здатна мати такі самі цивільні права й обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині, за винятком випадків, коли відповідно до закону за нею закріплюється спеціальна правоздатність;

- виключити ч. 1 ст. 102 ЦК України.

Список використаної літератури

1. Авилов, Г. Е. Юридические лица в современном российском гражданском праве [Текст] / Г. Е. Авилов, Е. А. Суханов // Вестн. гражд. права. – 2006. – № 1, т. 6. – С. 14–25.
2. Алексей, П. В. Некоммерческие организации [Текст] : учеб. пособие / П. В. Алексей ; Юрид. ин-т МВД РФ. – М. : Кн. мир, 2002. – 91 с.
3. Ананских, Е. С. Гражданская правоспособность и гражданская процессуальная правоспособность юридического лица: понятие и соотношение [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражд. право, семейн. право, гражд. процесс, междунар. частн. право», спец. 12.00.15 «Гражд. процесс, арбитраж. процесс» / Е. С. Ананских ; Волгогр. гос. ун-т. – Саратов, 2005. – 29 с.
4. Андреев, В. К. Механизм осуществления правоспособности юридического лица [Текст] / В. К. Андреев // Сов. государство и право. – 1966. – № 9. – С. 48–53.
5. Анненков, К. Система русского гражданского права [Текст] / К. Анненков. – 3-е изд., вновь пересмотр. и доп. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1910. – Т. 1 : Введение и общая часть. – 703 с.
6. Архипов, С. И. Субъект права: теоретическое исследование [Текст] / С. И. Архипов. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2004. – 469 с.
7. Асосков, А. В. Правовые формы участия юридических лиц в международном коммерческом обороте [Текст] / А. В. Асосков. – М. : Статут, 2003. – 349 с.
8. Астахов, В. В. Правовое регулирование функционирования в Украине высших учебных заведений негосударственной формы собственности [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражд. право, семейн. право, гражд. процесс, междунар. частн. право» / В. В. Астахов. – Харьков, 1999. – 19 с.
9. Балашук, Т. Організаційна єдність як ознака юридичної особи [Текст] / Т. Балашук // Підприємництво, госп-во і право. – 2005. – № 2. – С. 41–44.

10. Белов, В. А. Гражданское право. Общая часть [Текст] : учебник / В. А. Белов. – М. : ЮрИнфоР, 2002. – 639 с.
11. Беляев, К. П. Некоммерческие организации в системе юридических лиц [Текст] / К. П. Беляев // Цивилистические записки. – М. ; Екатеринбург, 2004. – Вып. 3. – С. 390–405.
12. Бидный, Л. Е. Правовое положение благотворительных фондов в США [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражд. право, семейн. право, гражд. процесс, междунар. частн. право» / Л. Е. Бидный ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений. – М., 1977. – 21 с.
13. Блюмхардт, О. Органи акціонерного товариства (порівняльно-правове дослідження) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Хоз. право, арбитраж. процесс» / О. Блюмхардт. – К., 2002. – 19 с.
14. Богданов, Е. В. Правовое положение органа юридического лица [Текст] / Е. В. Богданов // Рос. право. – 2001. – № 3. – С. 111–120.
15. Богданов, Е. В. Сущность и ответственность юридического лица [Текст] / Е. В. Богданов // Государство и право. – 1997. – № 10. – С. 98–101.
16. Борисова, В. До проблеми створення юридичних осіб [Текст] / В. Борисова // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2002. – № 2. – С. 79–88.
17. Борисова, В. И. Корпорация – организационно-правовая форма корпоративных отношений [Текст] / В. И. Борисова // Альманах цивилистики. – К., 2008. – Вып. 1. – С. 249–269.
18. Борисова, В. І. До проблеми участі публічних юридичних осіб в цивільних правовідносинах [Текст] / В. І. Борисова // Трансформація ринкових відносин в Україні: організаційно-правові та економічні проблеми : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 15 трав. 2003 р. – О., 2003. – С. 7–8.
19. Борисова, В. І. Органи управління юридичної особи як її інституціонально-функціональні представники [Текст] / В. І. Борисова // Право України. – 2007. – № 6. – С. 97–102.
20. Борисова, В. І. Особливості життєвого циклу (буття) юридичних осіб [Текст] / В. І. Борисова // Проблема юридичної особи у

- цивільному праві України : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна, Харків, 21 трав. 2004 р. – Х., 2004. – С. 6–15.
21. Борисова, В. І. Теорії юридичної особи: історія та сучасність [Текст] / В. І. Борисова // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2001. – № 4. – С. 117–130.
 22. Борисова, В. І. Юридична особа та її залежність від засновників [Текст] / В. І. Борисова // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. – Х., 2000. – Ч. 2. – С. 35–38.
 23. Борисова, В. Установа – одна з організаційно-правових форм юридичної особи [Текст] / В. Борисова // Проблеми законності. – Х., 2002. – Вип. 57. – С. 27–34.
 24. Братусь, С. Н. Субъекты гражданского права [Текст] / С. Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1950. – 408 с.
 25. Братусь, С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица) [Текст] / С. Н. Братусь // Ученые труды / Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юстиции СССР. – М., 1947. – Вып. 12. – 364 с.
 26. Булатов, Е. В. Правовой статус некоммерческих организаций в контексте положений новых Гражданского и Хозяйственного кодексов Украины [Текст] / Е. В. Булатов // Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування : матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 23 квіт. 2003 р. – Х., 2004. – Ч. 1. – С. 192–195.
 27. Булатов, Е. В. Проблемные аспекты имущественной ответственности учреждений [Текст] / Е. В. Булатов // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. – К., 2004. – С. 562–568.
 28. Булатов, Є. В. Правовий статус установи як учасника господарських відносин [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Хоз. право, арбитраж. процесс» / Є. В. Булатов ; НАН Ін-т екон.-правов. дослідж. – Донецьк, 2005. – 22 с.
 29. Вагацума, С. Гражданское право Японии [Текст] : в 2 кн. / С. Вагацума, Т. Ариидзуми ; под ред. Р. О. Халфиной. – М. : Прогресс, 1983. – Кн. 1. – 351 с.

30. Веберс, Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве [Текст] / Я. Р. Веберс. – Рига : Знание, 1976. – 231 с.
31. Венедиктов, А. В. Государственная социалистическая собственность [Текст] / А. В. Венедиктов. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1948. – 839 с.
32. Венедиктов, А. В. Государственные юридические лица в СССР [Текст] / А. В. Венедиктов // Сов. государство и право. – 1940. – № 10. – С. 63–66.
33. Венедиктова, І. В. Правовий статус юридичних осіб за римським правом [Текст] / І. В. Венедиктова // Проблема юридичної особи у цивільному праві України : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна, 21 трав. 2004 р. – Х., 2004. – С. 59–60.
34. Вильнянский, С. И. Лекции по советскому гражданскому праву [Текст] / С. И. Вильнянский. – Харьков : Изд-во ХГУ, 1958. – Ч. 1. – 340 с.
35. Винник, О. Имущественная самостоятельность как необходимое условие для осуществления предпринимательской деятельности (проблема правового режима имущества субъекта предпринимательства) [Текст] / О. Винник // Предпринимательство, хоз-во и право. – 1997. – № 3. – С. 3–6.
36. Витрянский, В. Реорганизация и ликвидация юридических лиц: забота об интересах кредиторов [Текст] / В. Витрянский // Бизнес. – 1995. – № 3. – С. 98.
37. Вінар, Л. В. Правовий статус юридичних осіб заснованих державою [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражд. право, семейн. право, гражд. процесс, междунар. частн. право» / Л. В. Вінар ; Львів. нац. ун-т. – Л., 2006. – 19 с.
38. Генкин, Д. Н. Гражданское и торговое право капиталистических стран [Текст] / Д. Н. Генкин. – М. : Госюрлитиздат, 1949. – 544 с.
39. Герваген, Л. Л. Развитие учения о юридическом лице [Текст] / Л. Л. Герваген. – СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1888. – 92 с.
40. Германское право : Гражданское уложение [Текст] : пер. с нем. / науч. ред. В. В. Залесский. – М. : МЦФЭР, 1996. – Ч. 1. – 552 с.

41. Гидулянов, П. В. Николай Семенович Суворов : из отчета Император. Моск. ун-та за 1909 г. [Текст] / П. В. Гидулянов. – М., 1910. – 191 с.
42. Гордон, М. В. Наследование по закону и по завещанию [Текст] / М. В. Гордон. – М. : Юрид. лит., 1967. – 119 с.
43. Господарський кодекс України [Текст] : Закон України від 16.01.2003 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18, 19/20, 21/22. – Ст. 144.
44. Гражданский кодекс Российской Федерации [Текст] : (части I, II и III) : офиц. текст. – М. : Омега-Л, 2004. – 392 с.
45. Гражданский кодекс Туркменистана Сапармурата Туркменбаши [Текст]. – Ашгабад : Туркменистанын Юстиция министрлиги, 1999. – 760 с.
46. Гражданское и торговое право капиталистических стран [Текст] / под ред. Д. М. Генкина. – М. : Госюрлитздат, 1949. – 544 с.
47. Гражданское право [Текст] : учебник / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Проспект, 1997. – Ч. 1. – 632 с.
48. Гражданское право [Текст] : учебник / под ред. С. П. Гришаева. – М. : Юристь, 2003. – 484 с.
49. Гражданское право [Текст] : учеб. для вузов : в 2 ч. / под общ. ред. Т. И. Илларионовой, Б. М. Гонгалю, В. А. Плетнева. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – Ч. 1. – 453 с.
50. Гражданское право капиталистических государств [Текст] : учебник / отв. ред. Е. А. Васильев. – М. : Междунар. отношения, 1992. – 554 с.
51. Гражданское право Украины [Текст] : учеб. для вузов системы МВД Украины : в 2 ч. / под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко ; Ун-т внутр. дел. – Харьков : Основа, 1996. – Ч. 1. – 440 с.
52. Грешников, И. П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве [Текст] / И. П. Грешников. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 331 с.
53. Grimm, D. D. К учению о субъектах прав [Текст] / Д. Д. Гримм // Вестн. права. – 1904. – № 9. – С. 169–174 ; № 10. – С. 200–211.

54. Гримм, Д. Д. Лекции по догме римского права [Текст] / Д. Д. Гримм. – М. : Зерцало, 2003. – 496 с.
55. Дебольский, Н. Н. Гражданская дееспособность по русскому праву до конца XVII века [Текст] / Н. Н. Дебольский. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1903. – 441 с.
56. Декрет Всеросійського ЦВК від 11 червня 1918 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ubooks.com.ua/books/00028/inx27.php>. – Заголовок з екрана.
57. Декрет РНК РСФСР від 8 червня 1918 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyclop.com.ua/contentview/336/1/1/212/>. – Заголовок з екрана.
58. Довгерг, А. С. Концепція та види юридичних осіб у проекті Цивільного кодексу України [Текст] / А. С. Довгерг // Кодифікація приватного (цивільного) права України. – К., 2000. – С. 131–133.
59. Ершова, И. В. Хозяйственная деятельность государственных учреждений: проблемы теории и практики [Текст] / И. В. Ершова // Юрист. – 2001. – № 5. – С. 27–30.
60. Жабреев, В. С. О праве самостоятельного распоряжения учреждений и его государственной регистрации [Текст] / В. С. Жабреев // Цивилистические записки. – М. : Екатеринбург, 2005. – Вып. 4. – С. 406–418.
61. Загородний, С. А. Спеціальна правоздатність недержавних вищих навчальних закладів [Текст] / С. А. Загородний // Проблема юридичної особи у цивільному праві України : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна, Харків, 21 трав. 2004 р. – Х., 2004. – С. 83–85.
62. Загурский, Л. Н. Элементарный учебник римского права. Общая часть [Текст] : пособие к лекциям / Л. Н. Загурский. – 2-е испр. и доп. изд. – Харьков : Типо-литограф. И. М. Варшавчика, 1897. – Вып. 1–3. – 626 с.
63. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [Текст] : наук.-практ. комент. / Ю. М. Великий, В. В. Прохорова, І. П. Косарева, Ю. В. Прохорова. – Х. : Інжек, 2008. – 448 с.
64. Захаров, В. А. Создание юридических лиц: правовые вопросы [Текст] / В. А. Захаров. – М. : НОРМА, 2002. – 208 с.

65. Збірник статей, присвячених пам'яті академіка, професора В. Н. Гордона [Текст]. – К. : Держвидав України, 1927. – 323 с.
66. Зыкова, И. В. Юридические лица: создание, реорганизация, ликвидация [Текст] / И. В. Зыкова. – М. : Ось-89, 2005. – 256 с.
67. Ионцев, М. Г. Акционерные общества : Правовые основы. Имущественные отношения. Управление и контроль. Защита прав акционеров [Текст] / М. Г. Ионцев. – М. : Ось-89, 2003. – 752 с.
68. Иоффе, О. С. Избранные труды по гражданскому праву : Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика истории теории «хозяйственного права» [Текст] / О. С. Иоффе. – 2-е изд., испр. – М. : Статут, 2003. – 362 с.
69. Иоффе, О. С. Логические пределы понятий юридического лица, оперативного управления, хозяйственного обязательства [Текст] / О. С. Иоффе // Цивилистические исследования : сб. науч. тр. памяти И. В. Федорова. – М., 2004. – Вып. 1. – С. 36–54.
70. Иоффе, О. С. Основы римского гражданского права [Текст] : учеб.-метод. пособие / О. С. Иоффе, В. А. Мусин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1974. – 156 с.
71. Иоффе, О. С. Развитие цивилистической мысли в СССР [Текст] : ч. 1 / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1975. – 160 с.
72. История Древнего Рима [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rome.webzone.ru>. – Загл. с экрана.
73. Кашковский, О. П. О критериях разграничения коммерческих и некоммерческих организаций [Текст] / О. П. Кашковский // Юрист. – 2000. – № 5. – С. 14–19.
74. Кібенко, О. Чи потрібна українським товариствам наглядова рада : аналіз окремих положень проекту Закону «Про акціонерні товариства» на предмет відповідності європейським стандартам [Текст] / О. Кібенко // Підприємництво, госп-во і право. – 2005. – № 11. – С. 37–40.
75. Класифікатор інституційних секторів економіки України [Електронний ресурс] : затв. наказом Держ. ком. статистики України

- від 18.04.2005 р. № 96 // Державний комітет статистики України : офіц. сайт. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/norm_doc/norm_2005/96.htm. – Заголовок з екрана.
76. Клячов, Н. Шляхетні і благодійні заклади. Монастирі, архієрейські будинки [Текст] / Н. Клячов // Юрид. вісн. – 1862. – XIX–XX : Цивільне право по початках російського законодавства; Правоздатність юридичної особи. – 64 с.
77. Климкин, С. И. Реализация правоспособности юридического лица через его органы [Текст] / С. И. Климкин // Цивилистические записки. – М., 2001. – С. 158–176.
78. Козлова, Н. В. Понятие и сущность юридического лица: очерк истории и теории [Текст] : учеб. пособие / Н. В. Козлова. – М. : Статут, 2003. – 318 с.
79. Козлова, Н. В. Правосубъектность юридического лица [Текст] / Н. В. Козлова. – М. : Статут, 2005. – 476 с.
80. Козлова, Н. В. Учредительный договор о создании коммерческих обществ и товариществ [Текст] : учеб. и практ. пособие / Н. В. Козлова. – М. : БЕК, 1994. – 174 с.
81. Колотыгина, З. А. Правоспособность бюджетных учреждений [Текст] / З. А. Колотыгина // Юрист. – 2000. – № 12. – С. 29–36.
82. Комментарий к гражданскому кодексу Молдавской ССР [Текст] / под ред. В. И. Давыдова, А. Л. Маковского. – Кишинев : Картя Молдовэняскэ, 1971. – 535 с.
83. Комментарий к Федеральному закону о некоммерческих организациях [Текст] / под ред. М. Ю. Тихомирова. – М. : Изд-во М. Ю. Тихомирова, 1998. – 307 с.
84. Комментарий части первой Гражданского кодекса Российской Федерации [Текст]. – М. : Ред. журн. «Хоз-во и право»; СПАРК, 1995. – 597 с.
85. Конституція (Основний Закон) України [Текст] : прийнята на позачерг. сьомій сес. Верхов. Ради УРСР дев'ятого скликання 20 квіт. 1978 р. // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1978. – № 18. – С. 268.
86. Конституція України [Текст] : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

87. Кочергина, Е. А. Признаки юридических лиц и их организационно-правовая форма: вопросы соотношения конструкций [Текст] / Е. А. Кочергина // Проблема юридичної особи у цивільному праві України : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна, 21 трав. 2004 р. – Х., 2004. – С. 161–165.
88. Кравчук, В. Про правоздатність юридичних осіб: окремі питання [Текст] / В. Кравчук // Право України. – 1991. – № 11. – С. 16–19.
89. Красько, И. Некоторые проблемы теории юридических лиц и их прикладное значение (классификация, корпоративные права, ответственность участников) [Текст] / И. Красько // Предпринимательство, хоз-во и право. 1998. – № 10. – С. 3–5.
90. Кривенко, О. Г. Деякі аспекти правосуб'єктності юридичної особи [Текст] / О. Г. Кривенко // Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування : матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 23 квіт. 2003 р. – Х., 2004. – Ч. 2. – С. 63–65.
91. Кряжевских, К. П. Правовая природа самостоятельного распоряжения имуществом, приобретенным финансируемым собственником учреждением на доходы от «предпринимательской» деятельности [Текст] / К. П. Кряжевских // Актуальные проблемы гражданского права. – М., 2003. – Вып. 6. – С. 175–179.
92. Кузнецова, Н. С. Регулювання економічних відносин цивільним законодавством України [Текст] / Н. С. Кузнецова // Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції: Проблеми, досвід, перспективи : матеріали наук.-практ. конф. від 25 черв. 1997 р. – К. ; Х., 1998. – С. 144–147.
93. Кучеренко, І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражд. право, семейн. право, гражд. процесс, междунар. частн. право» / І. М. Кучеренко ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 36 с.
94. Кучеренко, І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права [Текст] : монографія / І. М. Кучеренко. – К. : Юрид. вид-во «Аста», 2004. – 328 с.

95. Леонова, Г. Б. Учреждение как субъект гражданского права [Текст] / Г. Б. Леонова // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 11. Право. – 1998. – № 1. – С. 56–70.
96. Лескова, Ю. Г. Правовое положение учреждений по российскому законодательству [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражд. право, семейн. право, гражд. процесс, междунар. частн. право» / Ю. Г. Лескова. – Белгород, 2004. – 22 с.
97. Лещенко, Д. С. Правовий статус установ в цивільному праві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивіл. право, сімейне право, цивіл. процес, міжнар. приват. право» / Д. С. Лещенко ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 20 с.
98. Лещенко, Д. С. Правовий статус установ в цивільному праві України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д. С. Лещенко. – К., 2005. – 196 с.
99. Литвина, О. Ю. Источники формирования имущества благотворительных организаций: правовая характеристика [Текст] / О. Ю. Литвина // Проблемы законности. – Х., 2002. – Вып. 54. – С. 33–36.
100. Литвина, О. Ю. К вопросу о возникновении и становлении благотворительных организаций [Текст] / О. Ю. Литвина // Проблемы законности. – Х., 2000. – Вып. 44. – С. 64–69.
101. Лихотникова, Е. П. Некоммерческие организации: правосубъектность и право собственности [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражд. право, семейн. право, гражд. процесс, междунар. частн. право» / Е. П. Лихотникова ; Моск. акад. экономики и права. – М., 2004. – 23 с.
102. Литвіна, О. Ю. Правове положення благодійних організацій в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивіл. право, сімейне право, цивіл. процес, міжнар. приват. право» / О. Ю. Литвіна ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 21 с.
103. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики [Текст] : Наказ Держ. ком. України з питань регуляторної політики та підприємництва, М-ва охорони

- здоров'я України від 16.02.2001 р. № 38/63 // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 10. – Ст. 421.
104. Лупарев, Г. П. Понятие и виды религиозных организаций в СССР [Текст] / Г. П. Лупарев // Сов. государство и право. – 1991. – № 6. – С. 35–42.
105. Любимов, Ю. С. Квazисубъектное образование в гражданском праве [Текст] / Ю. С. Любимов // Изв. вузов. Правоведение. – 2000. – № 6. – С. 98–124.
106. Майданик, Р. Довірка власність у цивільному праві України (формування, порівняльний аналіз і поняття) [Текст] / Р. Майданик // Укр. комерц. право. – 2004. – № 5. – С. 37–56.
107. Малыга, В. А. Проблемы правового регулирования отношений собственности в новом Гражданском кодексе Украины [Текст] / В. А. Малыга // Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування : матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 23 квіт. 2003 р. – Х., 2004. – Ч. 1. – С. 77–79.
108. Мамай, В. Договор о совместной деятельности – исходная основа формирования состава учредителей [Текст] / В. Мамай // Хоз-во и право. – 1997. – № 7. – С. 136–140.
109. Мейер, Д. И. О разграничении юридических лиц на союзы (товарищества) и учреждения [Текст] / Д. И. Мейер // Русское гражданское право : в 2 ч. – По испр. и доп. 8-му изд. 1902 г. – М., 1997. – Ч. 1. – 439 с.
110. Милькова, Л. Ф. Органы юридического лица [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражд. право, семейн. право, гражд. процесс, междунар. частн. право» / Л. Ф. Милькова ; Свердлов. юрид. ин-т. – Свердловск, 1992. – 19 с.
111. Минц, Б. И. Научные учреждения как субъекты права [Текст] / Б. И. Минц // Гражданские правоотношения и их структурные особенности : сб. науч. тр. Свердлов. юрид. ин-та. – Свердловск, 1975. – Вып. 39. – С. 125–133.
112. Могилевский, С. Д. Правовые основы деятельности акционерных обществ [Текст] : учеб.-практ. пособие / С. Д. Могилевский. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Дело, 2004. – 672 с.

113. Модельный Гражданский кодекс для государств-участников Содружества Независимых Государств [Электронный ресурс] : принят постановлением Межпарламент. Ассамблеи государств-участников СНГ 13 мая 1995 г. – Режим доступа : <http://www.iacis.ru/html/?id=22&pag=22&nid=1>. – Загл. с экрана.
114. Нестеренко, П. В. Вищі навчальні заклади як суб'єкти майнових правовідносин [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивіл. право, сімейне право, цивіл. процес, міжнар. приват. право» / П. В. Нестеренко ; Ун-т внутр. справ МВС України. – Х., 2009. – 19 с.
115. Новак, Д. В. К упорядочению системы некоммерческих организаций [Текст] / Д. В. Новак // Вестн. гражд. права. – 2007. – № 3. – С. 61–98.
116. Новицкий, И. Б. Основы римского гражданского права [Текст] : учебник / И. Б. Новицкий. – 3-е изд. – М. : Юрид. лит., 1972. – 296 с.
117. О некоммерческих организациях [Текст] : Закон Рос. Федерации от 12.01.1996 г. № 7-ФЗ // Свод Законов Рос. Федерации. – 1996. – № 3. – Ст. 145.
118. Ожегов, С. И. Словарь русского языка [Текст] : около 57000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 14-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1983. – 816 с.
119. Основы законодательства України про культуру [Текст] : Закон України від 14.02.1992 р. № 2117-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 21. – Ст. 294.
120. Основы законодательства України про охорону здоров'я [Текст] : Закон України від 19.11.1992 р. № 2831-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
121. Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик [Текст]. – М. : Юрид. лит., 1987 – 512 с.
122. Панкратов, П. А. Юридическое лицо как инструмент перераспределения собственности (к 15-летию начала реформы института юридического лица) [Текст] / П. А. Панкратов, Н. В. Козлова // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 11. Право. – 2002. – № 1. – С. 90–98.

123. Пашков, В. М. Господарсько-правовий статус закладів охорони здоров'я [Текст] / В. М. Пашков. – К. : МОРІОН, 2008. – 148 с.
124. Пашков, В. М. Проблеми правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я (господарсько-правовий контекст) [Текст] / В. М. Пашков. – К. : МОРІОН, 2009. – 448 с.
125. Пересунько, С. І. Право державної власності в Україні (історія, сучасність, перспективи) [Текст] / С. І. Пересунько. – Кіровоград : Єлісавет, 1998. – 373 с.
126. Петров, Д. В. Право хозяйственного ведения и право оперативного управления [Текст] / Д. В. Петров. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 361 с.
127. Петров, Д. В. Правовая сущность институтов хозяйственного ведения и оперативного управления [Текст] / Д. В. Петров // Изв. вузов. Правоведение. – 2001. – № 3. – С. 77–95.
128. Петровская, Л. Учреждения как субъекты гражданского права [Текст] / Л. Петровская // Підприємництво, госп-во і право. – 2001. – № 2. – С. 34–36.
129. Питання Академії правових наук України [Текст] : Указ Президента України від 10.02.2009 р. № 80/2009 // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 11. – Ст. 311.
130. Піддубна, В. Ф. Релігійні організації як суб'єкти цивільних відносин [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивіл. право, сімейне право, цивіл. процес, міжнар. приват. право» / В. Ф. Піддубна. – Х., 2008. – 20 с.
131. Піддубна, В. Ф. Релігійні організації як суб'єкти цивільних відносин [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / В. Ф. Піддубна. – Х., 2009. – 196 с.
132. Піддубна, В. Ф. Щодо спеціальної правоздатності релігійних організацій [Текст] / В. Ф. Піддубна // Право України. – 2004. – № 11. – С. 112–115.
133. Підпригора, О. А. Римське право [Текст] : підручник / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
134. Победоносцев, К. П. Курс гражданского права [Текст] : в 3 т. / К. П. Победоносцев. – М. : Зерцало, 2003. – Т. 3. – 608 с.

135. Покровский, И. А. Основные проблемы гражданского права [Текст] / И. А. Покровский. – М. : Статут, 2001. – 354 с.
136. Положення про державну реєстрацію, перереєстрацію та облік музеїв [Електронний ресурс] : затв. наказом М-ва культури і мистецтв України від 30.04.1996 р. № 220 // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Заголовок з екрана.
137. Положення про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії [Електронний ресурс] : Указ Президента від 19.02.1994 р. №55/94 // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Заголовок з екрана.
138. Положення про координаційний центр трансплантації органів, тканин і клітин [Текст] : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 11.12. 2006 р. № 812 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 52. – Ст. 3550.
139. Полонский, Э. Г. Право оперативного управления государственным имуществом [Текст] / Э. Г. Полонский. – М. : Юрид. лит., 1980. – 176 с.
140. Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ipe.poltava.ua>. – Заголовок з екрана.
141. Попов, Ю. Поняття права господарського відання в рішенні іноземного суду [Текст] / Ю. Попов // Укр. комерц. право. – 2004. – № 5. – С. 19–24.
142. Примак, В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб [Текст] : монографія / В. Д. Примак. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 432 с.
143. Про Академію правових наук України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 23.07.1993 р. № 275/93 // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=275%2F93&c=1#Public>. – Заголовок з екрана.
144. Про банки та банківську діяльність [Текст] : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 5/6. – Ст. 30.

145. Про бібліотеки та бібліотечну справу [Текст] : Закон України від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 7. – Ст. 45.
146. Про благодійництво та благодійні організації [Текст] : Закон України 16.09.1997 р. № 531/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 46. – Ст. 292.
147. Про вищу освіту [Текст] : Закон України від 17.01.2002 р. № 2984-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.
148. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом [Текст] : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
149. Про власність [Текст] : Закон України від 07.02.1991 р. № 697-XII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 20. – Ст. 249.
150. Про господарські товариства [Текст] : Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
151. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців [Текст] : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.
152. Про дошкільну освіту [Текст] : Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 49. – Ст. 259.
153. Про житловий фонд соціального призначення [Текст] : Закон України від 12.01.2006 р. № 3334-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 19/20. – Ст. 159.
154. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Текст] : Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.
155. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття [Текст] : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

156. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням [Текст] : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.
157. Про затвердження Методичних рекомендацій з організації роботи закладів ресторанного господарства при вищих навчальних закладах [Електронний ресурс] : наказ М-ва економіки та з питань європ. інтеграції України від 05.03.2004 р. № 93 – Режим доступу : http://jobsafety.com.ua/ids_op/date_full/1022_1589_1.html. – Заголовок з екрана.
158. Про затвердження Переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад та посад молодих спеціалістів з фармацевтичною освітою у закладах охорони здоров'я [Текст] : наказ М-ва охорони здоров'я України від 28.10.2002 р. № 385 // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 46. – Ст. 2116.
159. Про затвердження Правил роботи закладів (підприємств) громадського харчування [Текст] : наказ М-ва економіки та з питань європ. інтеграції України від 24.07.2002 р. № 219 // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 34. – Ст. 1633.
160. Про затвердження примірного статуту вищого навчального закладу [Текст] : наказ М-ва освіти України від 05.02.2003 р. № 6 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 32. – Ст. 2365.
161. Про затвердження Рекомендацій щодо організації громадського харчування на території ринку (торговельного комплексу) [Електронний ресурс] : наказ М-ва економіки України від 04.09.2001 р. № 198. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0198557-01>. – Заголовок з екрана.
162. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) [Текст] : Закон України від 15.03.2001 р. № 2299-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 21. – Ст. 103.
163. Про ліцензування певних видів господарської діяльності [Текст] : Закон України від 01.06.2000 р. № 1775-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

164. Про мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва спеціалізованими установами [Електронний ресурс] : проект Закону України від 02.07.2002 № 1289 // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/proza.html>. – Заголовок з екрана.
165. Про музеї та музейну справу [Текст] : Закон України від 29.06.1995 р. № 249/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 191.
166. Про національний архівний фонд та архівні установи [Текст] : Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 86.
167. Про національний банк України [Текст] : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-ХІV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
168. Про непідприємницькі організації [Електронний ресурс] : проект Закону України від 14.05.2002 р. № 0961 // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/proza.html>. – Заголовок з екрана.
169. Про освіту [Текст] : Закон України від 23.03.1991 р. № 100/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
170. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей [Текст] : Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-ІV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354.
171. Про позашкільну освіту [Текст] : Закон України від 22.06.2000 р. № 1841-ІІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 46. – Ст. 393.
172. Про Примірне положення про обласну дитячу лікарню [Електронний ресурс] : наказ М-ва охорони здоров'я України від 08.06.2001 р. № 222. – Режим доступу : <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=946>. – Заголовок з екрана.
173. Про свободу совісті та релігійні організації [Текст] : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-ХІІ // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
174. Про страхування [Текст] : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

175. Про театри та театральну справу [Текст] : Закон України від 31.05.2005 р. № 2605-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 350.
176. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Текст] : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.
177. Рекомендації щодо найбільш ефективних заходів забезпечення загальнодоступності музеїв [Електронний ресурс] : від 14.12.1960 р. – Режим доступу : <http://www.uapravo.net/data/base66/ukr66129.htm>. – Заголовок з екрана.
178. Рибалкін, В. О. Теорія власності [Текст] / В. О. Рибалкін, І. В. Лазня. – К. : Логос, 2000. – 279 с.
179. Розвиток цивільного і трудового законодавства в Україні [Текст] / Я. М. Шевченко, О. М. Малявко, А. Л. Салатко [та ін.]. – Х. : Консум, 1999. – 272 с.
180. Розгон, О. В. Проблеми регулювання прав власників за новим Цивільним і Господарським кодексами України [Текст] / О. В. Розгон // Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування : матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 23 квіт., 2003 р. – Х., 2004. – Ч. 2. – С. 16–17.
181. Русское православие [Электронный ресурс] / Некоммерч. благотворит. фонд «Русское православие» (г. Москва). – Режим доступу : <http://www.ortho-rus.ru>. – Загл. с екрана.
182. Рутман, А. И. Правосубъектность государственного промышленного объединения [Текст] / А. И. Рутман // Изв. вузов. Правоведение. – 1977. – № 6. – С. 25–36.
183. Садиков, О. Н. Учредительный договор и его правовые особенности [Текст] / О. Н. Садиков // Сов. государство и право. – 1994. – № 6. – С. 87–95.
184. Сарбаш, С. В. Направления совершенствования законодательства в регистрации юридических лиц [Текст] / С. В. Сарбаш // Вестн. гражд. права. – 2006. – № 1, т. 6. – С. 26–34.
185. Синайский, В. И. Русское гражданское право [Текст] / В. И. Синайский. – К. : Тип. Р. К. Лубковского, 1914. – Вып. 1 : Общая часть и вещное право. – 440 с.

186. Синайский, В. И. Русское гражданское право [Текст] / В. И. Синайский. – М. : Статут, 2002. – 638 с.
187. Система римского гражданского права [Текст] : кн. 1. Общая часть : пер. с нем. / под ред. Ю. Барона. – 3-е изд., испр. – СПб. : Изд. юрид. кн. магазина Н. К. Мартынова, 1909. – Вып. 1. – 250 с.
188. Советский энциклопедический словарь [Текст] / под ред. С. М. Ковалева. – М. : Сов. энцикл., 1979. – 1600 с.
189. Советское гражданское право [Текст] / под ред. В. Т. Смирнова, Ю. К. Толстого, А. К. Юрченко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1982. – Ч. 1. – 415 с.
190. Советское гражданское право [Текст] : учебник / отв. ред. В. А. Рясенцева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит., 1986. – Ч. 1. – 560 с.
191. Советское гражданское право [Текст] : учебник / под общ. ред. О. А. Красавчикова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1985. – Т. 1. – 544 с.
192. Советское гражданское право [Текст] : учебник / под ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Вища шк., 1983. – Ч. 1. – 462 с.
193. Сорокина, С. Участие учреждений в гражданском обороте [Текст] / С. Сорокина // Государство и право на рубеже веков : материалы всерос. конф. – М., 2001. – С. 57–64.
194. Спасибо-Фатеева, І. Окремі аспекти поняття юридичних осіб [Текст] / І. Спасибо-Фатеева // Підприємництво, госп-во і право. – 2001. – № 8. – С. 21–25.
195. Спасибо-Фатеева, І. Припинення юридичних осіб [Текст] / І. Спасибо-Фатеева // Юрид. радник. – 2005. – № 1. – С. 29–36.
196. Спасибо-Фатеева, І. Створення юридичної особи [Текст] / І. Спасибо-Фатеева // Юрид. радник. – 2004. – № 2. – С. 5–9.
197. Степанов, Д. И. В поисках критерия разграничения юридических лиц на два типа и принципа обособления некоммерческих организаций [Текст] / Д. И. Степанов // Вестн. гражд. права. – 2007. – № 3, т. 7. – С. 13–60.
198. Степанов, Д. И. Особенности договора учредителей о создании акционерного общества [Текст] / Д. И. Степанов // Хоз-во и право. – 2000. – № 1. – С. 42–57.

199. Степанов, Д. И. Правовая природа устава юридического лица [Текст] / Д. И. Степанов // Хоз-во и право. – 2000. – № 6. – С. 41–50.
200. Степанов, Д. И. Срок действия договора учредителей [Текст] / Д. И. Степанов // Журн. для акционеров. – 1999. – № 9. – С. 29–32.
201. Степанов, Д. И. Формы реорганизации некоммерческих организаций [Текст] / Д. И. Степанов. – М., 2003. – Прил. к журн. «Хоз-во и право». – 2003. – № 10. – С. 3–27.
202. Столетие академика А. В. Венедиктова [Текст] // Сов. государство и право. – 1973. – № 12. – С. 138–140.
203. Суворов, С. Н. Об юридических лицах по римскому праву [Текст] / С. Н. Суворов. – М. : Статут, 2000. – 299 с.
204. Судова влада України [Електронний ресурс] : єдиний держ. реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана.
205. Сумской, Д. А. Концепция органа юридического лица в теории гражданского права [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражд. право, семейн. право, гражд. процесс, междунар. частн. право» / Д. А. Сумской. – М., 2007. – 43 с.
206. Суханов, Е. А. Понятие и виды ограниченных вещных прав [Текст] / Е. А. Суханов // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 11. Право. – 2002. – № 4. – С. 3–36.
207. Суханов, Е. А. Право хозяйственного ведения, право оперативного управления [Текст] / Е. А. Суханов // Хоз-во и право. – 1995. – № 6. – С. 3–12.
208. Суханов, Е. А. Система юридических лиц [Текст] / Е. А. Суханов // Сов. государство и право. – 1991. – № 6. – С. 42–50.
209. Суханов, Е. Некоммерческие организации как юридические лица [Текст] / Е. Суханов // Хоз-во и право. – 1998. – № 4. – С. 8–15.
210. Тариканов, Д. В. Юридическая личность коммерческих организаций в гражданском праве России [Текст] / Д. В. Тариканов. – М. : Статут, 2006. – 254 с.
211. Типовой Устав профсоюзного клуба [Текст] : постановление ЦИК и СНК СССР от 02.01.1929 г. // Свод законов СССР. – 1929. – № 3. – Ст. 24.

212. Тихомиров, А. Учреждение как хозяйствующий субъект: отношения с собственником [Текст] / А. Тихомиров // Рос. юстиция. – 2003. – № 4. – С. 17–19.
213. Тихомиров, М. Ю. Юридические лица: правовое положение, порядок создания, учредительные и внутренние документы [Текст] / М. Ю. Тихомиров. – М. : Юринформцентр, 2000. – 488 с.
214. Толстой, Ю. К. Концепция А. В. Венедиктова о праве собственности и современность [Текст] / Ю. К. Толстой // Изв. вузов. Правоведение – 1988. – № 2. – С. 15–26.
215. Толстой, Ю. К. К разработке теории юридического лица на современном этапе [Текст] / Ю. К. Толстой // Проблемы современного гражданского права : сб. ст. – М., 2000. – С. 81–112.
216. Український незалежний центр політичних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua>. – Заголовок з екрана.
217. Фучеджи, В. Д. Релігійні організації як суб'єкти цивільного права [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивіл. право, сімейне право, цивіл. процес, міжнар. приват. право» / В. Д. Фучеджи ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2006. – 12 с.
218. Халфина, Р. О. Общее учение о правоотношении [Текст] / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 351 с.
219. Харитонов, Е. О. Основы римского частного права [Текст] / Е. О. Харитонов. – Харьков : Одиссей, 1998. – 288 с.
220. Хвостов, В. М. Система римского права [Текст] : конспект лекций / В. М. Хвостов. – М. : Унив. тип., 1900. – 137 с.
221. Хєда, С. М. Правове регулювання участі іноземних юридичних осіб у цивільних правовідносинах (порівняльно-правовий аспект) [Текст] / С. М. Хєда. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 184 с.
222. Хозяйственный кодекс Украины [Текст] : комментарий / под ред. Н. А. Саниахметовой. – Харьков : Одиссей, 2004. – 896 с.
223. Хохлов, Е. Б. Понятие юридического лица: история и современная трактовка [Текст] / Е. Б. Хохлов, В. В. Бородин // Государство и право. – 1993. – № 9. – С. 152–159.

224. Цеглов, Г. Договір или обов'язальство [Текст] / Г. Цеглов // Журн. для акціонерів. – 1999. – № 1. – С. 34–37.
225. Цепов, Г. В. Поняття органа юридического лица по російському законодавству [Текст] / Г. В. Цепов // Изв. вузов. Правоведение. – 1998. – № 3. – С. 91–95.
226. Цивільне право України [Текст] : підручник : у 2 т. / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.
227. Цивільне право України [Текст] : підручник : у 2 т. / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Т. 2. – 552 с.
228. Цивільний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. / за ред. розробників проекту ЦКУ. – К. : Істина, 2004. – 928 с.
229. Цивільний кодекс України [Текст] : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
230. Цивільний кодекс Української РСР [Текст] : затв. Верхов. Радою УРСР від 18.07.1963 р. № 1540-VI // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1963. – № 30. – Ст. 463.
231. Цивільний кодекс Української РСР [Текст] : наук.-практ. комент. / за ред. О. Н. Якіменка, М. Й. Бару, М. В. Гордона. – К. : Політвидав України, 1971. – 542 с.
232. Чайкін, І. Б. Особливості юридичної правоздатності страховиків [Текст] / І. Б. Чайкін // Проблема юридичної особи у цивільному праві України : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна, Харків, 21 трав. 2004 р. – Х., 2004. – С. 87–90.
233. Чепурнов, О. В. Правовий статус благодійних установ та товариств за законодавством України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивіл. право, сімейне право, цивіл. процес, міжнар. приват. право» / О. В. Чепурнов ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 23 с.
234. Червоний, Ю. Деякі проблеми правового регулювання відносин власності за Цивільним і Господарським кодексами України [Текст] / Ю. Червоний // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2005. – № 1. – С. 64–79.

235. Черепахин, Б. Б. Волеобразование и волеизъявление юридического лица [Текст] / Б. Б. Черепахин // Изв. вузов. Правоведение. – 1958. – № 2. – С. 46–59.
236. Черепахин, Б. Б. Труды по гражданскому праву [Текст] / Б. Б. Черепахин. – М. : Статут, 2001. – 479 с.
237. Черниловский, З. М. Лекции по римскому частному праву [Текст] / З. М. Черниловский. – М. : Юрид. лит., 1991. – 208 с.
238. Чиркин, В. Е. Юридическое лицо публичного права [Текст] / В. Е. Чиркин. – М. : Норма, 2007. – 352 с.
239. Шевченко, Л. Прекращение деятельности юридического лица [Текст] / Л. Шевченко, М. Бару // Социалист. законность. – 1960. – № 12. – С. 39–41.
240. Шевченко, Я. Право приватної власності в Україні: проблеми і перспективи [Текст] / Я. Шевченко // Укр. комерц. право. – 2004. – № 5. – С. 19–24.
241. Шершеневич, Г. Ф. Курс гражданского права [Текст] / Г. Ф. Шершеневич. – Тула : Автограф, 2001. – 720 с.
242. Шершеневич, Г. Ф. Учебник русского гражданского права [Текст] : с портр. авт. и очерком его науч. деятельности : в 2 т. / Г. Ф. Шершеневич. – 11-е изд., первое посмерт., просм. и доп. – М. : Бр. Башмаковы, 1914. – Т. 1. – 499 с.
243. Шершеневич, Г. Ф. Учебник русского гражданского права [Текст] : с портр. авт. и очерком его науч. деятельности : в 2 т. / Г. Ф. Шершеневич. – 11-е изд., первое посмерт., просм. и доп. – М. : Бр. Башмаковы, 1915. – Т. 2. – 550 с.
244. Шершеневич, Г. Ф. Учебник торгового права [Текст] : (по изд. 1914 г.) / Г. Ф. Шершеневич. – М. : СПАРК, 1994. – 335 с.
245. Щенникова, Л. В. Вещное право [Текст] : учеб. пособие / Л. В. Щенникова. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2001. – 240 с.
246. Щенникова, Л. В. Роль гражданско-правового регулирования деятельности учреждений культуры в удовлетворении духовных потребностей граждан [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражд. право, семейн. право, гражд. процесс, междунар. частн. право» / Л. В. Щенникова ; Гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 1992. – 41 с.

247. Эннекцерус, Л. Курс германского гражданского права. Введение и общая часть [Текст] : пер. с нем. / Л. Эннекцерус. – М. : Инostr. лит., – 1949. – Т. 1, полут. 1. – 436 с.
248. Янкова, Е. С. К вопросу о юридических лицах как субъектах права [Текст] / Е. С. Янкова // Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування : матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 23 квіт. 2003 р. – Х., 2004. – Ч. 1. – С. 70–72.
249. Brinz, A. Lehrbuch der Pandekten. [Text] I Bd. / A. Brinz. – 1857.
250. Law Reform in Transition States [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cis-legal-reform.org/civil-code/index.html>. – Заголовок з екрана.
251. Lex forum. Юридическая компания [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ur.com.ua>. – Заголовок з екрана.

Зміст

Слово до читача	3
Вступ	5

Розділ 1

Сутність установи

як юридичної особи в умовах ринкової економіки

1.1. Генеза установи як організаційно-правової форми юридичної особи	7
1.2. Поняття, ознаки, види й місце установ у системі юридичних осіб	22
Висновки до розділу 1	47

Розділ 2

Окремі елементи установи

як організаційно-правової форми юридичних осіб

2.1. Порядок створення установ	52
2.2. Майнова основа діяльності установ.....	67
2.3. Органи управління установою.....	86
2.4. Правоздатність установ	105
2.5. Підстави і способи припинення установ	117
Висновки до розділу 2	135
Список використаної літератури	142

Наукове видання

Жигалкін Іван Павлович

**УСТАНОВИ
ЯК ЮРИДИЧНІ ОСОБИ**

Монографія

Редактор *Ю. В. Статкевич*
Комп'ютерна верстка і дизайн *В. М. Зеленька*

Підписано до друку з оригінал-макета 29.03.2010.
Формат 84×108 ¹/₃₂. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 8,8. Обл.-вид. арк. 7,9. Вид. № 483.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Академії правових наук України
Україна, 61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 559 від 09.08.2001 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Шевчун О. М.
(057) 719-49-13